12.172

36

MAGYAR-GÖRÖG TANULMÁNYOK
SZERKESZTI
MORAVCSIK GYULA

ΟΥΓΓΡΟΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ
ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΑΙ
ΥΠΟ
ΙΟΥΛΙΟΥ MORAVCSIK

3.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΖΑΒΙΡΑ

ΥΠΟ

ΑΝΔΡΕΑ HORVÁTH

ZAVÍRASZ GYÖRGY ÉLETE ÉS MUNKÁI

IRTA

HORVÁTH ENDRE

BUDAPEST, 1937

K. M. EGYETEMI NYOMDA KÖNYVESBOLTJA
Budapest, IV., Kossuth Lajos-u. 18.

„ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ" διεθνὲς βιβλιοπωλεῖον
Ἀθῆναι, Πλατεῖα Συντάγματος.

Aphil. 0.1504 / 3.

MAGYAR-GÖRÖG TANULMÁNYOK
SZERKESZTI
MORAVCSIK GYULA

ΟΥΓΓΡΟΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ
ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΑΙ
ΥΠΟ
ΙΟΥΛΙΟΥ MORAVCSIK

3.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΖΑΒΙΡΑ

ΥΠΟ

ΑΝΔΡΕΑ HORVÁTH

ZAVÍRASZ GYÖRGY ÉLETE ÉS MUNKÁI

IRTA

HORVÁTH ENDRE

BUDAPEST, 1937

K. M. EGYETEMI NYOMDA KÖNYVESBOLTJA
Budapest, IV., Kossuth Lajos-u. 18.

„ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ" διεθνὲς βιβλιοπωλεῖον
Ἀθῆναι, Πλατεῖα Συντάγματος.

124142

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΥΦΗΓΕΣΙΑΣ

ΔΗΜΟΣΙΕΥΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΙΝ ΤΗΣ ΕΝ ΟΥΓΓΑΡΙΑι ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΤΩΝ ΦΙΛΩΝ ΤΟΥ ΚΛΑΣΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ (ΠΑΡΘΕΝΩΝ) ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΝ ΒΟΥΔΑΠΕΣΤΗι ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ

MAGÁNTANÁRI HABILITÁCIÓS IRAT

MEGJELENIK A KLASSZIKUS MŰVELTSÉG BARÁTAI EGYESÜLETE (PARTHENON) ÉS A BUDAPESTI GÖRÖG ALAPITÁSÚ GÖRÖG-KELETI MAGYAR EGYHÁZKÖZSÉG TÁMOGATÁSÁVAL

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
I. sz. Növedéknapló
937. „913"

R 1977

ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΛΑΜΠΡΟΥ

(1851—1919)

ΕΡΕΥΝΗΤΟΥ ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΟΥΓΓΡΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

LÁMBROSZ SZPIRÍDON

(1851—1919)

AZ ÚJABB MAGYAR-GÖRÖG KAPCSOLATOK GÖRÖG KUTATÓJA

EMLÉKÉNEK

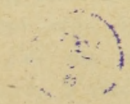

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς δουλείας πολυάριθμοι Ἕλληνες ἦρθαν γιὰ μόνιμη ἐγκατάσταση στὶς διάφορες πόλεις τῆς Οὐγγαρίας. Ἡ ἀκμή τους σ'αὐτὴ τὴ χώρα ἔφτασε στὴν κορυφή της κατὰ τὸ 18ον αἰῶνα. Μερικὲς σύγχρονες — μὰ καὶ σχεδὸν ἄγνωστες — πληροφορίες ἀποτελοῦν σπουδαία μαρτυρία γιὰ τὸν πνευματικὸ βίο αὐτοῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἕνα τέτοιο — γιὰ τὸ ρόλο τῶν Οὐγγροελλήνων — σπουδαῖο στοιχεῖο διαβάζομε στὶς ἀνέκδοτες σημειώσεις τῆς ὑπὸ μορφὴ χειρογράφου διατηρημένης ἑλληνικῆς μετάφρασης τῆς γερμανικῆς διατριβῆς ποὺ ἐπιγράφεται: «Eines freymüthigen und unpartheyischen Ungarns Erörterung der Fragen: Welche Rücksicht verdienen die Griechen in Ungarn unter anderen hier wohnenden Nazionen *κλπ.* . . .» *Ἡ σημείωση λέει:* «. . . *ἄρχησεν νὰ αὐξάνῃ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑλληνικῶν ναῶν . . . σήμερον ἐν πολλοῖς τόποις . . . ἀνηγέρθησαν οἷον ἐν* Várad, Vác, Gyarmat, Zimony, Karcag, Kecskemét, Léva, Miskolc, Békés, Ungvár, Pest, Szentes, Tokaj *καὶ ἴσως καὶ ἀλλαχοῦ.*[1] *Ὡσαύτως καὶ ναΐδια ἔχουσιν . . . οἷον ἐν* Gyöngyös, Diószeg, Kanizsa, Szeben, Sopron *καὶ* Nagyszombat.» *Μιὰ ἄλλη πληροφορία ὑπάρχει στὰ ἀρχεῖα τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τοῦ* Miskolc *μέσα στὴν ἐπιστολὴ ποὺ στὶς 2 Φεβρουαρίου 1792 ὁ Ἕλλην ἐπίσκοπος τῆς Βούδας Διονύσιος Πόποβιτζ ἀπεύθυνε πρὸς τὸν ὀρθόδοξο ἐφημέριο τοῦ* Miskolc, *Παπᾶ Χαρίσιο. Ὁ ἐπίσκοπος γνωστοποιεῖ στὸν ἱερέα, πὼς στὴν Πέστη πρόκειται νὰ συστηθῇ Ἀκαδημία μὲ καθηγητὲς τὸ Δημήτριο Δάρβαρι γιὰ τὴν ἕδρα τῆς φιλοσοφίας καὶ τὸν Ἀθανάσιο Ψαλίδα τῆς θεολογίας, ποὺ θὰ παίρνουν ἀπὸ «τὴν Αὐτοῦ Μεγαλειότητα» ἀνὰ χίλια φιορίνια ὡς ἐτήσιες ἀποδοχές. Γιὰ τὴν πλήρωση τῆς φιλολογικῆς ἕδρας δὲν εἶχαν ἀκόμη ἀποφασίσει . . . Σ'αὐτὸ τὸ σημεῖο λήγει ἡ ἐπιστολή. Καθὼς γνωρίζομε, τὸ σχέδιο τῆς Ἀκαδημίας δὲν πραγματοποιήθηκε ποτέ, ἀλλὰ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Πόποβιτζ μένει κι' ἔτσι σπουδαῖο τεκμήριο γιὰ τὴ δίψα ἀνώτερης παιδείας, ποὺ αἰσθάνονταν οἱ Ἕλληνες τῆς Οὐγγαρίας ἐκείνη τὴν ἐποχή. Μιὰ ἄλλη πολύτιμη πληροφορία βρίσκεται μέσα στὴν ἀπόφαση τοῦ «Ἀντικαταστατικοῦ*

[1] *Ὁ μεταφραστὴς (ὁ Γ. Ζαβίρας) ἀναγράφει τὰ ὀνόματα μ'ἑλληνικοὺς χαρακτῆρες.*

Τ. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Συμβουλίου» τῆς Βούδας[1] *ἀπὸ τὶς 30 Ἰανουαρίου 1795 γιὰ σύσταση — μὲ χρήματα τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων — μιᾶς θέσης γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῶν ἑλληνορθοδόξων σχολείων (πολιτῶν ἑλληνικῆς καταγωγῆς) σὲ δεκαεπτὰ πόλεις τῆς Οὐγγαρίας ποὺ εἶναι οἱ ἀκόλουθες:* Békés, Belényes, Eger, Gyöngyös, Győr, Gyula, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Komárom, Miskolc, Nagyvárad, Oravica, Pest, Tokaj, Újvidék, Ungvár, Vác. *Σπουδαῖα στοιχεῖα παρέχει ὁ Πολυζώης Λαμπινιτζιώτης, — ἐκδότης τῆς ἀπὸ τὸ Γεώργιο Βεντότη φροντισμένης ἔκδοσης τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Μελετίου, μητροπολίτου Ἀθηνῶν — στὸν πρόλογο τοῦ ἐξαίρετου τριτόμου ἔργου. Ἀναφέρει ἐκεῖ τὶς περιποιήσεις, ποὺ τοῦ ἔκαμαν οἱ Οὐγγροέλληνες τότε ποὺ γιὰ συλλογὴ συνδρομῶν ἔκαμε τὸ γύρο τῶν κυρίων πόλεων τῆς Οὐγγαρίας. Ἀπὸ τὸν τυπωμένο κατάλογο τῶν συνδρομητῶν βλέπομε, πὼς μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τῶν πόλεων:* Gyöngyös, Kecskemét, Kúnszentmárton, Miskolc, Pancsova, Pest, Sopron, Szeben, Szentes, Temesvár, Tokaj *καὶ* Zimony *βρέθηκαν περὶ τοὺς 170 συνδρομητὲς γιὰ 200 σώματα. Μεταξὺ τῶν συνδρομητῶν τῆς Πέστης πρῶτος γράφεται «ὁ Λογιώτατος Γ. Ἰωάννου Ζαμπίρα» ποὺ μόνος ἀγόρασε τρία σώματα.*

Αὐτὰ τὰ στοιχεῖα — ἀφήνοντας κατὰ μέρος τὶς εἰδήσεις ποὺ ἀναφέρονται εἰδικὰ στὴν Τρανσυλβανία — μποροῦμε ἀκόμη νὰ τὰ συμπληρώσωμε καὶ ἀπ' ἄλλοῦ, μὰ πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Ζαβίρα. Ἀπὸ κεῖνα βλέπομε, πὼς κατὰ τὸ 18ον αἰῶνα πολλοὶ «πεπαιδευμένοι» Ἕλληνες ζοῦσαν στὰ διάφορα μέρη τῆς Οὐγγαρίας ποὺ μὲ τὴν ἐπιστημονική, ἱερατικὴ ἢ διδασκαλική τους δράση ἀποτελοῦσαν τὸ πνευματικὸ πλαίσιο τῶν πολλῶν χιλιάδων Ἑλλήνων τῆς χώρας. Ἀπὸ τὶς ἴδιες εἰδήσεις μαθαίνομε ἀκόμη, πὼς οἱ ἐκδηλώσεις τῆς οὐγγρικῆς πνευματικῆς ζωῆς εἶχαν ἄμεση εὐεργετικὴ ἐπιρροὴ ἀπάνω σ' αὐτοὺς τοὺς «πεπαιδευμένους» Ἕλληνες.

Τῶν ἑλληνοουγγρικῶν πνευματικῶν σχέσεων τούτων κλασσικὸ παράδειγμα παρέχει μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὰ ἔργα του ὁ Γεώργιος Ζαβίρας, ὁ πρωταθλητὴς τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων τῆς Οὐγγαρίας κατὰ τὸ 18ον αἰῶνα.

[1] Budai Helytartótanács. *Βλ. στ' Ἀρχεῖα τῆς κοινότητος τῆς Βουδαπέστης. Τὰ σχετικὰ στοιχεῖα δημοσιεύομε μὲ τὴν εὐγενικὴν ἄδεια τοῦ κ. Φ. Τιαλίου.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'.

Η ΖΩΗ ΤΟΥ Γ. ΖΑΒΙΡΑ.

Στὴν αὐτοβιογραφία ποὺ βρίσκεται στὴ «Νέα Ἑλλάδα» (Ζ 246—250)[1] *διαβάζονται τ' ἀκόλουθα: «Γεώργιος Ζαβίρα. Οὗτος ἐγεννήθη ἐν Σιατίστῃ τῆς Μακεδονίας τῷ ἔτει 1744 μαΐου 28 ὑπὸ Πατρὸς μὲν Ἰωάννου ἐπωνομαζομένου Ζαβίρα,*[2] *Μητρὸς δὲ Ἀγνῆς. τῷ τετάρτῳ ἔτει τῆς αὐτοῦ Ἡλικίας ἤρξατο μανθάνειν τὰ στοιχεῖα τῶν Γραμμάτων, τῷ ἕκτῳ ἔτει τὰ Γραμματικά, καὶ τῷ ὀγδόῳ ἔτει τὰ ἐγκύκλια μαθήματα παρὰ τῷ πρὸς Μητρὸς αὐτοῦ θείῳ Μηχαὴλ τοῦ παπᾶ Γεωργίου, τὰ δὲ ποιητικὰ, παρὰ τῷ κλεινῷ ἐκείνῳ παπᾶ Μιχαὴλ τῷ τότε ἐν Σιατίστῃ σχολαρχοῦντι καὶ ὕστερον ἐν Βενετίᾳ τὸ ζῆν ἐκμετρήσαντι· τὴν δὲ λογικὴν τοῦ Γερασίμου Βλάχου, καὶ τὴν τοῦ Βαουμαϊτέρου, καὶ ὕστερον τὴν Μεταφυσικὴν τοῦ Γενουησίου, παρὰ τῷ ἐπισήμῳ Διδασκάλῳ Νικολάῳ Βάρκοσῃ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων. μετὰ ταῦτα χαίρειν ἐάσας τὴν σχολὴν, ἀπολιπὼν τὴν πατρίδα, τῷ ἔτει 1760 ἀνῆλθεν εἰς τὴν Οὐγγαρίαν καὶ τὸν ἐμπορικὸν ἠσπάσατο βίον· τῷ ἔτει 1770 ἐν Καλοκία (Καλότζια) ὤν, ἠκροάσατο παρὰ τοῖς ἐκεῖ Πιαρίσταις λεγομένοις τῶν λατίνων Μοναχοῖς τινὰ φιλοσοφικὰ τῶν νεωτέρων μαθήματα ἐν ὅσῳ αὐτῷ τὰ τῆς ἐμπορίας ἐπετρέψαντο· ὕστερον δὲ ὑπὸ τῆς φιλομαθείας οἰστραλατούμενος καὶ μὴ συγχωροῦντος αὐτῷ τοῦ Ἑρμοῦ ἐν τοῖς σχολείοις ἐνδιατρίβειν, μετὰ καιρὸν κατ' ὀλίγον συνεστήσατο ἑαυτῷ μίαν μικρὰν βιβλιοθήκην ἐν ᾗ κατηνάλωσε σχεδὸν περὶ τοὺς πέντε χιλιάδων στατῆρας (φιορίνια). οὗτος εἰ καὶ λίαν ἐπιπόλαιος ὢν ἐν πᾶσι, καὶ οὐ θέμις αὐτὸν συναριθμῆσαι τοῖς λοιποῖς τοῦ γένους ἡμῶν πεπαιδευμένοις συγγραφεῦσι, ἀλλ' ἔμπης ἐπεὶ λίαν φιλογενὴς καὶ φιλόπονος, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἐξηκανθωμένῳ καὶ πολυταράχῳ ἐμπορικῷ βίῳ, εἰ καὶ πελάτης τοῦ Ἑρμοῦ, ἀλλ' ὅλως διάπυρος λάτρις τῆς Παλλάδος μὴ διαλείπων ἀνελίττειν ἐνδελεχῶς τοὺς ἐγκριτωτέρους τῶν συγγραφέων, ἃς προσθέσωμεν καὶ αὐτὸν (ὅστις τανῦν διάγει τὸ ἑξηκοστὸν ἔτος) οἰονεὶ περιττόν τι παράρτημα καὶ προσθήκην τοῖς λοιποῖς.»*

Μποροῦμε νὰ συμπληρώσωμε τὴν αὐτοβιογραφία του μὲ μερικὰ ἰσχνὰ στοιχεῖα — ἐννοοῦμε τὶς πληροφορίες ποὺ βρίσκονται σκορπισμένες στὰ ἔργα του στὶς σημειώσεις του, στὶς πρῶτες εἰδήσεις μετὰ τὸ θάνατό του ἢ στὰ διάφορα ἀρχεῖα τῆς Οὐγγαρίας.

Ἡ Σιάτιστα,[3] *ἡ πατρίδα του εἶναι μαζὶ μὲ τὴ γειτονικὴ Κοζάνη μιὰ ἀπὸ τὶς πόλεις τῆς Μακεδονίας, ἀπ' ὅπου κατὰ τὴν προεπαναστατικὴν ἐποχὴ πολλοὶ Ἕλληνες ἔρχονταν στὴν Οὐγγαρία — γιὰ λόγους οἰκονομικο-πολιτικούς.*[4] *Στὴ νέα πατρίδα ἀποτελοῦσαν «κομπανίες» ἐμπορικὲς καθὼς καὶ κοινότητες ἐκκλησιαστικὲς καὶ ὡς συνδετικοὶ κρίκοι τῆς ἐμπορικῆς συναλλαγῆς Ἀνατολῆς καὶ Δύσης — σημαντικὰ προώθησαν τὸν οἰκονομικὸ βίο τῆς χώρας.*[5]

Γιὰ τὴν οἰκογένειά του δὲ γνωρίζομε σχεδὸν τίποτε. Μιὰ φορὰ μόνον μνημονεύει τὸν πατέρα του σὲ μιὰ δογματικὴ διατριβή του ποὺ τὴν ἀπεύθυνε σ' αὐτόν.[6] *Στὸ περιοδικὸ* «Magyar Kurir» *1805, σ. 370 διαβάζομε, — στὴ νεκρολογία του —, τ' ἀκόλουθα: «. . . ὁ πατέρας του ἐσπούδασε στὴν Ἰταλία, ἦταν φαρμακοποιὸς καὶ ἔμπορος. Τὸ γιό του ἔστειλε γιὰ μελέτη στὴ Θεσσαλονίκη . . .» Τὶς πληροφορίες αὐτὲς πρέπει νὰ τὶς παραδεχθοῦμε, γιατὶ ὁ πληροφορητὴς ἦταν καλὸς φίλος τοῦ Ζαβίρα καὶ θὰ τὶς ἄκουσε ἀπὸ τὸν ἴδιο.*[7]

Τούς τόπους τῆς διαμονῆς του στὴν Οὐγγαρία μποροῦμε νὰ τοὺς ἐξακριβώσωμε ἀπὸ τὶς σημειώσεις τοῦ ἰδίου. Ἡ πρώτη του διαμονὴ στὴ νέα πατρίδα ἦταν — κατὰ πᾶσαν πιθανότητα — τὸ Κοβίνιον (= Ráckeve). *Τὸ συμπεραίνομε ἀπὸ μιὰ σημείωση σ' ἕνα βιβλίο του στὰ 1764.*[8] *Ἀπὸ κεῖ ἔφυγε γιὰ τὴν Καλοκία* (= Kalocsa).[9] *Στὰ ἀρχεῖα τοῦ νομοῦ Πέστης (στὴ* «Conscriptio Nobilitaria Processus Kecskeméth *1730—1820»* τεῦχος ἀρ. *29 τοῦ-ἔτους 1770) βρίσκεται ἡ ἀκόλουθη σημείωση:* «Georg Zabra, religione graecus, annorum 25, consocius in Fornice, natus in Ottomannia. Civitate Szatsán in Provincia Macedonia. Novem anni a quo intravit Hungariam. Literae, penes quas exivit cum socio, sunt apud eundem Graecum consocium eiusdem in minori Cumania. Manet in Archiepiscopali civitate Coloca. Adhuc Ottomanicus est». *Στὴν ἐρώτηση:* «Quomodo excepit novas passuales litteras in Ditione . . .?» *ἔτσι ἀπαντάει ἡ* Conscriptio : «Zimony, uti dictum est». *Ὥστε στὴν Καλοκία* (Kalocsa) *εἶχε ἐμπορικὸ κατάστημα μαζὶ μ' ἕνα Ἕλληνα συνέταιρό του.*[10]

Τὸ οὐγγρικὸ περιοδικὸ τῆς ἐποχῆς «Magyar Kurir» *(ἔνθ' ἀν.) μᾶς παρέχει τὴν ἀκόλουθη πληροφορία ὡς πρὸς τὴ διαμονή του στὴν Καλοκία: «. . . τώρα καὶ σαράντα χρόνια ἦρθε στὴν Οὐγγαρία ὡς νέος ἐμποροϋπάλληλος. Κοντὰ στὴ δουλειά του ὁλόενα διάβαζε χάρη στὴ φιλία ποὺ εἶχε μὲ τοὺς παπᾶδες τῆς ἀρχιεπισκοπῆς τῆς Καλοκίας καὶ στὴν Ἀρχιεπισκοπικὴ Βιβλιοθήκη. Στὴν ἐκμάθηση τῶν Εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν καὶ στὴ μελέτη τῶν ἐπιστημῶν ἔκαμε — χάρη στὴν ἀπαραδειγμάτιστη ἐπιμέλειά του — προόδους καταπληκτικές. Γιὰ τοὺς ὁμοθρήσκους του ἄνοιξε σχολεῖο καὶ ἀπὸ τὰ εἰσοδήματα ἀγόραζε βιβλία. Ἀπόκτησε φίλους ἀπειραρίθμους ὅλων τῶν θρησκειῶν καὶ ὅλων τῶν ἐπαγγελμάτων: στρατιωτικούς, ἱερεῖς καὶ πολῖτες.» Ἀπὸ τὸ κείμενο δὲ φαίνεται καθαρά, ποῦ ἄνοιξε σχολεῖο γιὰ τοὺς συμπατριῶτες του. Οἱ βιογράφοι του ποὺ τὸ ἀναφέρουν, τοποθετοῦν τὸ σχολεῖο του στὴν Καλοκία.*

Ἀπὸ τοὺς Καλοκιανοὺς φίλους του δυὸ ἀναφέρει ὁ ἴδιος. Ὁ ἕνας εἶναι «ὁ αἰδέσιμος Πεκάρι», ποὺ τοῦ ἐχάρισε ἕνα ἱστορικὸ ἐγχειρίδιο (τὸ ὑπ' ἀρ. 714 βιβλίο τῆς βιβλιοθήκης του) ὁ ἄλλος εἶναι «ὁ ἐκλαμπρότατος καὶ παναιδεσιμώτατος Ἀλέξανδρος Βαρκότζι». Στὸν τελευταῖο ἀφιέρωσε τὴ — σήμερα πιὰ χαμένη — μελέτη του «Περὶ τῆς νηστείας τῆς τετράδος καὶ σαββάτου» (Z 248). Ὁ Ἀνδρέας Pekárik *ἦταν ἐφημέριος σὲ διάφορα μέρη τῆς ἀρχιεπ. διοικ. τῆς Καλοκίας (Πέθανε στὰ 1785 στὴν Καλοκία. Βλ.* S. Katona: Historia Metropolitanae Colocensis Ecclesiae. Colocae 1800, pars II, *σ 451.) Ὁ* Barkóczy (Br. Szalai Barkóczy Sándor József) *ἦταν ἀνώτερος κληρικὸς («μεγάλος* praepositus» *καὶ «κανονικὸς ἐφημέριος») στὴν Καλοκία στὰ 1747—1780. (Βλ.* Katona, II, *σ. 418.)*

Ἡ ἑπόμενη διαμονή του ἦταν — πιθανώτατα — τὸ Kúnszentmiklós. *Γιὰ τοῦτο μαρτυροῦν οἱ σημειώσεις τῶν βιβλίων 82, 89 καὶ τοῦ χειρ. XX. ἀπὸ τὰ ἔτη 1780, 1781. — Ἀπὸ τὶς σημειώσεις τῶν ἐτῶν 1782—3—4—5—6—7*[11] *συμπεραίνομε, πὼς ἀπὸ τὸ* Kúnszentmiklós *ἔφυγε γιὰ τὸ* Dunavecse *κι' ἐκεῖ ἔμεινε ἀρκετὰ χρόνια. Ἀπὸ τοὺς φίλους ἢ γνωστούς του στὸ* Dunavecse *ἕνα μόνον ἀναφέρει: τὸν* I. Kovács.[12] *Τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του τὰ πέρασε στὸ* Szabadszállás. *Κοντὰ σ' ἄλλες πληροφορίες τὸ ξέρομε καὶ ἀπὸ τὶς σημειώσεις του τῶν ἐτῶν 1795, 17 7, 1798 καὶ 1801.*[13] *Μεταξὺ τῶν φίλων του στὸ* Szabadszállás *βρισκόταν κάποιος* F. Tormássy.[14] *Ἴσως αὐτὸς ἦταν ὁ συγγραφέας τῆς νεκρολογίας του στὸ* «Magyar Kurir» *(ἔνθ ἀν.) ποὺ τελειώνει μὲ τ' ἀκόλουθα συγκινητικὰ λόγια: «Ἂς εἶναι τὸ χῶμα ἐλαφρὸ γιὰ τὴν τέφρα τοῦ ἀγαπημένου Φίλου μου.» Κατὰ τὴ μαρτυρία τῆς ἴδιας νεκρολογίας ὁ Γεώργιος Ζαβίρας πέθανε στὸ* Szabadszállás *στὶς 9 Σεπτεμβρίου 1804 (ν. ἡ.).*[15] *Ἡ νεκρολογία μιλάει ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν οἰκογενειακὴ κατάσταση τοῦ Ζαβίρα: «Ἔκαμε κληρονόμο του τὸ γιὸ τοῦ ἀδερφοῦ του, γιατὶ ὁ ἴδιος ἦταν ἀνύπανδρος».*

Ὁ κατάλογος τῶν συνδρομητῶν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ Μελετίου (1783—4) τοποθετεῖ τὸ Ζαβίρα μεταξὺ τῶν συνδρομητῶν τῆς Πέστης. Ἀπὸ τούτη τὴν πληροφορία καὶ μόνον δὲν μποροῦμε νὰ βεβαιώσωμε ἐὰν ὁ συγγραφέας μας πραγματικὰ κατοικοῦσε στὴν Πέστη ἢ ἔμεινε ἐκεῖ μόνον περαστικὸς τότε ποὺ ἔγραφαν τοὺς ἄνω συνδρομητές. Γιατὶ ὁ Ζαβίρας καὶ ἐξ αἰτίας τοῦ ἐπαγγέλματός του καὶ γιὰ τὶς ἔμφυτες διαθέσεις ποὺ εἶχε κληρονομήσει, ταξίδευε πολύ, πάντως περισσότερο ἀπ' ὅσο ξέρομε θετικὰ ἀπὸ σκορπισμένους ὑπαινιγμοὺς καὶ σημειώσεις του. Π. χ. γιὰ κάποιον Ἱερεμία γράφει: «Τούτῳ ἐνέτυχόν ποτε ἐν Αἰγοπόλει τῆς Οὐγγαρίας» (Z 347). Εἶναι πολὺ πιθανό, πὼς ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Αἰγόπολη (= Kecskemét) *ἐπισκέφθηκε καὶ ἄλλους — ἀπὸ Ἕλληνες κατοικημένους — τόπους τῆς Οὐγγαρίας.*

Ὅσο γιὰ τὰ ταξίδια του στὸ ἐξωτερικὸ ἔχομε ἀρκετὲς θετικὲς πληροφορίες. Πολλὲς φορὲς ἦταν στὴ Βιέννη.[16] *Ἡ ἔμμετρη μετάφρασή του*[17] *παρέ-*

χει μαρτυρία γιὰ τὴ διαμονή του στὸ Βουκουρέστι στὰ 1786. Στὰ 1800 ἔκαμε ἕνα μεγάλο ταξίδι στὸ ἐξωτερικό. Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ταξιδιοῦ του ἔφθασε στὴν Αὐστρία, Μοραυΐα, Βοημία, Σαξονία καὶ «Βορουσσία». Μεταξὺ ἄλλων εἶδε τὶς ἑξῆς πόλεις: Wien, Leipzig, Frankfurt a. d. O., Berlin, Potsdam, Halle, Jena. *Τὸ ξέρομε ἀπὸ τὶς σημειώσεις τῶν βιβλίων, ποὺ τ' ἀγόρασε στὶς ἄνω πόλεις στὰ 1800.*[18] *Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς σημειώσεις αὐτὲς ἔχομε κι' ἄλλα στοιχεῖα, ποὺ μᾶς δείχνουν, πὼς αὐτὸ τὸ ταξίδι ἦταν ταξίδι μελέτης. Ἔτσι, π. χ. διαβάζομε στὸ* «Magyar Kurir»: «*. . . Στὰ γεράματα . . . ἐπισκέφθηκε τὰ Πανεπιστήμια τῆς Γερμανίας . . .» Αὐτὴ ἡ πληροφορία μόνο μὲ τὸ ἄνω ταξίδι μπορεῖ νὰ σχετισθῇ. Ὅμοια παρατήρηση βρίσκομε στὴ Νέα Ἑλλάδα (Ζ 552—3): «. . . ἐγὼ διατρίβων ἐν Λειψίᾳ καὶ ἐξελθὼν εἰς διατριβὴν ἐν τῷ ἐκεῖ δάσει λεγόμενον ῥόζεντὰλ μετὰ καὶ ἄλλων ἀξιοτίμων φίλων, μοὶ ἔδειξαν ἐκεῖ τὸ μνῆμα αὐτοῦ κείμενον μονώτατον εἰς μίαν πλατεῖαν ἐν ᾧ ἀνέγνων τοιαύτην ἐπιγραφὴν τεθεῖσαν παρά τινων δυστυχῶν μαθητῶν αὐτοῦ «ἐνταῦθα κεῖται ὁ φιλοσοφικῇ σπουδῇ καὶ τῇ τῶν ὄντων θεωρίᾳ τὸν ἑαυτοῦ βίον ἀφοσιώσας λογιώτατος Χριστόδουλος Εὐσταθίου ὁ ἐξ Ἀκαρνανίας γεννηθεὶς μὲν τῷ ἔτει 1733 θανὼν δὲ τῷ 1793 αὐγ. 15.» Καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς βιογραφίας του εἶναι κρῖμα, πὼς ἡ σχετική του περιήγηση ἐχάθηκε (Ζ 247).*

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ πρόσωπα, ποὺ ἀναφέραμε, λίγους ἄλλους γνωρίζομε ἀκόμη ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς ἢ φίλους του. Μεταξύ τους βρίσκεται πρῶτα-πρῶτα ὁ ἀδερφός του Κωνσταντῖνος καὶ ὁ ὁμώνυμος γιὸς τοῦ τελευταίου ποὺ κατὰ τὴ διαθήκη του ἔγινε γενικός κληρονόμος του. Στὴν Οὐγγαρία ζοῦσαν ἀκόμη οἱ ἀπὸ μητέρα θεῖοι του: Ἰωάννης, Κωνσταντῖνος καὶ Μιχαὴλ Παπᾶ Γεωργίου[19] *καὶ ὁ ἀνεψιός του Νικόλαος.*[20] *Καλοί του φίλοι ἦταν: ὁ Δημήτριος Παναγιώτου ὁ Γοβδελᾶς*[21] *καὶ ὁ Γεώργιος ὁ Βεντότης.*[22] *Γνωστοί του ἦταν: ὁ Σωφρόνιος,*[23] *ὁ Γαβριὴλ ὁ Καλλονᾶς (Ζ 240), ὁ γνωστὸς συλλέκτης χειρογράφων, ὁ Ἀλέξιος Λαζαρίδης «ἐκ Κοβινίου»* (= Ráckeve), *ὁ Νικόλαος Δημητριάδης «ἐκ τοῦ Πέτζιβαραδ»* (= Pécsvárad),[24] *ὁ Θεόδωρος Ρούσης,*[25] *ὁ* I. Báki *ὁ νεώτερος*[26] *καὶ κάποιος* Hollósi.[27]

Ὅσο γιὰ τὴν ἐπιρροὴ ποὺ ἐξασκοῦσε ἀπάνω στοὺς δικούς του, εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ ἀντίγραφο τῆς «Βιβλιοθήκης Πολεμικῆς»[28] *γραμμένο στὰ 1789 — ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ ἐμποροϋπαλλήλου τοῦ μαγαζιοῦ του Ἰωάννη Θωμᾶ Ἰακουμῆ. Καθὼς μὲ τὸ καθένα ἀπὸ τὰ ἄνω πρόσωπα τὸν συνέδεε — ἐκτὸς ἀπὸ τὶς συγγενικές, φιλικὲς καὶ κοινωνικὲς σχέσεις — καὶ κάποιος ἐπιστημονικὸς δεσμός, ἔτσι καὶ στὸ κέντρο ὅλης του τῆς ζωῆς στεκόταν ἡ ἐπιστήμη καὶ τὸ βιβλίο. Μὲ τὴν ἀδιάκοπη μελέτη ἀπόκτησε τόσο μεγάλη γλωσσομάθεια, ὥστε τοῦ ἔγιναν προσιτὰ ὅλα τὰ πνευματικὰ προϊόντα τοῦ πολιτισμένου κόσμου. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἑλληνική, λατινική, νεοελληνική, οὐγγρική, γερμανικὴ καὶ γαλλικὴ γλῶσσα ἤξερε — κατὰ τὴ μαρτυρία τῆς*

βιβλιοθήκης του — τὴν ἰταλικὴ καὶ τὴ σερβική. Τὴν τελευταία χρονιὰ τῆς ζωῆς του ἄρχισε νὰ μαθαίνῃ τ' ἀγγλικά, καθὼς μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἀνταποκριτὴς τοῦ «Magyar Kurir» (ἔνθ. ἀν.): «... δὲν ἔχει πιὰ ἀνάγκη ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα, ποὺ πέρσυ εἶχε ἀρχίσει νὰ μαθαίνῃ.» Εἶναι φυσικό, πὼς εἶχε ἐντελῶς ἰδιαίτερους δεσμοὺς πρὸς τὴν οὐγγρικὴ γλῶσσα, διερμηνέα τοῦ — γιὰ τὸ Ζαβίρα τόσο πολυτίμου — οὐγγρικοῦ πολιτισμοῦ. Μιὰ ἰδιόχειρη σημείωσή του, ποὺ βρίσκεται μέσα σ' ἕνα ἀπὸ τὰ βιβλία τῆς βιβλιοθήκης του δείχνει, πόσο ἐκτιμοῦσε τὴ γλῶσσα τῆς θετῆς πατρίδας του: «Ἡ οὐγγρικὴ γλῶσσα εἶναι τόσον ἔξοχος καὶ μὲ τὰ στοιχεῖα τῶν γραμμάτων πλημμυρεῖ, ὁποῦ δὲν εἶναι εἰς τὸν κόσμον ὁποῦ νὰ μὴν ἠμπορεῖ νὰ τὴν (τὸ) γράψῃ μὲ τοὺς χαρακτήρας της. Καὶ οἱ ξένοι τὸ ὁμολόγησαν ὅτι δὲν εἶναι τέτοια γλῶσσα εἰς τὴν εὐρώπην ὁποῦ νὰ πρέπῃ οὕτως εἰς τὴν κωμωδίαν (ἐννοεῖ τὴ «σκηνή») ὡς αὐτή» (βιβλ. 745).

Τὴ βιβλιοθήκη του τὴν ἄφησε στὴν κοινότητα τῆς Πέστης. Μ' αὐτή του τὴ χειρονομία μπῆκε κι' αὐτὸς μέσα στὴν τάξη τῶν εὐγενικῶν εὐεργετῶν τῆς πατρίδας καὶ τοῦ γένους, ποὺ τοὺς καρποὺς τοῦ ἔργου τῆς ζωῆς τους προσέφεραν στὸ βωμὸ τοῦ ἔθνους κι' ἔδωκαν σημαντικὴν ὤθηση στὸν ἑλληνικὸ πολιτισμό. Ἀλλὰ εἶναι ἀκόμη πιὸ πολύτιμη καὶ στὴν ἱστορία τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ Ἑλληνισμοῦ πολύ σημαντικώτερη ἐκείνη ἡ κληρονομία, ποὺ ὁ Ζαβίρας ἄφησε στὸ Γένος του μέσα στὴ — μὲ τὴ σφραγῖδα τοῦ οὐγγρικοῦ πολιτισμοῦ ἐφοδιασμένη — λογοτεχνικὴ ἐργασία του.

Στ' ἀκόλουθα κεφάλαια θὰ μιλήσωμε διεξοδικώτερα γι' αὐτὴ τὴν πνευματικὴ κληρονομία: γιὰ τὴ βιβλιοθήκη καὶ τὰ ἔργα του.

Σημειώσεις.

[1] Ζ = Νέα Ἑλλὰς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον, ἔκδ. Γ. Π. Κρέμου, Ἀθήνησι 1872. Διατηροῦμε παντοῦ τὸ ἀρχικὸ κείμενο τοῦ Ζ. μαζὶ μὲ τὰ ὀρθογρ. κλπ. λάθη.

[2] Ὅσο γιὰ τὸ ὄνομα τοῦ Ζαβίρα πρέπει νὰ παρατηρήσωμε τὰ ἑξῆς. Κατὰ τὸν Παπαδόπουλο Βρετὸ (Νεοελληνικὴ Φιλολογία Π. 82, πβ. Ζς') γράφεται «Ζαβείρας», κατὰ ἕνα νεώτερο συγγραφέα (βλ. Λεύκωμα νομοῦ Κοζάνης ... 1930, σ. 138.) ὀνομάζεται «Ζαβέρας». Ὑπάρχουν καὶ ἄλλες παραλλαγές. Γενικὰ γράφεται «Ζαβίρας». Ὁ ἴδιος ὅμως — καθὼς φαίνεται, καὶ τ' ἄλλα μέλη τῆς οἰκογενείας — ἔγραφε τ' ὄνομά του διαφορετικὰ ἀπὸ τὶς ἄνω μορφές. Δηλαδὴ δὲ μεταχειριζόταν ποτὲ τὴν ὀνομαστική. Στὸ χειρόγραφο τῆς «Νέας Ἑλλάδος» (Ζλζ') ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη σημείωση: «1804, αὐγ: 28 ἐτέθνηκεν ὁ συγγραφεὺς τῆς βίβλου ταύτης· ὁ κὺρ γεώργιος Ζαβίρα· θείος (sic!) μου». Στὸν ἀλφαβητικὸ πίνακα τοῦ ἴδιου ἔργου (Ζ 4), ὅπως καὶ στὴν ἀρχὴ τῆς αὐτοβιογραφίας γράφεται: «Γεώργιος Ζαβίρα». Στὰ βιβλία του μεταχειρίζεται ὁ ἴδιος δυὸ μορφές: «Ζαμπίρα» (βλ. τὰ ὑπ' ἀρ. 803, 814, 826 κλπ. βιβλία τῆς βιβλιοθήκης του.) καὶ «Ζαβίρα» (βλ. ἀρ 714, 746, 838 κλπ.). Ἡ οὐγγρικὴ μορφὴ τοῦ ὀνόματός του εἶναι: 1. κατὰ τὴν ἰδιόχειρη σημείωσή του (βιβλ. ἀρ. 614.) «Zabira Györgyi», 2., κατὰ τὴ γραφὴ τοῦ F. Tormássy, φίλου του ἀπὸ τὸ Szabadszállás: «Zabira György», 3. στὸ σύγχρονο οὐγγρικὸ περιοδικὸ «Magyar Kurir (1805, σ. 370): «Zabira György», καθὼς καὶ στὸ νεώτερο ἔργο τοῦ Szinnyei: Magyar írók élete és munkái, τόμ. XIV. 1914, σ, 1863 γράφεται

Zabira György. *Εἶναι χαρακτηριστικὸ γεγονός, πὼς ὁ Οὔγγρος ἱστοριογράφος τοποθετεῖ τὸ Ζαβίρα μεταξὺ τῶν Οὔγγρων συγγραφέων! Οἱ νεώτεροι τὸ γράφουν συνηθέστερα* «Zavirász» » *(βλ.* Gy. Czebe, Történeti Szemle *III. 1914, σ. 588 κλ.). Γερμανικὰ γράφεται* «Georg Zabra» *(βλ. τὴν παρακάτω ἀναφερομένη* conscriptio, *ὅπου ἴσως πρόκειται γιὰ μιὰ ἀπροσεξία τοῦ ὑπαλλήλου, ποὺ ἔγραψε τὴν* conscriptio) *καὶ* «Georg Zabira» (Intelligenzblatt der Allg. Lit. Zeitung No 79, *σ. 636*, Wurzbach : Biogr. Lexikon, Wien, 1890, *σ. 63*). *Μ'ὅλα ταῦτα πρέπει νὰ παραδεχθοῦμε τὴ μορφὴ ποὺ τὴ μεταχειρίζονται γενικά, δηλαδὴ ἑλληνικά: Γεώργιος Ζαβίρας, οὐγγρικά:* «Zavirász György». *Ἐνισχύει τὴ χρήση αὐτὴ καὶ ἡ ἀναλογία τοῦ ὀνόματος τοῦ Σολωμοῦ. Ὁ ἐθνικὸς ποιητὴς τῶν Ἑλλήνων, καθὼς τὸ ξέρομε ὅλοι, δὲν ἔγραφε ποτὲ τ'ὄνομά του ἔτσι, ὅπως τὸ γράφομε ἐμεῖς σήμερα.*

[3] *βλ. Λεύκωμα τοῦ νομοῦ Κοζάνης ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι τῆς Ἑλλάδος. Κοζάνη, 1930, σ. 138.*

[4] *Ἴσως ἀκολουθοῦσαν τοὺς Σέρβους προδρόμους. Βλ. Ἰ. Κ. Βογιατζίδη: Αἱ ἑλληνικαὶ κοινότητες τῆς Αὐστροουγγαρίας. Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, Ἀθῆναι, 1926, σ. 71—78.*

[5] *βλ.* L. Schäfer : A görögök vezetőszerepe Magyarországon a korai kapitalizmus kialakulásában, Budapest 1930. *Βλ. ἑλληνικὰ-κατὰ μετάφραση τοῦ* F. Muratistì *«Βιομηχανικὴ καὶ Βιοτεχνικὴ Ἐπιθεώρηση» 1930 Ἰούλιος καὶ Αὔγουστος.*

[6] *«... Εἰ τὰ τῶν ὀρθοδόξων ἀβάπτιστα νήπια σώζονται». βλ.* A. Graf : J. Z. budapesti könyvtárának katalógusa. *Κατάλογος τῆς ἐν Βουδαπέστῃ βιβλιοθήκης Γεωργίου Ζαβίρα,* Budapest 1935. [Magyar-görög tanulmányok 2. sz. Szerkeszti Moravcsik Gyula = *Οὐγγροελληνικαὶ μελέται διευθυνόμεναι ὑπὸ Ἰουλίου* Moravcsik *ἀρ. 2.*]-, *χειρόγραφο XX.*

[7] *Τὶς εἰδήσεις ποὺ βρίσκονται στὸ* «Magyar Kurir» *τὶς ἐπαναλαμβάνει τὸ* Intelligenzblatt der Allg. Zeitung N° 79, *σ. 636 καὶ ὕστερα σχεδὸν ὅλοι, ποὺ ἔγραψαν γιὰ τὸ συγγραφέα μας.*

[8] *Βλ. τὸ βιβλίο ἀρ. 826 τῆς σημερινῆς βιβλιοθήκης, ὅπου διαβάζομε: «... ἐν πόλει Κοβινίῳ ...» Τὸ «Κοβίνιον» ἀνταποκρίνεται πιθανώτατα στὶς λέξεις* Kobin, Kevi, Keve, *στὴν περίπτωσή μας* Ráckeve.

[9] *Στὰ βιβλία 764, 714, 174, στὸ χειρόγρ. IV., στὰ βιβλία 444 καὶ 185 ὑπάρχουν σημειώσεις μὲ τὴν τοπωνυμία* Kalocsa *ἀπὸ τὰ 1769, 1770, 1771, 1772 καὶ 1773.*

[10] *Αὐτὲς οἱ πληροφορίες ἀνταποκρίνονται στὰ στοιχεῖα ποὺ περιέχονται στὴν αὐτοβιογραφία του.*

[11] *Βλ. χειρ. XI, XVIII, XXXIV, βιβλ. 147, 443, χειρ. XXXVI, βιβλ. 185, 212, 68, 268, χειρ. LII, βιβλ. 70 καὶ χωρὶς χρονολογία: βιβλ. 25, 245, χειρ. XXI.*

[12] *Βλ. τὰ βιβλ. 25 καὶ 326 «Παρὰ τοῦ Κοβάτζι Ἴστιφαν».*

[13] *Βλ. βιβλ. 734 («... εἰς τὸ Σαμπατ Σαλασί») 748, 821, 745.*

[14] *Βλ. βιβλ. 721, 745, 748.*

[15] *Πολλὰ λάθη ὑπάρχουν μέσα στὰ διάφορα ἄρθρα, μελέτες κλπ. ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὸ Γ. Ζαβίρα. Τὸ σπουδαιότερο ἀπ' αὐτὰ εἶναι τὸ λάθος τοῦ Κ. Σάθα σχετικὰ μὲ τὴν οὐγγρικὴ πόλη* Kalocsa. *(Ζ λζ'). Κοντὰ στὰ λάθη ὑπάρχει καὶ ἡ ἔλλειψη συμφωνίας ὡς πρὸς τὸν τόπο καὶ τὸ χρόνο τοῦ θανάτου τοῦ Ζαβίρα. (Βλ. Ζ νδ'). Οἱ διάφοροι βιογράφοι π. χ. δὲν μποροῦν νὰ διαλέξουν μεταξὺ* Pest, Szabadszállás, Árokszállás *καὶ* Dunavecse, *ἐνῷ τὰ ἀναμφισβήτητα στοιχεῖα τῆς νεκρολογίας ὁρίζουν καθαρὰ καὶ τὸν τόπο καὶ τὴ χρονολογία.*

[16] *Βλ. Ζ 204, 347, 510 κλπ.*

[17] *«Ἱστορία τοῦ θησαυροῦ ...» κλπ. Ζ 247,* Graf *ἔνθ' ἀν. χ. XIII α—β.*

[18] *Βιβλ. 23, 24, 80, 247, 655, 659, 654, 725.*

[19] *Μὲ τοῦτον εἶχε σχέσεις στενώτατες καὶ ἀλληλογραφία, πβ. Ζ 463.*

[20] *Στὸ δέσιμο τοῦ βιβλίου 821 Α, ὑπάρχει ἕνα ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς, ὅπου ὁ Ζαβίρας παραπονιέται γιὰ τὴ σιωπὴ τοῦ ἀνεψιοῦ του Νικολάου. Τὴν ἀποδίδει στὴν παύση τῆς συγγενικῆς ἀγάπης. Ἀπὸ τὴ — μὲ ρητορικὲς φράσεις — γραμμένη ἐπιστολὴ μαθαίνομε*

ἀκόμη καὶ τὸ περιστατικό πὼς ὁ Ζαβίρας εἶχε στείλει στὸν ἀνεψιό του μαζὶ μὲ μιὰ ἄλλη ἐπιστολή του κάποιο γερμανικὸ βιβλίο. Καὶ ἀπ' αὐτὸ βλέπομε, πὼς πάντα καὶ παντοῦ ἦταν ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ βιβλίου.

[21] *Ζ 280: «φίλος ἐμοῦ ἀκραιφνέστατος».*

[22] *Ὁ Βεντότης ἔφυγε ἀπὸ τὴν Οὐγγαρία γιὰ τὴ Βιέννη, ὁποῦ καὶ πέθανε. Ὁ Ζαβίρας ἀναφέρει στὴ Νέα Ἑλλάδα τὸν ἄωρο θάνατό του: «. . . οὐκ οἶδα ποία φθονερὰ ἄτροπος ἐβιάσθη νὰ κόψῃ τόσον ταχέως καὶ ἀώρως τὸν μίτον τῆς ζωῆς τοῦ κοινωφελοῦς καὶ χρησίμου ἀνδρὸς καὶ νὰ τὸν ἁρπάξῃ βιαίως ἀπὸ τὰς ἀγκάλας τοῦ γένους ἡμῶν καὶ ἐμοῦ τοῦ εἰλικρινοῦς αὐτοῦ φίλου». Ζ 245.*

[23] *Ἀπ' αὐτὸν ἔλαβε τὸ ὑπ' ἀρ. 325 βιβλίο. Ὡς ἀντάλλαγμα τοῦ ἔδωκε 2 ἀντίτυπα ἀπὸ τὴ μετάφραση «Ἰατρικαὶ παραινέσεις».*

[24] *Οἱ τελεταῖοι ἔκαμαν ὁ καθένας τους ἀπὸ ἕνα ἀντίγραφο χειρογράφων ἔργων τοῦ Ζαβίρα. Βλ.* Graf *ἔνθ. ἀν.*

[25] *Κατὰ τὴ χειρόγραφη μαρτυρία τοῦ βιβλ. 174 γιὰ κάποιο χρέος του ἔδωκε ἕνα βιβλίο στὸ Ζαβίρα.*

[26] *Ἐχάρισε στὸ Ζαβίρα τὸ βιβλίο 838.*

[27] *Δὲ σημείωσε τὸ μεγάλο του τ' ὄνομα. Ἀπ' αὐτὸν ἀγόρασε τὸ βιβλίο 318, ὅταν αὐτὸς — κατὰ τὴ σημείωση — ἦταν ἄρρωστος.*

[28] Graf : *ἔνθ. ἀν. χειρ. LIII.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'.

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ Γ. ΖΑΒΙΡΑ.

Στὴν αὐτοβιογραφία του, καθὼς τὸ εἴδαμε, γράφει γιὰ τὸν ἑαυτό του:[1] *«. . . ὑπὸ τῆς φιλομαθείας οἰστραλατούμενος καὶ μὴ συγχωροῦντος αὐτῷ τοῦ Ἑρμοῦ ἐν τοῖς σχολείοις ἐνδιατρίβειν, μετὰ καιρὸν κατ' ὀλίγον συνεστήσατο ἑαυτῷ μίαν μικρὰν βιβλιοθήκην ἐν ᾗ κατηνάλωσε σχεδὸν περὶ τοὺς πέντε χιλιάδων στατῆρας (φιορίνια)». Στὴ νεκρολογία του στὸ περιοδικὸ* «Magyar Kurir»[2] *γίνεται λόγος καὶ γιὰ τὴ βιβλιοθήκη αὐτή: «Μὲ τὸ Ζαμπίρα χάσαμε μιὰ τέτοια βιβλιοθήκη, πού, ὅταν τὴν ἐπισκέφτηκε μιὰ μέρα ἡ Ἀ. Ἐξοχ. Ἰωσὴφ Τέλεκι, κόμης τοῦ Ἱεροῦ Βασιλείου τῆς Ῥώμης καὶ φύλαξ τοῦ στέμματος, εἶπε, πώς: «Χάρη σ' αὐτὴ τὴ βιβλιοθήκη θὰ ἦταν ἄξιο αὐτὸ τὸ χωριὸ νὰ ὀνομάζεται πόλη.» Καὶ περιεῖχε ἡ βιβλιοθήκη του βιβλία ἐκλεκτὰ γραμμένα στὴν οὐγγρική, λατινική, γεραμανική, ἀρχαία καὶ νέα ἑλληνική, ρωσσική, γαλλική, ἰταλικὴ καὶ σερβικὴ γλῶσσα».*

Εἶναι χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴν ἀκρίβεια καὶ τὴν τάξη τοῦ Ζαβίρα, πὼς ἐσημείωσε συχνὰ μέσα στὰ βιβλία του, πῶς, πότε καὶ ποῦ τ' ἀπόκτησε, ἀναφέροντας ἀκόμη τὴν τιμὴ τοῦ βιβλίου καὶ τοῦ δεσίματος καὶ πρῶτα-πρῶτα τ' ὄνομα τοῦ ἰδιοκτήτη, δηλαδὴ τ' ὄνομα τὸ δικό του. Εἶχε καὶ μιὰ σχετικὴ σφραγῖδα. Ἡ πιὸ συνηθισμένη σχετικὴ σημείωση εἶναι: «Καὶ τόδε ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα, τοῦ ἐκ Σιατίστης τῆς Μακεδονίας.»

Μετξὺ τῶν 952 ἔργων (57 χειρόγραφα καὶ 895 ἔντυπα — σὲ 1632 τόμους) κατὰ τὴ μαρτυρία αὐτῶν τῶν χειρογράφων σημειώσεων μόνον 552 ἀνῆκαν στὴν ἀρχικὴ βιβλιοθήκη τοῦ Γ. Ζαβίρα. Ἡ ἐξέταση τῶν τελευταίων ρίχνει φῶς στὸ πνευματικὸ περιβάλλον, ποὺ αὐτὸς ὁ περίεργος Οὐγγροέλλην ἔμπορος πέρασε τὴ ζωή του. Τὸ μεγαλύτερο μέρος αὐτῶν τῶν ἔργων καταγίνεται μὲ θρησκεία, φιλοσοφία, ἱστορία καὶ γεωγραφία ἢ μὲ τὶς συγγενεῖς ἐπιστῆμες. Ὑπάρχουν μεταξὺ αὐτῶν τῶν βιβλίων ἐγκυκλοπαιδικὰ καὶ γλωσσικὰ λεξικά, μέθοδοι ξένων γλωσσῶν καὶ διάφορες γραμματικές. Εἶναι ἀρκετὰ ποὺ καταγίνονται μὲ τοὺς διαφόρους κλάδους τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Κατὰ τρόπο πολὺ ἀδύνατο ἀντιπροσωπεύεται ἡ δημιουργικὴ λογοτεχνία στὴ βιβλιοθήκη του. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἄνω κλάδους ὑπάρχουν ἐκεῖ μέσα μερικὰ διδακτικὰ ἔργα, λίγα ἐμπορικά, κάνα δυὸ ἀλμανάχ, ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ κλπ.[3]

Δὲν μποροῦμε, — δὲν ἔχομε τὰ ἀναγκαῖα στοιχεῖα, — ν' ἀναπαραστήσωμε ὁλόκληρη τὴν ἀρχικὴ κατάσταση τῆς βιβλιοθήκης, γιατὶ ὁ ἰδιόγραφος κατάλογος τοῦ ἰδιοκτήτη χάθηκε. Ἀλλὰ τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα καὶ μόνα τους εἶναι πολὺ διδακτικά.

Ἐὰν ἀναλογισθοῦμε, πὼς ἀπὸ τὰ 552 ἔργα τῆς σημερινῆς βιβλιοθήκης ποὺ ἀνῆκαν ἀσφαλέστατα στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα, σχεδὸν τὸ ἕνα πέμπτο μέρος — δηλαδὴ 106 ἔργα εἶναι οὐγγρικά (ἔργα οὐγγρόγλωσσα ἢ ξενόγλωσσα γραμμένα ἀπὸ Οὔγγρο συγγραφέα ἤτε ξένα ἔργα σὲ μετάφραση οὐγγρικὴ ἤτε προϊόντα οὐγγρικῶν τυπογραφείων τῶν πόλεων Pest, Buda, Pozsony, Nagyszombat, Kassa, Komárom, Győr, Debrecen, Kolozsvár, *κλπ.) — τότε μποροῦμε — ἀπάνω στὴ βάση τοῦ καταλόγου τῆς βιβλιοθήκης — νὰ σχηματίσωμε μιὰ ἰδέα γιὰ τὴ στενὴ ἐπαφή, ποὺ εἶχε ὁ Γεώργιος Ζαβίρας μὲ τὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς Οὐγγαρίας.*[4]

*Στὸ χειρόγραφο ἔργο τοῦ Ζαβίρα, ποὺ ἐπιγράφεται «Σύνταγμα περὶ τῆς ἑνώσεως . . .» (σ. α' καὶ β') διαβάζομε τὶς δυσκολίες καὶ τὰ παράπονα τοῦ συγγραφέα σχετικὰ μὲ τὴν ἔλλειψη τῶν ἀναγκαίων ἐπιστημονικῶν βιβλίων: «. . . ἡ ἔνδεια δὲν μὲ ἐσυγχώρησε νὰ ἔχω τόσους συγγραφεῖς, ὅσους τουτέστιν ἐγὼ ἐχρειάσθηκα εἰς τοῦτο μου τὸ πόνημα. Ὅθεν ἔπρεπε μὲ πολλοὺς πόνους, ἱδρῶτας καὶ ἔξοδα νὰ περιπατῶ εἰς τῶν ἄλλων τὰς βιβλιοθήκας διὰ νὰ ἐρανίζωμαι τὰ χρήσιμα . . .» Ἀπὸ τὴν παρατήρησή του φαίνεται, πὼς γιὰ τὴν ἐπιστημονική του ἐργασία χρειαζόταν πολλὰ βιβλία, ἀλλὰ οἱ οἰκονομικοί του πόροι δὲν ἦταν πάντα ἀρκετοὶ νὰ ἱκανοποιήσουν τὶς ἀνάγκες του. Δὲν ξέρομε πολλὰ γιὰ τὶς ἐμπορικὲς ὑποθέσεις του, φαίνεται ὅμως, πὼς ἀπὸ τὰ εἰσοδήματά του δὲν του περίσσευαν πολλὰ χρήματα γιὰ τὴν ἀγορὰ ἐπιστημονικῶν βιβλίων. Κατὰ τὶς πληροφορίες, ποὺ βρίσκονται στὴ νεκρολογία τοῦ «*Magyar Kurir*» γιὰ τὸ σκοπὸ τοῦτο ἐδημιούργησε ξεχωριστὴ πηγὴ χρημάτων: «. . . γιὰ τοὺς ὁμοθρήσκους του ἄνοιξε σχολεῖο καὶ τὰ εἰσοδήματα τοῦ σχολείου ἐξόδευε γιὰ βιβλία . . .» Κι' ἔτσι κατὰ τὸν ἴδιο καιρὸ ἐδούλευε γιὰ δυὸ σκοποὺς ἰδανικούς.*

Ἀπὸ τὶς ἰδιόχειρες σημειώσεις τῶν βιβλίων εἶναι ἡ πιὸ παλαιὰ ἐκείνη ποὺ χρονολογεῖται ἀπὸ τὰ 1764 καὶ βρίσκεται στὸ βιβλίο ὑπ ἀρ. 826 «Januae linguarum . . . vestibulum . . . a J. A. Comenio: «*Δεδώρηταί μοι . . . παρὰ τοῦ ἐν διδασκάλοις καὶ ἰατροφιλοσόφοις ἀρίστου κυρίου Μιχαὴλ θείου μου . . . ἐν πόλει Κοβινίῳ* (= Ráckeve) *τῆς οὐγκαρίας.*»[5] *Ἡ ἑπόμενη σημείωση (ἀρ. 838) γράφηκε ἐπίσης — κατὰ πᾶσαν πιθανότητα — στὸ* Ráckeve: «. . . *1765 δῶρον τοῦ μπάκι Ἰστιφαν τοῦ νέου.*[6]» *Στὸ βιβλίο ἀρ. 764 βρίσκεται ἡ ἑξῆς σημείωση: «ἐν Κολοκίᾳ 1769» Στὸ βιβλίο* Pauli Gregoriantzii Breviarium rerum Hungaricarum *(ἀρ. 714) διαβάζομε: «Δεδώρητό μοι τὸ παρὸν ὁ αἰδέσιμος Πεκάρι ἐν Κολοκίᾳ».*[7] *Στὴν Καλοκία ἀπόκτησε ἀκόμη τὰ βιβλία ἀρ. 10, 444 καὶ 185 (στὰ 1771, 1772*

καὶ 1773). Γιὰ τὸ βιβλίο ἀρ. 174 γράφει: «μοὶ τὸ ἔδωσε διὰ χρέος ὁ κὺρ θεόδωρος Ρούση 1775». Κατὰ τὶς σημειώσεις του στὸ Kúnszentmiklós *ἀπόκτησε τὰ ὑπ' ἀρ. 82 καὶ 89 βιβλία (στὰ 1780 καὶ 1781). Ἡ σημείωση τοῦ βιβλίου* J. Gerlaci Lexicon trilingue *(ἀρ. 112) δείχνει, πὼς κάποτε ἀπόκτησε νέα βιβλία μὲ ἀνταλλαγὴ παλαιῶν δικῶν του: «τὸ λεξικὸν τοῦτο μοὶ ἔδωσεν ὁ ἐλλογιμώτατος θεῖος μου κὺρ Μιχαὴλ διὰ τὸ Λεξικὸν τοῦ Βλανκάρδου ὁποῦ τῷ ἔδωκα . . .» (1781). Ὁ ἴδιος θεῖος συναντᾶται στὸ βιβλίο 538 «1783 Δῶρον δὲ τοῦ ἐλλογιμωτάτου κυρίου Μιχαὴλ παπᾶ Γεωργίου (θεῖος μου) . . .» Τὸ ὄνομα τοῦ οὐγγρικοῦ χωριοῦ* Dunavecse *ἀναφέρεται στὶς σημειώσεις τῶν βιβλίων ἀρ. 147, 443 (1784), 185, 212 (1785), 68, 268 (1786), 70 (1787). Στὸ βιβλίο ἀρ. 431 διαβάζομε: «Βιέννη 1794» στὸ 734: «εἰς τὸ Σαμπατ Σαλασί 1795* [= Szabadszállás]». *Στὸ βιβλίο ἀρ. 748* Pesti s Posonyi Új és Ó Magyar Kalandariom 1797 [= *Ἡμερολόγιο*] *κοντὰ σὲ λογαριασμοὺς καὶ ἄλλες σημειώσεις ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη οὐγγρικὴ ἀφιέρωση:* «Kedves Barátjának Z. Gy. úrnak ajándékozza T. F. Szabadszállásán . . .». [= *Τὸ χαρίζει ὁ* T. F. *στὸν ἀγαπημένο του φίλο Γ. Ζ. στὸ* Szabadszállás.] *Ἡ σημείωση τοῦ βιβλίον ἀρ. 821:* «A tanítók kötelességei . . .» [= *Τὰ καθήκοντα τῶν διδασκάλων . . .*] *γράφει οὐγγρικά:* «A' Tudományok szeretőjének Zabira György kedves Barátja Urának szívesen ajándékozza Tormássy Ferenc Szabadszállásán 1798. 22. Maj.» [= *Τὸ χαρίζει ὁ Φραγκίσκος* Tormássy, *στὸν ἀγαπημένο φίλο του κ. Γ. Ζαμπίρα ἐραστὴ τῶν ἐπιστημῶν στὸ* Szabadszállás *1798 22 Μαΐου.*] *Φαίνονται τὰ ἴχνη τοῦ ταξιδιοῦ του, ποὺ ἔκαμε στὴ Γερμανία κατὰ τὰ 1800: στὰ ὑπ' ἀρ. 23, 24, 80* «Leipzig 1800», *στὸ 247* «Franckfurt a. d. Oder 1800», *στὸ 654* «Halle 1800», *στὸ 655* «Berlin 1800», *στὸ 659* «Potsdam 1800», *στὸ 725* «Jena 1800». *Στὸ ἡμερολόγιο τῆς Πέστης (ἀρ. 745) 1801 διαβάζομε οὐγγρικά:* «Az Úrnak Tudománnyal Nemes Zabira György Kedves Barátja urának Új századi ajándékul ajánlja T. F. Szabadszállásánn». [= *Τὸ προσφέρει ὡς δῶρο γιὰ τὸ νέον αἰῶνα ὁ Φ. Τ. στὸ θεοφιλῆ εὐγενῆ σοφὸ καὶ ἀγαπημένο του φίλο κ. Γ. Ζαμπίρα.*] *Ὑπάρχουν καὶ ἄλλες σημειώσεις, ἀλλὰ χωρὶς χρονολογία. Τέτοιες εἶναι: «Μιχαὴλ θεῖος» (ἀρ. 2) «Κοβάτζι Ἰστιφαν Βέτζι» (ἀρ. 25), «ἐδωρήσατο . . . Σωφρόνιος ἀντὶ δὲ ταύτης ἔδωκα αὐτῷ 2 Ἰατρικὰς Παραινέσεις» (ἀρ. 325), «παρὰ τοῦ Κοβάτζι Ἰστιφαν» (ἀρ. 326), «τὸ ἠγόρασα παρὰ τοῦ Χόλοσι ὅταν ἦτον ἀσθενής» (ἀρ. 318). Τὸ ὑπ' ἀρ. 782 ἔλαβε ἀπὸ τὸ θεῖο του. Στὸ ὑπ. ἀρ. 800 ὑπάρχει ἡ σημείωση: «Δεδωρητό μοι ὁ τυπογράφος» . . . Τὸ ὑπ. ἀρ. 751 φέρει τὴν περίεργη ἐπιγραφή: «μέ τὸ φοῦντι» (Δηλαδὴ τὸ ἀγόρασε μὲ τὰ παλιόχαρτα περιτυλίγματος). Στὸ 245 μόνον τὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ* «Vecse» *εἶναι γραμμένο. Χαρακτηριστικὴ εἶναι γιὰ τὸ συγγραφέα μας ἡ σημείωση του στὸ κολοβωμένο βιβλίο 746: «Λιμῷ τακήσῃ βρῶσις ὀρνέων ἔσῃ ὃς ἐξέ-*

κοψας ἐν ἀρχῇ τὰς μεμβράνας, καὶ κέρδος ἔσχες πλῆρες κακοβουλίας τοῦ Γραφέως τὴν κλῆσιν ἐξαφανίσας Γεώργιος Ἰωάννου Ζαβίρα ὁ ἐκ Σιατίστης τῆς Μακεδονίας . . .»

Ὁ πληροφορητὴς τοῦ «Magyar Kurir» *(1805) λέγει μεταξὺ ἄλλων: «Ὅλα τὰ βιβλία του καὶ ὅλους τοὺς γεωγραφικοὺς χάρτες του ἄφησε διὰ διαθήκης στὸ Γένος του, στὴν Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία τῆς Πέστης, ποὺ τὰ πῆρε κι' ὅλας στὴν κατοχή της». Εἶναι πολὺ διδακτικὸ καὶ χρήσιμο νὰ διαβάσῃ κανεὶς τὸ σχετικὸ μέρος τῆς διαθήκης του ὄχι μόνον γιὰ τὶς πολύτιμες πληροφορίες, ποὺ περιέχει, ἀλλὰ καὶ γιατὶ μᾶς δείχνει τὴ νοοτροπία καὶ τὰ πνευματικὰ ἰδανικὰ τοῦ σοφοῦ πατριώτη, ποὺ νοιάζεται γιὰ τὸν πολιτισμὸ καὶ τὴν παιδεία τῶν ὁμοφύλων του.*[8]

«1804 május 1. Szabadszállás. Zabira Georg Johann.

5. Meine Bücher aber, welche ich alle in einem Catalog (in blauem Papier als Buch eingebunden) registriert habe, wünsche und verordne, dass selbe von meinen Testaments Executoren, somit den oberwähnten Catalog in die Hände griechischer Vorsteher der in Pest griechischen Kirche mit Wissen seines bischöflichen Gnaden und der dortigen Vorgesetzten eingehändigt werden sollen, mit der Darzuschreibung des Catalogs (wenn er fűr gut befunden würde) in dem Kirchenprotocoll, dass selbe dorten in einer besondern Kammer ewig stehen und nicht von jemandem Gottesverräther entfremdet würden, sondern sie sollen dorten als eine öffentliche Bibliothek unter der Aufsicht eines bestimmt verständigen Verwalters seyn, damit selbe in bestimmten Stunden (nach der Ordnung und Art der Europäer) frey und ungehindert von allen unserer Nation Bücherfreunden, wie auch von den Schűlern der griechischen Schule gelesen werden sollen ohne jemand . . . (wessen immer auch Charakters Mann) erlaubt zu seyn, selbe von der Bibliothek herauszunehmen. — Sechstens. Die Bibliothek soll unabhängig seyn, und weder der Kirche, noch der Schule unterliegen, damit nicht jemand entweder von den Geistlichen . . ., sondern diejenigen, welche selbe zu lesen wünschen, sollen sich (so wie die Gelehrten der deutschen und anderer Nationen zu thun pflegen) hingeben und selbe zu wissenschaftlichem Vorschritte und Geistesbildung lesen. Siebentes. Mein oberwähnter Erbe Constantin Zabira ist schuldig den oberwähnten Vorstehern der ehrsamen Gemeinde alle Pester Jahrmärkte sieben und dreissig Gulden u. Kr(euzer) 50 d. i. jährlich Ein hundert fünfzig Gulden zu bezahlen, von denen soll der Verwalter der Bibliothek ein Hundert empfangen, die übrigen fünfzig aber sollen an griechischen oder auch anderen Sprachbüchern verwendet werden, jedoch an keine Comődien, Romane u.

andere dergleichen Bücher, welche die guten Sitten verderben, wie auch an keine Kirchen Bethbücher als Breviarien, Anthologien etc. sondern an die der Kirchenväter, der älteren und jüngeren Theologen, der älteren Autoren Griechenlands, Geschichtsschreiber, Geographen, Philosophen u. an alle jene, welche erforderlich sind, unsere Nation auf den Gipfel des Musenburgs Helikon u. Gottesfurcht zum Wegeweiser zu dienen und zu befördern, derjenige aber, der selbe kauft, soll der ehrsamen Gemeinde jährlich die Rechnung ablegen, nichts destoweniger auch der Verwalter der Bibliothek, ob alle Bücher, welche ihm eingehändigt worden sind, sich in der Bibliothek befinden. Achtens. Sollte mein erwähnter Erbe Constantin die von mir jährlich angeordneten f. 150 zu bezahlen nicht zufrieden seyn, oder ein ausschweifendes Leben zu fűhren und mein Vermőgen zu verschwenden anbeginnen, dann sollen die Vorsteher der Gemeinde die Erlaubniss haben, selbes von ihm wegzunehmen und es einem anderen sicheren Subjecte laut meinem Handlungsbuche zu űbertragen, damit die Bibliothek nicht ohne Einkünfte bleiben möchte. Sollte aber Gott in dem Herzen anderer Nationsfreunde oder der ehrsamen und edlen Gemeinden andere Mittel zur Vermehrung der Bibliothek und ihrer Einkünfte einflőssen, dann bleibt mein Erbe unbelästigt. Neuntens. Sollte nach dem Ableben meines Erben, mein Vermőgen sein Sohn erben, so soll er wie sein Vater das Obengeordnete bezahlen ausser, wenn Ihnen ein unglücklicher Schaden durch Feyer, Wasser oder Diebe zustőssen sollte, dann bleiben sie unbelästigt: Sollte er aber ohne Kinder oder nur mit Töchtern bleiben, dann sollen sie nur das von ihrem Vater erworbene erben, mein Vermőgen aber sollen, wie ich vorgesagt habe, die Vorsteher der Gemeinde űbernehmen und solches auf ein sicheres Ort elocieren, damit die erwähnten f. 150 einkommen, sollte aber etwas weniger einkommen, so soll es dann proportionsmässig auf die erwähnte Art eingetheilt werden. Sollte ich widrigenfalls (aus Zulassung Gottes) zu einem hohen Alter kommen, oder bei einer langwierigen Krankheit mein ganzes Vermőgen verzehren, dann soll mein Erbe als nicht davon Theilnehmender auch unbelästigt bleiben. Ich bitte die ehrsame und edle Pester Gemeinde flehend diese meine geringe Gabe so gűtig, als . . . anzunehmen und auf selbe patriotische Ansicht zu haben. Gott gebe, dass auch andere Nationsfreunde meinem Eifer nachahmen möchten um die Bibliothek, und ihre Einkünfte zum Ruhm, Zunehmen und Fortschritte unserer Nation zu vermehren, welche (Gott weiss durch welche Verurtheilung) von ihrem Glanz u. von allen jenen, die jede andere mit guten Gesetzen und Verfassungen versehene Nation zieren, beraubt geblieben ist . . . Mein übriges Vermőgen,

was immer verbleiben sollte d. i. in meinem Gewölbe u. Hause, vermache ich dem Sohn meines Bruders Constantin Zabira ausser den Büchern, mit dieser Condition aber, solange er noch nicht Majorär ist, unter der Verwaltung meines Bruders, seines Vaters u. meines Testaments Executoren zu stehen».

Γιὰ τὴν ὑστερώτερη τύχη τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ζαβίρα λίγα στοιχεῖα ὑπάρχουν στὰ χέρια μας. Κατὰ τὴν πληροφορία τοῦ «Magyar Kurir», *ἡ βιβλιοθήκη στὰ 1805 κατὰ τὸ μῆνα Μάρτιο βρισκόταν πιὰ στὴν κατοχὴ τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς Πέστης. Ἕνα ἔγγραφο ἀπὸ τὶς 9. VI. 1806, ποὺ σήμερα φυλάγεται στὰ ἀρχεῖα τῆς κοινότητος μαζὶ μ' ἄλλα χαρτιὰ μὲ τὴν ἐπιγραφὴ «Βιβλιοθήκη Γεωργίου Ζαβίρα», ἀναφέρει τὴ διαθήκη:* «. . . Testament des zu Szabadszállás wohnhaftig gewesenen Georg Zabyra», *μιλάει καὶ γιὰ τὸν κηδεμόνα:* «im Monath 9/1804 bestellten Tutor Stephan Pap». *Ἀπὸ ἕνα χωρίο τοῦ ἐγγράφου φαίνεται πὼς ὕστερα ἀπὸ τὴν παραλαβὴ δὲν εἶχαν μετρήσει ἀκόμη τὰ βιβλία:* «. . . das bis solche (scil. die Bücher) gehörig registriert . . . sein werden, nichts gewisses darüber bestimmt werden kann . . .». *Τὴν ἄνω κατάσταση βεβαιώνει κι' ἕνα ἄλλο — οὐγγρικό — ἔγγραφο, ποὺ κι' αὐτὸ βρίσκεται στὰ ἴδια ἀρχεῖα.*[9] *Κατὰ τὸ ἔγγραφο τοῦτο κάποιος Γεώργιος* Papp *γράφει στὶς 9. VI. 1806 σ' ἕνα ἀνώνυμο, πὼς οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς κοινότητος δὲν εἶχαν ἀκόμη ἐξακριβώσει ἐὰν ὁ κατάλογος καὶ τὰ βιβλία συμφωνοῦν πραγματικά.*

Ἀπὸ κάποιες ἐνδείξεις συμπεραίνομε, πὼς ἡ πρωτότυπη διαθήκη καθὼς καὶ ὁ κατάλογος τῶν βιβλίων τοῦ Ζαβίρα χάθηκαν κατὰ τὴ διάρκεια τῶν σχετικῶν διαδικασιῶν. Σ' αὐτὸ ἀναφέρονται τὰ παρακάτω ἔγγραφα τῶν ἰδίων ἀρχείων: «Pest, den 29, 8^{br} 1822. An . . . Lőbl. g . . . Schulenfondsverwaltende Deputation. Die Pester gr. walachische Gemeinde bittet um die Verabfolgung des Georg Zabyraischen Original Testaments in Hinsicht dieser Gemeinde vermachten Bibliothek . . .» *Πβ. τὴν ἀπάντηση τῆς Ἐφορείας:* «N 675, 30. 8^{bris} 822 . . . Siquidem Communitas Nationis Graecae Pesthiensis in obsequium . . . intimati . . . 17. Maji $\overline{819}$ A 13301 quoad Bibliothecam Georgio-Zabyrianam emanati Deputationi huic, ope peculiaris Declarationis, sub Augusti $\overline{819}$ medio Spectabilis Domini Senatoris a Magistris Commissarii B o r a r o s exhib. . . . ad litteram H. non originale Testamentum Zabyrianum, verum ejus in Germanicum Versionem submiserit, adeoque Originale apud se retinuerit, supplicantem Communitatem de his edoceri, atque ut ab illis qui versionem procurarunt, originale exigat, medio Extractus Protocollaris inviari . . . Ex sessione Deputationali, Budae, die 30, 8^{br} 822». *Γιὰ τὴ βραδύτητα τῆς διαδικασίας μαρτυρεῖ καὶ ἡ συνέχεια τοῦ ἄνω γερμανικοῦ ἐγγράφου:* «. . . Nachdem die

Georg Zabyraische Bibliothek vermög dessen Testament der hiesigen griechischen Gemeinde vermacht und infolge einer hoch lőbl. Statthalterey Verordnung 23. April 822 N° 10102 als Eigenthum der hiesigen griechischen Gemeinde auch anerkannt worden ist . . .». *Σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴν πληροφορία μόνον ὕστερα ἀπὸ 18 χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ζαβίρα ἔγινε ἡ ἐπίσημη ἀναγνώριση τῆς παραλαβῆς ἐκ μέρους τῶν νέων κατόχων τῆς βιβλιοθήκης του.*

Μέσα στὰ χαρτιὰ τῶν ἀρχείων τῆς κοινότητος τῆς Πέστης μὲ τὴν ἐπιγραφὴ «Βιβλιοθήκη Γ. Ζαβίρα» βρίσκεται ὁ — σήμερα — πιὸ ἀρχαῖος κατάλογος τῆς βιβλιοθήκης (ἡμερομ· 11. VII. 1820.). Ὁ συντάκτης του καταλόγου ὀνομάζεται Σεβαστιανὸς Οἰκονόμου (Sebastian Oeconom). *Χωριστὰ κατατάσσει τὰ βιβλία, ποὺ ἔχουν ἰδιόχειρη σημείωση τοῦ Γ. Ζαβίρα, καὶ χωριστὰ βάζει τὰ ἄλλα. Ὡς πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ συντάκτη τοῦ καταλόγου μαθαίνομε ἀπὸ ἕνα ἔγγραφο (Ἀρχεῖα τῆς κοιν. Πέστης), πὼς — κατὰ μιὰ κοινοτικὴ ἀπόφαση — 19. II. 1824 — διορίσθηκε ἄμισθος βιβλιοθηκάριος τῆς βιβλιοθήκης.*[10]

Ὁ ἀκόλουθος κατάλογος[11] *γράφηκε στὰ 1824 μὲ τὸν τίτλο: «Κατάλογος τῆς βιβλιοθήκης τῆς κοινότητος Γραικῶν τε καὶ Βλάχων». Ἀναφέρει — σὲ 18 τμήματα — (43 σελ.) 673 ἔργα καὶ 31 χάρτες γεωγρ. Ἕνας συμπληρωματικὸς μικρὸς κατάλογος — ἀπὸ 11. Ἀπρ. 1845 — ἀναφέρει 46 ἔργα, ποὺ ἀργότερα κατατάχθηκαν στὴ βιβλιοθήκη*[12]. *Μεταξὺ τῶν δωρητῶν τῆς βιβλιοθήκης βρίσκονται ὁ Ναοὺμ Γραμποβάν, ὁ Γαβριὴλ Καλλονᾶς, ὁ* Szebetbovsky iurat. Caesarum advoc., *ὁ Σ. Οἰκονόμου κλπ.*

Στὰ 1911 ὁ Σπ. Π. Λάμπρος ἀφιερώνει ἕνα ξεχωριστὸ ἄρθρο στὴ βιβλιοθήκη, ὅπου ἀναφέρει καὶ περιγράφει τ' ἀξιολογώτερα βιβλία καὶ χειρόγραφα τῆς βιβλιοθήκης.[13]

Τὴ βιβλιοθήκη — ποὺ τὸ περιεχόμενό της ἄλλαξε ἀρκετὰ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν 130 ἐτῶν, ποὺ εἶχαν περάσει ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Ζαβίρα — στὰ 1934, κατὰ τὴν πρωτοβουλία καὶ ὁδηγία τοῦ κ. Ἰουλίου Moravcsik *τὴν τακτοποίησαν καὶ ἔκαμαν τὸν κατάλογο τῶν ἐντύπων καὶ χειρογράφων της οἱ κύριοι: Ἀνδρέας* Graf *καὶ Φίλιππος Τιάλιος. Ὁ τυπωμένος κατάλογος τοῦ* A. Graf *περιλαμβάνει μόνο τὰ χειρόγραφα καὶ τὰ ἑλληνικὰ ἔντυπα.*

Ἡ τακτοποίηση τῆς βιβλιοθήκης ἦταν μιὰ προϋπόθεση κάθε σοβαρῆς ἐργασίας σχετικὰ μὲ τὴ μελέτη τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στὴν Οὐγγαρία καὶ μὲ τὶς οὐγγροελληνικὲς πνευματικὲς σχέσεις κατὰ τὴν προεπαναστατικὴν ἐποχή.

Σημειώσεις.

[1] *Z 246.*

[2] *1805, σ. 370. Ἡ νεκρολογία αὐτὴ ἔχει ἡμερομηνία 2 Μαρτίου καὶ γράφηκε στὸ* Szabadszállás.

[3] *Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα, ποὺ βρίσκονται στὴ «Νέα Ἑλλάδα», μποροῦμε ν' ἀναπαραστήσωμε κάτι ἀπὸ τὸ χαμένο μέρος τῆς βιβλιοθήκης. Τὰ παρακάτω — ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον — χειρόγραφα ἔργα, ποὺ κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ ἰδίου τοῦ Ζαβίρα κάποτε ἐβρίσκονταν στὴ βιβλιοθήκη του, σήμερα δέν ὑπάρχουν πιὰ μέσα στὰ βιβλία τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς Βουδαπέστης: Γερασίμου Βλάχου: Εἰσαγωγὴ τῆς λογικῆς (Z 219), Σουγδούρη: Εἰσαγ. τῆς λογικ. (Z 213), Βικ. Δαμωδοῦ: Πρᾶξις κατὰ συντομίαν εἰς τὰς ῥητορ. ἑρμην. (Z 208). (Πβ.* Graf *σ. 22. Τὸ ἔντυπο αὐτὸ ἴσως ἐξεδόθηκε κατὰ τὸ χειρόγραφο, ποὺ σήμερα εἶναι χαμένο). Εὐγ. Βούλγ: Ἱκετηρία κλπ. (Z 294), τοῦ ἰδίου: Θεολογία . . . (Z 296), τοῦ ἰδίου: Περὶ τῶν μετὰ τὸ σχίσμα ἁγίων . . . (Z 296), τοῦ ἰδίου: Ὀρθόδοξος ὁμολογία . . . (Z 296), τοῦ ἰδίου: Ἐπιστολαί . . . (Z 296—7), Γ. Ζαβίρα: Νέα Ἑλλάς (Z 247, χειρόγρ. σήμερα βρίσκεται στὴν «Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη»), Θ. Ἀ. Καβαλιώτη: . . . Ἔπη τινα (Z 320), Ἀγαθαγγέλου Ἱερομ.: Προφητεία . . . (Z 321), Ἰ. Ματθ. Καρυοφύλλου: Ἱστορία τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου, ἣν συνέγραψε Θεόδωρος ὁ Ξανθόπουλος κλπ. (Z 354), Κυρίλλου τοῦ Λεσβίου: . . . Ἀφωριστικόν . . . (Z 384), Μιχαὴλ Ὑπισχιώτη: . . . Ἔπη τινα . . . (Z 456). Μιχαὴλ Παπᾶ Γεωργίου: Γραμματικὴ γερμανική . . . (Z 463), τοῦ ἰδίου: . . . Ἀπόκρισις . . . (Z 463), τοῦ ἰδίου: Περὶ τῆς τοῦ κόσμου πλάσεως . . . (ἔμμετρ. Z 463), τοῦ ἰδίου: Ἀπόκρισις . . . περὶ τοῦ Θέσπιν κατεβρόντησε . . . (Z 463), τοῦ ἰδίου: . . . Λόγοι διάφοροι (Z 463), Νικολάου Μαλαξοῦ: Ἑρμηνεία τοῦ τερερε . . . (Z 488), Νικολάου Βάρκοση: Μετάφρ. Λογικ. τοῦ Βαουμαϊστέρου (χειρ. Z 489, Πβ.* Graf *σ. 20, ὅπου ἀναφέρεται ἡ τυπωμένη ἔκδοση τοῦ ἔργου), τοῦ ἰδίου: Ἡρωελεγεῖον ἐπίγραμμα . . . (Z 489), Νικηφόρου Θεοτόκη: Ἀνάπτυξις τοῦ «πᾶς γὰρ πυρὶ ἁλισθήσεται . . .» (Z 494), Νικολάου Κούρσολα: . . . Σύνοψις τῆς ἱερᾶς θεολογίας . . . (Z 495), Πέτρου Μογίλα: Ἔκθεσις τῆς τῶν Ῥώσσων πίστεως . . . (Z 516, 197, 18—197, 21), Παγκρατίου Δημάρου: . . . Κατάλογος τῶν Πατριαρχῶν τῆς Κωνσταντ. . . . ἀπὸ τοῦ 1732 ἔτους μέχρι τοῦ 1780 (Z 521), Σεβαστοῦ Λεοντιάδη: Ἐπίγραμμα ἡρωελεγεῖον . . . (Z 531), Συμεῶνος τοῦ ἐξ Ἀκαρνανίας: . . . Ἐπιστολὴ . . . πρὸς τὸν Μαργούνιον . . . καὶ . . . ἕνα ἐπίγραμμα (Z 539), Νικοδήμου Μοναχοῦ: 1. Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Σίμωνα . . . 2. Ποιήματα διάφορα . . . (Z 500).*

[4] *Εἶναι χαρακτηριστικὸ καὶ γιὰ τὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς Οὐγγαρίας κατὰ τὸ 18ον αἰ. πὼς στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ζαβίρα κοντὰ στὰ πολυάριθμα ἑλληνικά, λατινικὰ καὶ γερμανικὰ βιβλία κατέχει ἐξέχουσα θέση ἡ γαλλικὴ ἐπιστημονικὴ φιλολογία. Ὑπάρχουν ἐκεῖ ἀκόμη ἀρκετὰ γαλλικὰ ἔργα μεταφρασμένα στὴν οὐγγρική, στὴν ἑλληνικὴ ἢ στὴ γερμανικὴ γλῶσσα.*

[5] *Κοντὰ στὴν ἴδια σημείωση δημοσιεύει ἀκόμη τὴ σύντομη βιογραφία κοὶ τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ δωρητῆ. Τὶς πληροφορίες του τὶς χρησιμοποιεῖ καὶ στὴ Νέα Ἑλλάδα (Z 461).*

[6] *Γιὰ τὸν* J. Báki *δὲν ξέρομε τίποτε.*

[7] *Εἶναι πιθανό, πὼς ἀπ' αὐτὸ τὸ βιβλίο ἄντλησε τὶς πρῶτες γνώσεις του γιὰ τὴν ἱστορία τῶν Οὔγγρων.*

[8] *Ὁ σεβασμιώτατος κ. Στέφανος* Friedreich, *Οὔγγρος ἱστοριογράφος εἶχε τὴν καλοσύνη, νὰ μοῦ παραχωρήσῃ γιὰ δημοσίευση τὸ παρακάτω ἀντίγραφο, ποὺ πρὸ περίπου 15 ἐτῶν ἔκαμε στὰ Ἀρχεῖα τοῦ Δήμου τῆς Βουδαπέστης. Ὁ κ.* Friedreich *ἀντέγραψε μόνο τὸ μέρος, ποὺ ἀναφέρεται στὰ βιβλία του. Τὸ πρωτότυπο δέν κατορθώσαμε νὰ τὸ ξαναβροῦμε στὰ ἴδια ἀρχεῖα κατὰ τὶς ἔρευνές μας στὰ 1936. Τὸ κείμενο τὸ ἀναδημοσιεύομε στὴν ἀρχική του μορφή, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντιγραφὴ τοῦ κ.* Friedreich, *ἐκτὸς ἀπὸ λίγες ἀπαραίτητες διορθώσεις στὴ γλωσσικὴ μορφή.*

[9] *Τὸ ἔγγραφο ἀρχίζει ἔτσι:* «Minekutánna Pap István Bátyád . . .»

[10] *Σύμφωνα μὲ τὴν ἀναφορά του 22. X. 1824 ὁ Σ. Οἰκονόμου παρέλαβε 1296 τόμους*

Ἀπὸ τὴν ἴδια ἀναφορὰ βλέπομε, πὼς ἡ βιβλιοθήκη ἦταν ἀνοικτὴ κάθε σάββατο 3—6 γιὰ ὅλο τὸν κόσμο χωρὶς θρησκευτικὴ διάκριση.

[11] *Πβ.* Graf, *χ. LVII. σ. 16.*

[12] *«Κατάλογος τῶν ὅσον* (sic!) *βιβλίων ἀφιερώθησαν εἰς τὸ Ἀρχίβον τῆς τιμίας κοινότητος τῶν Γραικῶν τῶν καὶ Βλάχων παρὰ τοῦ μακαρίτου Ναοὺμ Γραμποβὰν ἤτοι Τζετήρη». Ἡ ἐκεῖ ἀναφερόμενη «Ἱερὰ ἱστορία τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Διαθήκης ἐν Βούδα 1801» ἴσως εἶναι ἴδια μὲ τὴν «ἱερὰ ἱστορία», ποὺ ὁ Ζαβίρας ἀναφέρει γιὰ δική του μετάφραση. Βλ. Ζ 250.*

[13] *Ἡ βιβλιοθήκη τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος Βουδαπέστης καὶ οἱ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ σωζόμενοι ἑλληνικοὶ κώδικες. Νέος Ἑλληνομνήμων, Ἀθῆναι 1911, σ. 70—79.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥ Γ. ΖΑΒΙΡΑ.

α'. Μέθοδος Ἀστρογνωσίας.

Ἡ αὐτοβιογραφία ὑπὸ τὸν τίτλο «τὰ μεταφρασθέντα» στὴν πρώτη θέση βάζει ἕνα ἀστρονομικὸ ἔργο τοῦ Οὔγγρου György Maróthi χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα (Z 248.).[1] Ἡ μετάφραση αὐτὴ τυπώθηκε 14 χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατό του μὲ τὴν ἐπιγραφή: «Μέθοδος Ἀστρογνωσίας ἥτις διδάσκει ἄνευ Σφαίρας ἢ Πίνακος Οὐρανίου τὴν Γνῶσιν τῶν διασημοτέρων Ἀστέρων τῶν ἐν τῷ τῆς Οὐγγαρίας ὁρίζοντι φαινομένων. Συνεγράφη μὲν ποτὲ παρὰ Γεωργίου Μαρότου ἐκ τῆς Λατινίδος ἐξελληνισθεῖσα παρὰ Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβείρα τοῦ Σιατιστέως. Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα παρὰ Ἐμμανουὴλ Δημητριάδου. Δαπάνῃ τοῦ ἐντιμοτάτου Ἐφόρου τῆς ἐν Πέστῃ Ἑλλην. Σχολ. Κυρίου Κυρίου Νικολάου Μπεκέλλα. Ἐν Πέστῃ τῆς Οὐγγαρίας ἐν τῷ Τυπογραφείῳ Τ. Τράττνερ 1815.»[2]

Γιὰ δεῖγμα τῆς γλωσσικῆς μορφῆς τοῦ βιβλίου παραθέτομε τὰ παρακάτω ἀποσπάσματα: σ. 7: «Πρὸ πάντων ἔστω γνωστὸς ὁ Πολικὸς ἀστὴρ ὃς ἐφόδῳ θηρεύεται. Ἡ μείζων Ἄρκτος, ἥτις καὶ ἅμαξα μείζων λέγεται . . . ἐξ ἑπτὰ ἴσων ἀστέρων συνίσταται, δευτέρου μεγέθους ἔστι δ' αὕτη. καὶ αὐτοῖς τοῖς ἀγρίκοις ἀρίδηλος, οὐδέποτε δὲ αὕτη δύνει. διὰ τῶν ὀπισθίων τοίνυν δύω τροχῶν ταύτης ἄξον εὐθεῖαν γραμμὴν, ἥτις ἀποπερατοθήσεται, ἐν μονήρει τινὶ ἀστέρι ἴσῳ σχεδὸν τοῖς εἰρημένοις τροχοῖς, καὶ ἐν μεσουρανήματι κείμενος, ἀναμέσον τοῦ κατὰ κορυφὴν σημείου, καὶ τοῦ ὁρίζοντος. αὐτὸς τοίνυν ἔστι ὁ πολικὸς ἀστήρ, μεγέθους δευτέρου, οὗτος ἔν τε ὄρθρῳ καὶ ἑσπέρᾳ τὸν αὐτὸν ἀεὶ ἐπέχει τόπον. οἱ δὲ γειτνιάζοντες αὐτῷ ἀστέρες, πάντες περὶ αὐτὸν περιπολοῦσι.» Σ. 18: «Ἐκ τῆς λαμπρᾶς λύρας ἀγαγέσθω εὐθεῖα γραμμὴ διὰ τοῦ ἀετοῦ ἐν ἴσῳ σχεδὸν διαστήματι, καὶ ἐμπεσεῖται εἰς τὸν Αἰγόκερων, οὗ τοῖς κέροσιν εἰσὶ δύο ἀστέρες μεγέθους τρίτου ὑποκάτω δὲ αὐτῶν εἰσί τινες νεφελώδεις γειτνιάζοντες.» Τὰ παραδείγματα δείχνουν πὼς ἡ μετάφραση ἦταν προορισμένη γιὰ τὰ σχολεῖα. Σύμφωνα μὲ τὴν πατροπαράδοτη τυπολατρεία τῶν ἑλληνικῶν σχολείων, ὁ κύριος σκοπὸς τῆς διδασκαλίας δὲν ἦταν ἡ παράδοση πρακτικῶν γνώσεων, ἀλλὰ ἡ ἄσκηση — στὸ πλαίσιο ὅλων τῶν μαθημάτων — τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς.

Στὴ βιβλιοθήκη του βρίσκεται ἀκόμη τὸ λατινικὸ πρωτότυπο ποὺ ἐπιγρά-φεται: «Methodus astrognosiae quae sine globo aut chartis coelestibus praecipuorum siderum in Horizonte Hungarico conspicuorum nomina cognosci possunt in Auditorum Suorum gratiam concinata a Georgio Marothi A ° 1744. Cui accessere quaedam, ex Aegidii Stranchii Professoris Vittembergensis Astrognosia Synoptica et methodice adornata, praemissa quidem ea quae (NB) notata sunt de fabulosis asterismorum denominationibus S S Auctoris annexa sunt.» (Graf, χ. XLVI). *Ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ τοῦ λατινικοῦ χειρογράφου δὲ φαίνεται, ἐὰν τυπώθηκε ἢ ὄχι.*[3]

β'. Βιβλιοθήκη πολεμική.

«Βιβλιοθήκη πολεμικὴ διαλαμβάνουσα σχεδὸν περὶ πάντων τῶν διδασκάλων καὶ θεολόγων τοῦ γένους ἡμῶν, ὁποῦ κατὰ τῆς τῶν λατίνων δόξης περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως συνέγραψαν, περὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν, περὶ τῶν ἐκδοθέντων καὶ ἀνεκδότων ἀντιγράφων καὶ εἴ τι ἄλλο ὠφέλιμον καὶ περίεργον. Μεταφρασθεῖσα ἐκ τῆς λατινίδος εἰς τὴν ἡμῶν ἁπλῆν διάλεκτον παρὰ Γ. Ι. Ζ. καὶ ἀφιερωθεῖσα τῷ τιμιωτάτῳ καὶ χρησιμωτάτῳ μητραδέλφῳ αὐτοῦ κυρίῳ Κωνσταντίνῳ παπᾶ Γεωργίου ἔτει τῷ σωτηρίῳ 1779». (Ζ 248 γ, Graf, *χ. LIII.).*

Στὸν πρόλογο — ὅπου ἀποτείνεται στό θεῖο του — ἀναφέρει τὶς πηγές, ποὺ εἶχε μελετήσει κι' ἐξακολουθεῖ : «διὰ νὰ σοῦ σχηματίσω ὡσὰν ἐγχειρίδιον ὁποῦ νὰ διαλαμβάνῃ τοῦ καθ' ἑνὸς τὸν χρόνον, ἐν ᾧ ἤκμαζε, τὴν πατρίδα, τὸ ἐπάγγελμα, τὸν σκοπόν, τὰς αἰτίας ὁποῦ τοὺς ἐπαρακίνησαν εἰς συγγραφήν, τὰς ἐκδόσεις τῶν ἐκδοθέντων, τὸν χρόνον, τὸν τόπον, τὰς βιβλιοθήκας, ἐν αἷς σώζονται τὰ ἀντίγραφα . . . καὶ ἐσχεδίασα πολλούς, ὅμως ὄχι ὅλους, ἐπειδὴ συμβεβηκός τι μοῦ ἀναχαίτισε τὴν πρόθεσιν». Τὸ «συμβεβηκὸς» τοῦτο ἦταν, πὼς κατὰ τὶς προετοιμασίες του βρῆκε — ἀπρόοπτα — ἕνα λατινικὸ ἔργο, ποὺ περιεῖχε ὅλο τὸ θέμα του. Τὸ μετέφρασε ἑλληνικά. Στὶς σημειώσεις ποὺ συνοδεύουν τὴ μετάφραση, κάνει χρήση ὅλης τῆς βιβλιογραφικῆς προπαρασκευῆς τοῦ σχεδιαζομένου ἔργου. Στὸ τέλος ἀπαριθμεῖ τὰ ὀνόματα τῶν εἰδικῶν συγγραφέων (σ. 289—298). Μεταξὺ τῶν πηγῶν βρίσκεται καὶ ἡ οὐγγρικὴ μετάφραση τοῦ ἐγκ. λεξικοῦ τοῦ L'Advocat.[4]

γ'. Στοιχεῖα τῆς Γεωγραφίας.

«Στοιχεῖα τῆς Γεωγραφίας, ἤτοι μέθοδος σύντομος καὶ ῥαδία πρὸς κατάλειψιν (sic!) *τῶν πρώτων ἀρχῶν τῆς Γεωγραφίας χάριν τῶν ἐν τοῖς ἡμετέροις σχολείοις μαθητευομένων νέων»* (Ζ 248, Graf, χ. XXVII.)

Τὸ ἔργο στὸ πρῶτο μέρος πραγματεύεται σὲ μορφὴ ἐρωταποκρίσεων

τὶς γενικὲς ἔννοιες τῆς γεωγραφίας. Ὕστερα ἐκθέτει τὶς σπουδαιότερες γεωγραφικὲς πληροφορίες γιὰ τὴ Γερμανία καὶ τὴν Αὐστρία. Ὁ μεταφραστὴς παρατηρεῖ σὲ μιὰ ὑποσημείωση, πὼς γιὰ τὴν Οὐγγαρία θὰ γίνῃ λόγος ἀργότερα. Ἡ μετάφραση ὅμως διακόπηκε προτοῦ νὰ φθάσῃ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο. Γιὰ νὰ δοῦμε τὴ γλωσσικὴ μορφὴ τῆς μετάφρασης παραθέτομε τ' ἀκόλουθο ἀπόσπασμα: «Ποσαχῶς εἶναι ὁ τρόπος τῆς διοικήσεως εἰς τὴν Εὐρώπην; Τριχῶς τουτέστι μοναρχικῶς, ὅπου εἷς καὶ μόνος ἐστὶν ὁ κρατῶν. ἀριστοκρατικῶς ὅπου οἱ ἄριστοι τῶν μεγιστάνων κυριεύουσι. Δημοκρατικῶς, ὁποῦ τὸ πλῆθος κυβερνεῖ ἢ τουλάχιστον ἐξ αὐτῶν ἐκλέγονται οἱ ἄρχοντες τοῦ λαοῦ . . .» (σ. 73.)

δ'. Τρία κατὰ Λατίνων συγγραμμάτια.

«Ἀρχαῖα ἀπομνημονεύματα ἤτοι τρία κατὰ λατίνων συγγραμμάτια τουτέστιν Μιχαὴλ τοῦ Κηρουλλαρίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Κλήμεντος Ἀρχιεπισκόπου Ἀχριδῶν, καὶ Νικήτα Στηθάτου κατὰ τῶν λατινικῶν Ἀζύμων· ἐκ τῆς τῶν λατίνων φωνῆς εἰς τὴν ἡμετέραν μετενεχθέντα διάλεκτον» (Z 249, Graf, χ. XLII).

Τὸ προοίμιο (1—22 σ.) ἀπαριθμεῖ τὶς δογματικὲς ἀντιθέσεις τῆς Δυτικῆς καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὸ Ἅγιο Πνεῦμα καὶ γιὰ ἄλλα θρησκευτικὰ ζητήματα. Ἀναφερόμενος σὲ πηγὲς διάφορες περιγράφει τὴν ἱστορία τοῦ σχίσματος. Γιὰ τὴν ὠφέλεια τῶν ὁπαδῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας μεταφράζει 3 ἀπὸ τὶς σχετικὲς ἐπιστολές. Μὲ λύπη ἀναφέρει, πὼς τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν σχετικῶν τεκμηρίων χάθηκε. Ὕστερα ἀπὸ τὸ προοίμιο παραθέτει λατινικὰ καὶ ἑλληνικὰ τὴν πρώτη ἐπιστολή (σ. 24—53): «Michael Archiepiscopus novae Romae et universalis Patriarcha et Leo Archiepiscopus Achridae Metropolis Bulgariae dilecto fratri Johanni episcopo Tranensi». Μετὰ ἀκολουθεῖ: (σ. 55—73) «Epistola Beatissimi Joannis Papae VIII ad Sanctissimum Photium Archiepiscopum Constantinopolitanum».[5]

ε'. Ἰωάννου Κομενίου Γραπτὸς Κόσμος.

«Ἰωάννου Κομενίου Γραπτὸς Κόσμος, μεταφρασθεὶς ἐκ τῆς λατινικῆς εἰς τὴν ἡμετέραν ἁπλῆν διάλεκτον, προστεθείσης κατ' ἀντικρὺ καὶ τῆς οὐγγαρικῆς μεταφράσεως» (Z 249. — Graf, χ. XXVI: «Ἰωάννου Ἀμὼς τοῦ Κομενίου Κόσμος ἐζωγραφισμένος»).

Ὁ πασίγνωστος παιδαγωγὸς J. A. Comenius (1592—1670) στὸ Sárospatak τῆς Οὐγγαρίας ἔγραψε τὸ διδακτικό του βιβλίο[6] ποὺ παρουσιάζει σὲ εἰκόνες ὅλα τὰ πράγματα, ποὺ τὸ παιδὶ δὲν μπορεῖ νὰ τὰ δῇ στὴν πραγματικότητα. Ὁ Ζαβίρας ποὺ ἔδειχνε πάντα ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ διδακτικὰ

βιβλία, κατεῖχε μέσα στὴ βιβλιοθήκη του ἕνα ἄλλο περίφημο ἔργο τοῦ ἰδίου συγγραφέα σ' ἑλληνικὴ μετάφραση: «Comenii A. J.: Janua linguarum. In linguam Graecam a Theodoro Simonio conversa... Lipsiae 1789». *Στὴ σημερινὴ βιβλιοθήκη τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς Βουδαπέστης βρισκεται ἡ οὐγγρικὴ ἔκδοση τοῦ* Orbis pictus — *χωρὶς ὅμως τὴ γνωστὴ σημείωση τοῦ Ζαβίρα.*[7] *Τὸ οὐγγρικὸ κείμενο ποὺ βρίσκεται μέσα στὸ χειρόγραφο τοῦ Ζαβίρα, εἶναι ἀπαράλλακτα τὸ ἴδιο μ' ἐκεῖνο, ποὺ περιέχει ἡ οὐγγρικὴ ἔκδοση τῆς σημερινῆς βιβλιοθήκης. Εἶναι ἀναμφίβολο πὼς ὁ Ζαβίρας πῆρε τὸ σχετικὸ μέρος ἀπ' αὐτὴ τὴν ἔκδοση. Ὁ Ζαβίρας θὰ προόρισε τὸν οὐγγρο-ἑλληνικό* «Orbis Pictus» *γιὰ τὰ ἑλληνόπουλα τῶν ὀρθοδόξων σχολείων τοῦ τόπου, λαμβάνοντας, μάλιστα, ὑπ' ὄψη του κι' ἐκεῖνα, ποὺ εἶχαν πιὰ ἀφομοιωθῆ πρὸς τὸ οὐγγρικὸ περιβάλλον καὶ μιλοῦσαν στὸ σπίτι οὐγγρικά. Θὰ ἦταν τὸ βιβλίο του πολὺ ὠφέλιμο, ἐὰν εἶχε τυπωθεῖ τότε ἀκόμη.*

Ἡ γλῶσσα του — ὅπως στὴ μετάφραση τῆς ἀστρονομίας τοῦ Maróthi — *ἐξυπηρετεῖ τοὺς ἴδιους γλωσσοεκπαιδευτικοὺς σκοπούς: τὴν ἐκμάθηση τῶν ἀρχαίων τύπων. Γιὰ παράδειγμα ἰδοὺ ἕνα μικρὸ ἀπόσπασμα: «Ὁ Κόσμος. Ὁ οὐρανὸς ἔχει Ἀστέρας. Αἱ Νεφέλαι κρέμονται εἰς τὸν Ἀέρα. Τὰ πετεινὰ πετῶσιν ὑπὸ τῶν νεφελῶν. Οἱ ἰχθύες πλέουσιν ἐν τῷ ὕδατι. Ἡ Γῆ ἔχει ὄρη, δάση, πεδιάδας, ἄλογα ζῶα καὶ Ἀνθρώπους. Ὅλος ὁ κόσμος συνίσταται ἐκ τεσσάρων Στοιχείων. Τὰ ὁποῖα εἰσιν ὁ Ἀήρ, τὸ Πῦρ, τὸ ὕδωρ, καὶ ἡ Γῆ» (σ. 3).*

ς'. Ἱστορία τοῦ ιη' αἰῶνος.

«Ἱστορία τοῦ ιη' Αἰῶνος περὶ ἐπιστροφῆς των ἐθνῶν εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἔν τε τῇ Εὐρώπῃ, Ἀσίᾳ, Ἀφρικῇ τε, καὶ Ἀμερικῇ ἐκ τῆς λατινίδος εἰς τὴν ἁπλῆν ἡμῶν διάλεκτον μετὰ τῆς συνεχείας τοῦ μεταφραστοῦ». (Z 249, Graf, *χ.* XXXIII.)

Τὸ πρῶτο μέρος, — ἡ μετάφραση, — πραγματεύεται — μὲ βάση τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, — γιὰ τὴν κατάσταση τῶν χριστιανικῶν ἀποστολῶν κατὰ τὸ 18ον αἰῶνα. Ὁ ἴδιος προσθέτει γιὰ ἐπίμετρο μιὰ ἀξιοπερίεργη σύνοψη (σ. 82—93) ὑπὸ τὸν τίτλο: «Περὶ τῶν Ἀποστολῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας». Περιγράφει τὴν ἐπιστροφὴ τῶν Ὀστιάκων τῆς Ρωσσίας. Διηγεῖται τὰ ἔθιμα καὶ τὰ ἤθη τους καὶ τὴν ἱστορία τῆς ἐπιστροφῆς τους ἀπὸ τὴν εἰδωλολατρεία στὸ Χριστιανισμό.[8]

ζ'. Συμβεβηκότα ἀξιομνημόνευτα τοῦ ῥωσσοτουρκικοῦ πολέμου.

«Συμβεβηκότα (συνοπτικά) ἀξιομνημόνευτα (τοῦ ῥωσσικοτουρκικοῦ πολέμου) τῶν ἐτῶν 1769 καὶ 1770 (νῦν πρῶτον) ἐκ τῆς Γαλλικῆς εἰς τὴν ἡμετέραν ἁπλῆν διάλεκτον. (χειρόγρ: σύντομον.) Μεταφρασθέντα παρὰ τοῦ

Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα τοῦ ἐκ Σιατίστης Μακεδονίας. Ἔτει τῷ σωτηρίῳ 1783. μηνὶ Μαΐῳ ἡμέρᾳ α' ἐν τῷ Δούνα Βέτζι (Dunavecse)». *(Z 149*, Graf, *χ.* XXXIV *α—β.)*

Τὸ πρῶτο ἀντίτυπο εἶναι γραμμένο ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Ζαβίρα (29 σ.). Τὸ δεύτερο εἶναι ἀντίγραφο (54 σ.) ἀπὸ ξένο χέρι. Ἀπ' ἀριστερὰ εἶναι ἡ ἑλληνικὴ μετάφραση, ἀπὸ δεξιὰ τὸ γαλλικὸ κείμενο. Περιέχει σημειώσεις — εἶδος ἡμερολογίου — ἀναφερόμενες στὰ κυριώτερα γεγονότα τοῦ ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1769 ἴσα μὲ τὸ Νοέμβριο τοῦ 1770. Αὐτὰ τὰ γεγονότα εἶχαν μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ ὅλους τοὺς τουρκοκρατουμένους χριστιανούς, μὰ πρῶτα-πρῶτα γιὰ τοὺς Ἕλληνες, ὅπως τὸ μαρτυροῦν καὶ οἱ σχετικοὶ πολυάριθμοι τόμοι τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ζαβίρα.

η'. Ἱστορία Στεφάνου τοῦ Μικροῦ.

I. «*Ἱστορία Στεφάνου τοῦ Μικροῦ· τοῦ τρίτου Ψευδοπέτρου Αὐτοκράτορος τῆς Ῥωσσίας . . . Μεταφρασθεῖσα ἐκ τῆς Γαλλικῆς εἰς τὴν ἡμετέραν ἁπλῆν διάλεκτον παρὰ Γ. Ζ. τοῦ Σιατιστέως*». — *II.* «*Σημειώσεις Ἱστορικοπολιτικαὶ περὶ τοῦ Μέλανος ὄρους καὶ τῶν Μελανορίτων*». — *III.* «*Ἀπόλογος πεμφθεὶς τῇ 10. τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1784 ἔτους . . . πρὸς τὸν πατριάρχην τῆς Μητροπόλεως τῆς Μεγάλης Ἡγεμονίας τοῦ Μέλανος ὄρους*». *(Z 249*, Graf, *χ.* XXV *μὲ τὴ σημείωση: «Καὶ τόδε ἐκ τῆς Βιβλιοθήκης Γ. Ζ. τοῦ Σ. 1785»).*

Τὸ πρῶτο μέρος περιέχει ἕνα πολὺ ἀξιοπερίεργο κεφάλαιο τῆς ἱστορίας τῶν ἀπελευθερωτικῶν ἀγώνων τοῦ ὑποδούλου χριστιανισμοῦ ἐναντίον τῶν Τούρκων. Στὰ 1767 κάποιος Μαυροβούνιος, τύπος τυχοδιώκτη, μὰ ἄφοβος, μάλιστα μὲ στρατιωτικὲς ἀρετὲς προικισμένος ἄνθρωπος, ποὺ σὰν κομπογιαννίτης ψευτόγιατρος καὶ προφήτης εἶχε ἀποκτήσει μεγάλη δημοφιλία τοῦ ἄξεστου πληθυσμοῦ τῶν βουνῶν, διέδωσε γιὰ τὸν ἑαυτό του, πὼς ἦταν ὁ αὐτοκράτορας τῆς Ρωσσίας Πέτρος ὁ Γ', ὁ ἄνδρας τῆς Αἰκατερίνης Β', κι' ἔκαμε νὰ πιστέψουν, πὼς ψέμματα ἦταν οἱ διαδόσεις γιὰ τὸ θάνατό του στὰ 1762. Κατόρθωσε νὰ σηκώσῃ τὴ σημαία τῆς ἐπανάστασης σὲ μερικὰ μέρη τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας, στὴν Ἀλβανία καὶ στὸ Μαυροβούνιο. Τὴ δημοφιλία καὶ τὸ θάρρος του αὔξησαν οἱ νῖκες του ἀπάνω στὰ ἑνετικὰ καὶ τὰ τουρκικὰ στρατεύματα. Ἑτοιμαζόταν γιὰ νέα ἐκστρατεία πρὸς κατάληψη τῆς Σερβίας — κατασκευάζοντας δρόμους καὶ φρούρια, — ὅταν κατὰ μιὰ ἔκρηξη τυφλώθηκε. Ἀλλὰ καὶ τυφλὸς ἀκόμη θεωρήθηκε ἐπικίνδυνος ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ σκοτώθηκε ἀπὸ ἕνα βαλμένο στὶς 25 Αὐγούστου τοῦ 1769. Ὅπως κάθε ἀντιοθωμανικὸ κίνημα, ἔτσι κι' αὐτὴ ἡ ἐπανάσταση τῶν Μαυροβουνίων ἦταν σπουδαῖο γεγονὸς γιὰ τὸ Ζαβίρα, ἀφοῦ, μάλιστα, κατὰ τὴ διήγηση γινόταν λόγος καὶ γιὰ τοὺς Ἕλληνες: «. . . εἰς αὐτὰς τὰς φωνὰς οἱ Ἑλληνόθρησκοι (στὸ πρωτότυπο «A cette voix les Grecs établis dans le

Royaume de Naples à Raguse etc.») *οἱ ὄντες εἰς τὸ Βασίλειον τῆς Νεαπόλεως εἰς τὴν Ῥαγοῦζαν καὶ εἰς τὸ Βασίλειον τῆς Ἀουστρίας καὶ εἰς τὴν Διοίκησιν τῶν Ἐνετῶν, ἐπίστευσαν ὅτι Στέφανος ὁ Μικρὸς εἶναι ὁ Σωτὴρ καὶ Μεσσίας αὐτῶν καὶ ὄντες εἰς τοιαύτην ὑπόληψιν, τῷ ἔπεμπον διάφορα δῶρα καὶ περιπλέον* (surtout) *ὅπλα καὶ χρήματα. Ἕνας τοιοῦτος ἐνθουσιασμὸς τυφλὸς καὶ φανερὰ ἐναντίος εἰς τοὺς νόμους ὅποῦ οἱ περισσότεροι αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων ὑποτάσσοντο, δὲν ἠδύνατο ἄλλο νὰ προξενήσῃ, εἰμὴ νὰ δυσαρεστήσῃ καὶ νὰ ἐγείρῃ τὴν ἐκδίκησιν τῶν Διοικήσεων. Ὅθεν ἕνας μέγας ἀριθμὸς τῶν εὐπίστων αὐτῶν ἐνθουσιασμένων ἐξωρίσθησαν καὶ ἀπεδιώχθησαν· πολλοὶ ἀπολέσθησαν εἰς αὐτὰς τὰς παιδείας, ἀλλ' οὔτε ὁ διωγμὸς οὔτε τὰ δεσμωτήρια, οὔτε αὐτὸς ὁ θάνατος ὅποῦ ἦτον συνοδευμένος μὲ ὅλα τὰ τρομακτικὰ κολαστήρια καὶ βασάνους, ἐδυνήθησαν νὰ κρατήσουν τὴν ὁρμὴν τοῦ λαοῦ, ὅστις ὑπέταξεν ἑαυτὸν εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐθεντείαν τοῦ κραταιοῦ Πέτρου τοῦ γ'» (σ. 45). Εἶναι θλιβερὴ εἰρωνεία τῆς τύχης, πὼς τὸν ἀρχηγό, — ποὺ γιὰ τ' ὄνομά του μὲ τὴν ἐλπίδα τῆς ἐλευθερίας τόσοι Ἕλληνες πατριῶτες πέθαναν σὰ μάρτυρες — τὸν ἐσκότωσε, γιὰ 15 μπούρσες χρυσά — κάποιος Ἕλλην ἀπὸ τὸ Μοριά, ἐνῷ τοῦ εἶχε τραγουδήσει προηγουμένως τ' ἀγαπημένο του ἑλληνικὸ τραγούδι: «Καλησπέρα μάτια μου»* («Callispera, mattia mû»).

Τὸ ΙΙ. μέρος περιγράφει τὴ ζωὴ τῶν Μαυροβουνίων.

Τὸ ΙΙΙ. μέρος εἶναι μιὰ ἀλληγορικὴ ἐπιστολὴ μὲ πολιτικὸ περιεχόμενο. Ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ φαίνεται, πὼς οἱ Μαυροβούνιοι ζητοῦσαν τότε τὴ συμμαχία κάποιου δυνατοῦ μονάρχη τῆς Εὐρώπης.

Τὸ πρωτότυπο ὑπάρχει καὶ σήμερα μέσα στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ζαβίρα (ὑπ' ἀρ. 765). Ἐπιγράφεται: «Stiepan Mali c'est à dire Etienne Petit ou Stefano Piccolo Le Pseudo-Pierre III, Empereur de Russie, qui parut dans le Grand-Duché de Montenegro, situé entre la Mer Égée, l'Albanie Turque et le Golfe Adriatique, en 1767, 1768 et 1769». *Τὴν ἐπιγραφὴ ἀκολουθεῖ τὸ λατινικὸ ῥητό:* «Aude aliquid brevibus gyaris et carcere dignum Si vis esse aliquid. Juven. Sat. I.» (Cinquième édition. A Mengalor Forteresse du Nabab Hyder-Haly, sur les Côtes du Malabar MDCCLXXXIV). *Στὸ περιθώριο τοῦ γαλλικοῦ βιβλίου διακρίνονται αὐτόγραφες σημειώσεις τοῦ Ζαβίρα.*[9]

θ'. Θεολογία Ἀστρονομική.

«Θεολογία Ἀστρονομική· ἤτοι ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως καὶ τῶν προσόντων τοῦ θεοῦ διὰ τῆς ἐρεύνης καὶ περιγραφῆς τῶν οὐρανῶν συγγραφεῖσα παρὰ τοῦ Γουϊλιέλμου Δερχὰμ Κανονικοῦ τοῦ Βινδσώρ, καθηγητοῦ τοῦ Οὔπμινστερ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τοῦ Ἔσεξ, καὶ μέλους τῆς βασιλικῆς ἑταιρίας τοῦ Λονδίνου. Τὸ πρῶτον μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ Ἀγγλικοῦ εἰς τὸ Γαλλικὸν

ἰδίωμα. Νῦν δὲ ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ εἰς τὴν ἁπλῆν ἡμῶν τῶν ἑλλήνων διάλεκτον. Ἀλλ' ἐνταῦθα σημείωσον ὅτι μόνον τὰ προλεγόμενα, τὸ α' καὶ β' καὶ μέρος τι ἐκ τοῦ γ' βιβλίου μετεφράσατο, τὰ δὲ λοιπὰ ἐμείνασιν ἀτελῆ διὰ τὴν νόσον ὁποῦ τότε αὐτὸν δεινῶς κατετρύχωσε». (Z 249, Graf, *χ.* III.*).*

Τὸ πρωτότυπο βρίσκεται σὲ δυὸ ἐκδόσεις στὴ βιβλιοθήκη του. 1. Guillaume Derham: Théologie astronomique (Paris 1729). *Φαίνεται, πὼς αὐτὴ ἡ ἔκδοση ἦταν ἡ βάση τῆς ἑλληνικῆς μετάφρασης.* 2. Derham Viliam: Physico-theologia, azaz Az Isten létének és tulajdonságainak megmutattatása. Angolból magyar nyelvre fordította Segesvári István Bétsben 1793. *(οὔγγρ.) Εἶναι χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴ στενὴ ἐπαφὴ τοῦ Ζαβίρα πρὸς τὸν οὔγγρικὸ πνευματικὸ βίο, πὼς ἐφρόντισε ν' ἀποκτήσῃ καὶ τὴν οὔγγρικὴ μετάφραση τοῦ ἀγγλικοῦ βιβλίου. Τὶς πρῶτες 10 σελίδες τῆς μετάφρασης γεμίζει ὁ «Πίναξ τῶν περιεχομένων». Τὸ πρῶτο μέρος τελειώνει μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ λόγια τοῦ μεταφραστῆ: «ἡμεῖς πρέπει νὰ ἐπιθυμοῦμεν τῆς ἀληθοῦς ἡμῶν κατοικίας ἥτις ἔστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν». Τὸ δεύτερο μέρος (σ. 1—27) περιέχει τὸ «Λόγο προοιμιακὸ» τοῦ συγγραφέα.*[10] *Ὁ Ζαβίρας μετέφρασε τ' ἀκόλουθα καφάλαια τοῦ ἀπολογητικοῦ ἔργου: Βιβλίον πρῶτον (σ. 1—17) περὶ τῆς μεγαλειότητος τοῦ παντὸς καὶ τῶν σωμάτων ὁποῦ περιέχονται εἰς αὐτό. Βιβλίον δεύτερον (σ. 17—24) περὶ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν οὐρανίων σωμάτων. Βιβλίον τρίτον (σ. 25—26) περὶ ἁρμοδίου θέσεως τῶν οὐρανίων σωμάτων. Ἡ μετάφραση διακόπτεται στὴ σ. 26.*

Ἀπὸ τὶς πρῶτες φράσεις τῆς εἰσαγωγῆς μποροῦμε νὰ σχηματίσωμε μιὰ ἰδέα γιὰ τὴ μορφὴ τῆς μετάφρασης: «Ἡ πώλησις τῆς φυσικῆς μου θεολογίας, ἥτις ἐγένετο τοσοῦτον προθύμως, ὥστε πρὸ τοῦ τέλους τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐγένετο μία τρίτη ἔκδοσις, καὶ ἐξαιρέτως αἱ παρακινήσεις πολλῶν σοφῶν ἀνδρῶν ὅσον γνωστῶν καὶ τοσοῦτον καὶ ἀγνώστων, ἐγένοντο τόσα αἴτια, ὁποῦ μὲ ἐπαρακίνησαν καὶ ἐγκαρδίωσαν νὰ ἀναπληρώσω τὴν ὑπόσχεσιν μου, καὶ νὰ ἐκδώσω εἰς τὸ κοινὸν αὐτὸ τὸ δεύτερον μέρος ὁποῦ πραγματεύεται περὶ τῶν οὐρανῶν . . .»

ι'. Περὶ τῆς καταστροφῆς τῆς Λισβώνης.

«Ἀντίγραφον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Αἰδεσίμου πατρὸς τοποτηρητοῦ Λισβώνης πεμφθεῖσα πρὸς τὸν πατέρα τὸν Γενικόν. Μεταγλωττισθεῖσα ἐκ τῆς Λατινίδος εἰς τὴν ἡμετέραν ἁπλὴν διάλεκτον παρὰ τοῦ Γ. Ζ. 1790.»

Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ — σταλμένη στὶς 3 Νοεμβρίου 1755 ἀπὸ κάποιο Frater Modestus a Spiritu Sancto *περιγράφει μὲ κτυπητὰ χρώματα τὴν τότε κατάσταση τῆς Λισβώνης, ποὺ τὴ χάλασαν ὁ σεισμὸς καὶ ἡ πυρκαϊά. Λιψασμένοι καὶ πεινασμένοι γύριζαν στοὺς δρόμους οἱ κάτοικοι κι' ἦταν φόβος, ν' ἀλληλοσκοτωθοῦν μέσα στὴν ἄθλια κατάστασή τους.*

Ἡ γλῶσσα τῆς μετάφρασης εἶναι ἀρκετὰ ζωντανή, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ μικρὸ ἀπόσπασμα, ποὺ παραθέτομε: «. . . Μεταξὺ τῶν δακρύων καὶ στεναγμῶν παντὸς τοῦ λαοῦ, μεταξὺ τῶν βουνῶν τῶν λίθων, μεταξὺ τῶν φλογωδῶν σφαιρῶν τῶν περικυκλούντων ἡμᾶς μεταξὺ τῶν παλευομένων πτωμάτων τρέμων γράφω ἐπιστολὴν τῷ ἡμετέρῳ πατρί, πρὶν ἐπέλθῃ ὁ θάνατος εἰς πάντας ἡμᾶς, ὡς καθ' ὥραν μᾶς φοβίζει ἡ Μοῖρα. Ἐν γὰρ τῇ ἑορτῇ τῶν ἁγίων πάντων ἐν τῷ καιρῷ ὁποῦ μὲ μεγάλην δαψίλειαν συνάγεται τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ εἰς τοὺς ναούς, ἔδοξε τῇ ἀνωτάτῃ θείᾳ βουλῇ, ἵνα ἐπιφέρῃ τοιαύτην πληγὴν εἰς τοῦτο τὸ βασίλειον, ὡς καὶ ἐγένετο. Εἰς γὰρ τὴν ἐννάτην ὥραν καὶ τρία τέταρτα πρὸ τοῦ γεύματος, τόσον μέγας σεισμὸς ἐγένετο, ὥστε ὁποῦ οὐχὶ μόνον πᾶσα ἡ πόλις, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τόποι καὶ χωρία ὁποῦ εὑρίσκοντο πλησίον καὶ μακρὰν αὐτῆς, κατεστράφθησαν μετὰ πάντων τῶν παλατίων αὐτῶν δημοσίων καὶ ἰδίων, μονῶν καὶ Μοναστηρίων, ναῶν καὶ βασιλικῶν καὶ ἐγένοντο εἰς δύο ἢ τριῶν λεπτῶν καιροῦ εἰς σωροὺς λίθων . . .»

ια'. Διάλογοι οὐγγαρικοὶ καὶ ἁπλοελληνικοί.

«Διάλογοι Ρωμαϊκοὶ καὶ οὐγγαρικοί.» (Z 250, Graf, *χ. X.)*

Τὸ πρῶτο μέρος περιλαμβάνει λεξικολογικὲς κατηγορίες ποὺ μέσα τους βρίσκονται ἀπ' ὅλα: ζωή, θάνατος, ἐνδυμασία, χρώματα, σπίτι, μέτρα, νομίσματα, ἐκκλησιαστικὰ πρόσωπα, ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα, κοσμικὰ ἀξιώματα, στρατιῶτες, διάφορα ἐπαγγέλματα, τέχνες, ζῶα, δένδρα, εἴδη ὀπωρικά, Θεός, ναός, Ἅγια Γραφή, Μυστήρια, γιορτές, στοιχεῖα, γεωγραφικὰ ὀνόματα, χρόνος, ἐποχές, φαγητὰ καὶ ποτά, μέλη τοῦ σώματος, συγγένεια. Τὸ δεύτερο μέρος (61—144) περιέχει διαλόγους καλὰ ἐπεξεργασμένους, γραμμένους στὴ δημοτική. Κρῖμα, πὼς ἡ πολύτιμη αὐτὴ συλλογὴ δὲ βρῆκε ἐκδότη. Θὰ ἐξυπηρετοῦσε καλὰ τὰ ἠθικὰ καὶ οἰκονομικὰ συμφέροντα τῶν Οὐγγροελλήνων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

ιβ'. Μεταφράσεις ἔργων ἀναφερομένων στὴ ζωὴ τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς Οὐγγαρίας.

I.

«Διάλεξις σύντομος καὶ εἰλικρινὴς Οὔγγρου τινὸς συγγραφέως περὶ τοῦ γένους τῶν Σέρβων τῶν κακῶς λεγομένων Ῥασκιανῶν καὶ περὶ τῶν κατορθωμάτων καὶ περιπετείας αὐτῶν εἰς τὴν Οὐγγρίαν, μεταφρασθεῖσα παρὰ τοῦ Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα τοῦ Σιατιστέως ἐκ τῆς λατινικῆς γλώσσης» (Z 248, Graf, *χ. L.).*

Τὸ πρωτότυπο δὲν ὑπάρχει μέσα στὴ βιβλιοθήκη του[11]. *Ἡ ἀπὸ μονομερῆ σερβικὴ ἄποψη γραμμένη διατριβὴ ἐνδιέφερε τὸ Ζαβίρα γιὰ τὶς παρα-*

τηρήσεις της ποὺ σχετίζονται μὲ τοὺς Ἕλληνες τῆς Οὐγγαρίας. Ὁ ἀνώνυμος — πιθανώτατα Σέρβος — συγγραφέας περνάει τοὺς Σέρβους γιὰ ἀδελφοὺς τῶν Οὔγγρων καὶ προσθέτει (σ. 8): «ὅταν ἡμεῖς οἱ Οὔγγροι ζῶμεν ἀμέριμνοι καὶ ἄφοβοι, φυλάττουσι τὰ σύνορα. — Ἀλλ' οὔτε νομιστέον, ὅτι οἱ Σέρβοι μετοίκησαν τὴν πρώτην φορὰν εἰς τὴν Οὐγγρίαν τῷ ἔτει 1690 τουτέστι περὶ τὸ τέλος τοῦ προπαρελθόντος καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος. ἄπαγε! αὕτη γὰρ ἦν ἡ τελευταία αὐτῶν μετοίκησις. Ἀλλ' ἀπ' ἀρχῆς τῆς Οὐγγρίας. Μάλιστα δὲ (ὡς ἀσφαλῶς δύναται δειχθῆναι) καὶ πρὸ τῆς ἐλεύσεως τῶν Οὔγγρων ἀναρίθμηται πατριαὶ (φαμηλίαι) τῶν Σέρβων καὶ Βοσινῶν τουτέστι Ῥασκιανῶν ἐκατοίκουν ἀναμφιβόλως εἰς διάφορα μέρη τῆς Οὐγγρίας.» Ποιὸς μπορεῖ νὰ ἀρνηθῇ — ἐξακολουθεῖ ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας — τὴν ἐγκατάσταση πολυαρίθμων γειτονικῶν λαῶν — σὰν τοὺς Σέρβους — ὕστερα ἀπὸ τὶς δηώσεις τῶν Ταρτάρων καὶ ἄλλων ἐπιδρομέων. Σέρβοι καὶ Βόσνιοι ὑπῆρχαν σ' ὅλους τοὺς αἰῶνες στὰ ἐδάφη τῆς Οὐγγαρίας. Καὶ τοπωνυμίες μαρτυροῦν γιὰ τὴν παλαιότητα τῶν Σερβικῶν ἐγκαταστάσεων (Rácalmás, Ráckanizsa, Ráckeresztúr, Ráckeve). *Στὰ 1690 μπῆκαν στὰ ἐσωτερικὰ μέρη τῆς χώρας. Τέτοια μέρη εἶναι:* Buda, Szentendre, Eger *(Ἀγρία)*, Győr. *(Γιοὺρ). «Οὔτε ἤλθασι εἰς τὴν Οὐγγρίαν ὡς ξένοι, ἀλλ' ὡς οἰκειακοὶ πρὸς τοὺς ἐδικούς των ὡς υἱοὶ πρὸς τὴν Μητέρα, καὶ ὡς ἀδελφοὶ πρὸς τοὺς ἀδελφούς» Ἦταν λοιπὸν ἄξιοι ν' ἀποκτήσουν τὸ δικαίωμα τῆς οὐγγρικῆς ἰθαγενείας. «Ἀλλὰ . . . σφάλλουσι ἐκεῖνοι ὁποῦ συγχέουσι τοὺς Ῥασκιανοὺς μετὰ τῶν Ἑλλήνων ὁποῦ ὅταν ἰδῶσι εἰς ἑκάστην πόλιν ἢ χωρίον τοῦ βασιλείου τῆς Οὐγγρίας ἕνα ἢ δυὸ ἢ καὶ παραπάνω Ἕλληνας (Ῥωμαίους) ὁποῦ ἔχωσιν ἐργαστήρια καὶ πραγματεύονται μὲ μικρὰς τινὰς πραγματείας (λιανόματα) καὶ κοινῶς μὲ διαφόρους τρόπους καὶ δόλους ἀποκτῶσι τὰ ἄσπρα καὶ τέλος πάντων ἢ τὰ εὐγένουσιν εἰς τὴν Τουρκίαν, ἢ τὰ πέμπουσι μὲ διαφόρους προφάσεις, μεγάλη ὄντως ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων (Ῥωμαίων) καὶ Ῥασκιανῶν. Πρῶτον. Ἐπειδὴ ἡ Ἑλλὰς οὐδέποτε ἀνῆκε ἢ ἀνήκει εἰς τὸ τῆς Οὐγγρίας Στέμμα ἄρα οἱ Ἕλληνες δὲν δύνανται νὰ λεχθῶσι ἢ νὰ νομίζωνται ἐγχώριοι (ἐντόπιοι), εἰμὴ ἀφ' οὗ φέρωσι τὰς γυναίκας αὐτῶν καὶ τὰ παιδία των ἀπὸ τῆς Τουρκίας, ἢ κάμωσι τὸν τῆς ἐμπιστοσύνης ὅρκον, καὶ ὕστερον ἀπὸ μίαν μακρὰν διατριβὴν εἰς τὴν Οὐγγρίαν νὰ λάβωσι τὸ δικαίωμα διὰ νὰ ἀποκτήσωσι κἀμμίαν κατοικίαν. Οἱ δὲ Σέρβοι καὶ Βόσνοι, ἤτοι Ῥασκιανοὶ καταγόμενοι ἀπὸ τῶν ἐπαρχιῶν τῶν ἀνηκουσῶν εἰς τὸ Στέμμα τοῦ βασιλείου τῆς Οὐγγρίας, πρέπει νὰ νομίζωνται πάντοτε διὰ οἰκειακοὶ ἤτοι Οὔγγροι· ἤτοι εἰς τὴν Βόσναν ἢ Σερβίαν διάγουσιν, ἤτοι εἰς ὅντινα δήποτε καιρὸν ἠθέλασι διέβη εἰς τὴν Οὐγγρίαν.» 2. Ἡ θρησκεία τους εἶναι μόνη κοινή, στὴ γλῶσσα, στὰ ἤθη καὶ τὰ ἔθιμα διαφέρουν. «Τρίτον. Οἱ ἐν τῇ Οὐγγρίᾳ κατοικοῦντες Ἕλληνες μόλις σχηματίζουσι εἰς τινὰ τόπον κἀμμίαν ξεχωριστὴν κοινότητα (χωρίον) οἱ δὲ Ῥασκιανοὶ ὁλοκλήρους περιοχὰς* (Districtus) *οὐκ*

ὀλίγας πόλεις, κωμοπόλεις πολλώτατας. Τέταρτον. Οἱ Ἕλληνες μόνον ἀπὸ τῆς πραγματείας ζῶσι, οἱ δὲ Ῥασκιανοί, ἄλλοι μέν μὲ τὰ ὅπλα δουλεύουσιν εἰς τὰ σύνορα, ἄλλοι δὲ εἰς τὰς ἐλευθέρους καὶ βασιλικὰς πόλεις γυμνάζονται, ἕτεροι μετέρχονται τὴν Γεωργικὴν εἰς τὰ χωρία, καὶ ζῶσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς γεωργίας καὶ τῶν κτηνῶν καθὼς καὶ οἱ Οὖγγροι . . . ἀλλ' οὔτε εὐγάνουσιν αὐτοὶ τὰ ἄσπρα ἀπὸ τὴν Οὐγγρίαν . . .» Ὁ συγγραφέας διαμαρτύρεται ἐναντίον τῶν ὀνομάτων: Ρασκιανός κλπ. Κατὰ τὴ γνώμη του «Σέρβος» ἢ «Σλάβος» εἶναι οἱ σωστὲς ὀνομασίες. — «Οὔτε πρέπει νὰ νομίζῃ τις ὅτι τὸ γένος τῶν Ῥασκιανῶν μόνον ἐκ τῆς χάριτος τῶν Οὔγγρων ἀπόκτησαν τὸ νὰ κατοικήσωσι εἰς τὴν Οὐγγρίαν, ἢ καὶ τὰ νῦν κατοικῶσι· ὅσοι οὕτω δοξάζουσι, πάλιν φανερώνουσι μίαν ἄγνοιαν τῶν ἱστοριῶν τῆς πατρίδος αὐτῶν· ἀνίσως γὰρ ἠθέλασιν ἀναγνώσῃ ποτὲ τὰ χρονικὰ τῶν ἀπερασμένων αἰώνων ἢ ἠθέλασιν ἀναπολήσῃ ἐσκεμμένως κατὰ νοῦν, ἠθέλασι καταλάβῃ εὐκόλως τὸ σφάλμα των.» (σ. 32). Ὕστερα ὁ συγγραφέας ἀναφέρει τὶς στρατιωτικὲς ἀρετές, ποὺ φανέρωσαν πολλὲς φορὲς κατὰ τὴν ὑπεράσπιση τῆς χώρας. Στὸ τέλος ζητάει ἀγάπη ἐκ μέρους τῶν Οὔγγρων πρὸς τοὺς Σέρβους ἀδελφούς.

II.

Κάποιος ἀνώνυμος — πιθανώτατα ἕνας Ἕλλην ἀπὸ τὴν Οὐγγαρία — ἔγραψε μιὰ ἀπάντηση γερμανικὰ στὴν ἄνω διατριβή, ποὺ ἦταν ἄδικη καὶ γιὰ τοὺς Οὔγγρους καὶ γιὰ τοὺς Ἕλληνες. Ὁ τίτλος τῆς ἀπάντησης εἶναι:

«Eines freyműthigen und unpartheyischen Ungarns Erörterung der Fragen: Welche Rücksicht verdienen die Griechen in Ungarn unter anderen hier wohnenden Nazionen und in welcher Verbindung sie da mit der raitzischen, oder sogenannten illyrischen Nazion stehen? Zur gründlichen Wiederlegung der unlängst unter den Titel: Dissertatio de Gente Serbica perperam Rasciana erschienenen Brochure, in soweit darinn die griechische Nazion angegriffen ist 1791 *(45 σ.)*» *Στὴν πρώτη σελίδα φαίνεται μιὰ εἰκόνα, ποὺ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ παρουσιάζει ἕνα φορτωμένο γάϊδαρο, ἀπὸ τὴν ἄλλη μιὰ καμήλα μὲ τὴν ἐπιγραφή: «Κάμηλος εἰ καὶ ψωριῶσα πολλῶν τοιούτων — — ἀνατίθησιν φορτία.»*[12] *Στὴ βιβλιοθήκη του βρίσκεται καὶ ἡ λατινικὴ μετάφραση τοῦ ἔργου μὲ τὸν τίτλο:* «Ingenui cuiusdam et ab omni partium studio vacantis Hungari disceptatio quaestionis quis locus Graecis in Hungaria inter reliquas nationes tribuendus et in quibus cum Rascianisca gente alias Mysica conveniant . . . Ex Germanico idiomate Latine redditum, scriptum a Constantino Emmanuel.» (Graf, χ. XXIX. *Τὸ χειρόγραφο ἔχει τὴν ἑξῆς σημείωση: «Καὶ τόδε ἐκ τῆς βιβλιοθήκης Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα 1793. δῶρον δέ τοῦ μεταφραστοῦ.)»*

Ἡ μετάφραση τοῦ Ζαβίρα φέρει τὸν ἀκόλουθο τίτλο: «Ἐλευθερίου

τινὸς καὶ ἀπροσωπολήπτου Οὔγγρου Διάγνωσις τοῦ ζητήματος περὶ τοῦ εἰς τίνα ὑπόληψιν πρέπει νὰ εἶναι οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν Οὐγγαρίαν μεταξὺ τῶν ἐδῶ κατοικούντων λοιπῶν γενεῶν, καὶ τίνα συνάφειαν ἔχουσι μετὰ τῶν Σέρβων ἤτοι τῶν λεγομένων Ἰλλυριῶν. Εἰς ἐντελῆ ἀνατροπὴν τοῦ οὐ πρὸ πολλοῦ ἐκδοθέντος βιβλιαρίου, τοῦ τοιαύτην ἐπιγραφὴν ἔχοντος: Διατριβὴ περὶ τοῦ Σερβικοῦ Γένους, τοῦ κακῶς λεγομένου Ῥασκιανικοῦ, καθ' ὅσον ἀντιστρατεύεται κατὰ τοῦ Γένους τῶν Ἑλλήνων. Μεταφρασθεῖσα ἐκ τῆς Γερμανικῆς εἰς τὴν ἁπλῆν ἡμῶν διάλεκτον, καὶ ἀναγκαίαις (δαψιλέσιν) σημειώσεσι καλλωπισθεῖσα παρὰ Γεωργίου Ζαβίρα τοῦ ἐκ Σιατίστης τῆς Μακεδονίας.» (Z 249, Graf, *χ. XXX.).*

Ὁ σκοπὸς τῆς διατριβῆς συνοψίζεται στὰ ἑξῆς: ν' ἀποδείξῃ, πὼς οἱ Ἕλληνες τῆς Οὐγγαρίας διατηροῦν τὸν εὐγενικὸ ἀρχαῖο χαρακτῆρα τους, ὠφελοῦν τὴ χώρα, δὲν εἶναι ξένοι γιὰ τὸν τόπο καὶ ἀξίζουν μιὰ ἰδιαίτερη ἐκτίμηση. Ὑπερασπίζεται τὸ Μακεδονικὸ Ἑλληνισμό. Ἐξαίρει τὰ ἑλληνικὰ αἰσθήματα τῶν Κουτσοβλάχων. Ὕστερα δίδει ἀπάντηση στὶς κατηγορίες τῆς προηγουμένης διατριβῆς. Ἀναφέρει, πὼς οἱ Ἕλληνες δὲν μποροῦν ν' ἀποτελέσουν ὁλόκληρα χωριὰ δικά τους, γιατὶ τὸ ἐμπόριο τοὺς ἀναγκάζει νὰ κάθουνται σὲ μεγάλα κέντρα. Μέσα στὶς πόλεις ὅμως ἀπαρτίζουν «Κομπανίας» ὅπου καὶ οἱ Σέρβοι βρίσκουν εἴσοδο. Ἐπιτρέπουν στοὺς Σέρβους νὰ λειτουργοῦνται στὶς ἑλληνικὲς ἐκκλησίες, γιατὶ οἱ Ἕλληνες εἶναι κοινωνικοὶ καὶ πολιτισμένοι ἄνθρωποι. Ὡς πρὸς τὰ προνόμια, ποὺ κατὰ τὴ γνώμη τῆς μισελληνικῆς διατριβῆς μόνον οἱ Σέρβοι ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ τ' ἀπολαμβάνουν, ὁ συγγραφέας ἀναφέρει, πὼς οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ μονάρχη Γεωβιτζᾶ κατὰ συνέχεια κατοικοῦν, σ' ἀρκετὰ μεγάλο ἀριθμό, στὴν Οὐγγαρία. Δὲ μιλάει, βέβαια γιὰ κείνους τοὺς περαστικοὺς ἐμπορευομένους, ποὺ ἀφήνουν στὴν Ἑλλάδα τὶς οἰκογένειές τους, ἀλλὰ γιὰ κείνους, ποὺ εἶναι πραγματικὰ ντόπιοι (einheimisch). *Ἀποκρούει τὴν κατηγορία, πὼς οἱ Ἕλληνες εἶναι μικρέμποροι «λιανομάτων», ἀφοῦ π. χ. γιὰ ὅλη τὴν Εὐρώπη οἱ Ἕλληνες μεγαλέμποροι διεκπεραιώνουν τὸ ἐμπόριο τοῦ βαμβακιοῦ. Οἱ Οὐγγροέλληνες* («unsere ungarisch-griechische Nazion») — *ἐξακολουθεῖ ἡ ἀπολογία — μόνον γιὰ ἐμπορικοὺς σκοποὺς στέλνουν τὰ λεπτά τους στὸ ἐξωτερικό. Ἡ ἐμπορικὴ δράση τους ἔχει τὸ καλὸ ἀποτέλεσμα, πὼς ὑψώθηκε ἡ ἀξία τῶν ἀκινήτων καὶ αὔξησε ἡ κυκλοφορία τῶν χρημάτων στὴν Οὐγγαρία. — Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν οἰκονομικὸ ρόλο, ποὺ παίζουν, ἔχουν οἱ Ἕλληνες καὶ ἐκπολιτιστικὴ ἀποστολή. Ὄχι μόνον στὴν ἀρχαιότητα καὶ στοὺς βυζαντινοὺς ἢ τοὺς οὐμανιστικοὺς χρόνους, ἀλλὰ καὶ ἀργότερα κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς δουλείας φαίνεται ἡ πνευματικὴ ὑπεροχὴ τῶν Ἑλλήνων. Στὴν Τουρκία π. χ. ἡ κατασκευὴ δρόμων, γεφυρῶν, διωρύγων κλπ. εἶναι ἔργο Ἑλλήνων μηχανικῶν. Ἡ λογοτεχνικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ παραγωγὴ τῶν τελευταίων αἰώνων μαρτυρεῖ γιὰ τὴν ἴδια πνευματικὴ ζωτικότητα.*

Ὁ συγγραφέας τῆς γερμανικῆς διατριβῆς ἐπεκτείνεται ὕστερα στὶς αἰωνόβιες ἑλληνοουγγρικὲς σχέσεις. Ἀναφέρει τοὺς δυναστικοὺς γάμους, τὸ ἱερὸ στέμμα τῆς Οὐγγαρίας, τὴν ἀπὸ Ἕλληνες ἱερωμένους διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴν Οὐγγαρία, τὰ ἑλληνικὰ μοναστήρια καὶ τὶς παλαιὲς εὐγενεῖς ἑλληνικὲς οἰκογένειες τῆς χώρας. Ἐξαίρει τὴν εὐεργετικὴ ἐπιροὴ τῶν Ἑλλήνων πάνω στὴν οἰκονομικὴ ζωή.[12] *Δὲν μποροῦν βέβαια, νὰ εἶναι μαζὶ καλοὶ ἔμποροι καὶ καλοὶ στρατιῶτες. Ὅσο γιὰ τοὺς Σέρβους παρατηρεῖ, πὼς κάποτε ἔζησαν μαζὶ στὰ Βαλκάνια. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ παρελθὸν τοὺς συνδέει ἀκόμη καὶ ἡ κοινὴ θρησκεία. Μάλιστα οἱ Σέρβοι σὰ φτωχότεροι ἀναγκάζονται κι' ὅλας νὰ διατηροῦν κοινὲς ἐκκλησίες μαζί τους. Μοιάζουν ἀκόμη καὶ στὴν ἐνδυμασία καὶ στὰ ἔθιμα. Οἱ οἰκογένειές τους ἔχουν κοινωνικὲς σχέσεις ἀναμεταξύ τους, τὶς συνδέει πολλὲς φορὲς καὶ ὁ γάμος. Οἱ Σέρβοι προτιμοῦν τοὺς Ἕλληνες παπᾶδες. Πολλὲς φορὲς, μάλιστα, Ἕλληνες ὁδηγοὶ ἔφεραν τοὺς Σέρβους στὴν Οὐγγαρία.*[13] *Τέλος τονίζει, πὼς οἱ Σέρβοι ὀφείλουν στοὺς Ἕλληνες τὴ θρησκεία, τὸν πολιτισμὸ καὶ τὸ ἐμπόριό τους, πρέπει λοιπὸν νὰ ζοῦν μαζί τους σὲ καλὲς σχέσεις. Μ'αὐτὸ τελειώνει ἡ ἀπάντηση.*

Ὁ Γεώργιος Ζαβίρας συνόδεψε τὴ μετάφρασή του μὲ πολύτιμες ὑποσημειώσεις. Οἱ σημειώσεις του ἀναφέρονται στοὺς Οὔγγρους, Ἕλληνες καὶ Σέρβους ἢ στὶς οὐγγροελληνικὲς καὶ ἑλληνοσερβικὲς σχέσεις. Μᾶς ἐνδιαφέρουν ὄχι μόνο, γιατὶ δείχνουν κάτι ἀπὸ τὸν πνευματικὸ κόσμο τοῦ Ζαβίρα, ἀλλὰ καὶ γιατὶ περιέχουν πολύτιμες πληροφορίες γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς διασπορᾶς κατὰ τὸ 18ον αἰῶνα. — Ἡ πρώτη σημαντική του ὑποσημείωση (σ. 3—9.) πραγματεύεται γιὰ τὸ ἐθνικὸ ὄνομα τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ὀνομασία «Ῥωμαῖος» — κατὰ τὴ γνώμη του ταιριάζει ἀποκλειστικὰ στοὺς Κωνσταντινουπολῖτες. Ὅσο γιὰ τὸ ὄνομα «Γραικός» ἀναφέρει τ' ἀκόλουθα: «οὐδεὶς τῶν ἐγκρίτων ἢ δοκίμων συγγραφέων τοῦ Γένους μας οἷον ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Θουκυδίδης, ὁ Πλάτων, ὁ Δημοσθένης, ὁ Παυσανίας καὶ οἱ λοιποί, ὠνόμασε ποτὲ τὸ Γένος μας Γραικούς, ἀλλὰ οὔτε κοινῶς ποτὲ τὸ Γένος ἡμῶν ὠνόμασε ποτὲ τὸν ἑαυτόν του Γραικούς, ἀλλὰ πάντες ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος Ἕλληνας». Μιλάει διεξοδικὰ γιὰ τὴ γλῶσσα: «. . . ἡ γλῶσσα ὁποῦ ὁμιλοῦμεν δὲν εἶναι ῥωμαϊκή, . . . ἀλλὰ εἶναι ἑλληνική, ἐξαιρουμένων μόνον τινῶν βαρβαρικῶν λέξεων ὁποῦ ἐξ αἰτίας τινῶν ἀπαιδεύτων τοσοῦτον οἰκτρῶς ὡς μὴ ὤφελε παρεισέφρησαν καὶ ἠμαύρωσαν τὴν καλλονὴν αὐτῆς. Ἀληθῶς, ὅτι ἡμεῖς δὲν ὁμιλοῦμεν τώρα κατὰ τὴν φράσιν καὶ τρόπον τῶν προπατόρων μας, ἀλλὰ ποῖον γένος ὁμιλεῖ νῦν ὡς ὁμίλουν οἱ προπάτορες αὐτῶν; ἀνάγνωθι τοὺς παλαιοὺς συγγραφεῖς τῶν Γερμανῶν, τῶν Γάλλων καὶ ἄλλων Γενῶν καὶ εὐθὺς θέλεις ἰδῆ τὴν μεγάλην διαφορὰν αὐτῶν, ἂν ἕνας Οὔγγρος ἀναγνώσῃ παρὰ τῷ Πραϋ, Χοράνῃ ἢ Σεγεσβάρι Στεφάνῳ τινὰ δείγματα τῆς παλαιᾶς αὐτῶν γλώσσης, οὐχὶ μόνον δὲν θέλει καταλάβῃ τι ἀλλὰ καὶ θέλει νομίσῃ ὅτι ἀναγινώσκει Ἀραβικά, Ἰαπωνικὰ ἢ Σινικά. Ὁ γὰρ

πανδαμάτωρ χρόνος πάντα καταναλίσκει καὶ μεταβάλλει αὐτά. Ἀλλὰ παρ' ἡμῖν δὲν εἶναι τόση διαφορά, πᾶσαι γὰρ αἱ λέξεις ἡμῶν παράγονται ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς ἤτοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰσὶ Ἑλληνικαὶ ὁποῦ μὲ τὰς ὁποίας ὡμίλουν οἱ προπάτορες ἡμῶν οἷον λέγω, γράφω, δίδω, φέρω, παίζω, βαστάζω, ἔρχομαι, κάθομαι, χαίρω, κλαίω, τρώγω, πίνω, διψῶ, πεινῶ, κοιμοῦμαι, καὶ ἐκ τῶν ὀνομάτων θεός, ἄγγελος, ἅγιος, οὐρανός, γῆ, ἥλιος, σελήνη, ἀστέρες, ἄνεμος, ἀήρ, φύσις, ἄνθρωπος, κεφαλή, μέτωπον, ὀμμάτιον, ὀφρύδιον, στόμα, γλῶσσα, λαιμός, στῆθος, καρδία, νεφρά, κοιλία, ἔντερα, λόγος, φωνή, ὕπνος, ζῶον, θηρίον, λύκος, λαγώς, πρόβατον, χοῖρος, χῆνα, νύσσα, ξύλον, δένδρον, κρέας, τόπος, παιδίον καὶ τὰ παραπλήσια, τὰ ὁποῖα εἰσι καὶ αὐτοῖς τοῖς νηπίοις γνωστά. Ἂν καὶ εἰς τινὰς λέξεις ἐστὶν ὀλίγη διαφορά, ἀλλ' ἡ αὐτὴ διαφορὰ ἦτον καὶ εἰς τοὺς προπάτορας ἡμῶν. Ἄλλως γὰρ ὡμίλουν οἱ Ἀττικοί, ἄλλως οἱ Αἰολεῖς, ἄλλως οἱ Ἴωνες καὶ ἄλλως οἱ Δωριεῖς. Ὅθεν αὐτὴ ἡ νῦν γλῶσσα ἡμῶν εἶναι ἕνας Κλῶνος, ἕνας βλαστὸς καὶ μία διάλεκτος τῆς παλαιᾶς ἡμῶν γλώσσης». Ὁ Ἑλληνισμὸς εἶναι ἀρχαιότερος ἀπ' ὅλα τὰ ἔθνη τῆς Δύσης. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰνάχου ἴσα μὲ τὴν Κλεοπάτρα (1970—30 π. Χρ.), ὕστερα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας (330—1453 μ. Χρ.) — ὅλα μαζὶ 3063 χρόνια ἔπαιξε σπουδαῖο ρόλο μεταξὺ τῶν ἄλλων λαῶν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων — λέει ὁ Ζαβίρας — ἀνέρχεται σ' ἑκατομμύρια. Μόνον στὴν Πόλη μέσα ὑπάρχουν 400 χιλιάδες, μὰ καὶ στὰ νησιὰ ὁ ἀριθμός τους ξεπερνάει τὸν ἀριθμὸ τῶν δυναστῶν. Δὲ φυτοζωοῦν μόνον, ἀλλὰ διακρίνονται κι' ὅλας μὲ τὴν ἐπιστήμη τους στὸν πολιτισμένο κόσμο.

Ὁ Ζαβίρας ἀφιερώνει ὁλόκληρο κεφάλαιο στὴν ἱστορία τῶν Οὔγγρων. Τὶς βιβλιογραφικές του σημειώσεις ἀρχίζει μὲ τὸν Ἡρόδοτο. Καθὼς καὶ ἀλλοῦ, ἔτσι κι' ἐδῶ συνταυτίζει τοὺς Οὔγγρους μὲ τοὺς Οὕννους. Μιλάει γιὰ τὴν πρώτη πατρίδα, γιὰ τὴν κατάληψη τῆς νέας, γιὰ τὴ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ κλπ. Στὶς σημειώσεις καὶ τὶς παραπομπές του ἀναφέρονται οἱ γνωστότεροι Οὔγγροι χρονικογράφοι καὶ ἱστορικοί: ὁ Ἀνώνυμος,[14] Turóczi, Bonfini, Segesvári, G. Pray, J. Katona, A. Horányi, J. Szekér, K. Pálma, P. Wallaszky. *Ἀναφέρει τὴν περίφημη «Γραμματικὴ τοῦ* Debrecen» *(σ. 104), τὴν περιήγηση τοῦ κόμ.* Teleky *κλπ. Στὴ σημείωσή του, ποὺ σχετίζεται μὲ τὸ Ἱερὸ Στέμμα τῆς Οὐγγαρίας, παραπέμπει — κοντὰ στὰ ἔργα τοῦ* Horányi *καὶ τοῦ* Veszprémi *— καὶ στὴ δική του τὴ διατριβή.*

Οἱ ἄνω σημειώσεις καὶ παραπομπές του, τὰ πολυάριθμα ἱστορικὰ ἔργα τῆς βιβλιοθήκης του καὶ μιὰ — χαμένη — μετάφρασή του (Z 250 «Πολιτικὴ κατάστασις τῆς Οὐγγαρίας») δείχνουν, πὼς ὁ Γεώργιος Ζαβίρας ἦταν ἐνήμερος τῆς ἱστορίας τῆς νέας πατρίδας του. Ἀλλὰ καὶ μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο τὸν ἐνδιάφερε φυσικὰ πρῶτα πρῶτα ἡ κατάσταση καὶ ἡ θέση τῶν Ἑλλήνων. Ἀπαντώντας στὴν κατηγορία τῶν Σέρβων, προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ, πὼς οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς χώρας ἦταν οἱ Ἕλληνες (σ. 115—118,

σ. 44): «Τὸ ὄνομα . . . τῆς Παιονίας κατὰ παραφθορὰν ἐγένετο ὕστερον Παννονία τὸ ι τραπὲν εἰς ν. Ὅθεν ἠκολούθησεν ὅτι ἕτεροι τῶν συγγραφέων νὰ γράφωσιν αὐτὴν Παννονίαν διὰ τοῦτο καὶ ὁ Στράβων ποτέ μεν Παιονίαν ποτέ δὲ Παννονίαν λέγει αὐτὴν . . . καὶ μεθ' ἱκανὸν χρόνον ἀπὸ τῶν οὕνων τουτέστι τῶν Οὔγγρων τῶν αὐτὴν κατοικησάντων μετωνομάσθη Οὐγγαρία. Ἐκ τῶν ῥηθέντων γοῦν γίνεται δῆλον, ὅτι οἱ Παίονες ταυτὸν εἰπεῖν οἱ Ἕλληνες (οἱ γὰρ Παίονες ἦσαν μία φυλὴ τῶν Ἑλλήνων οἷον οἱ Αἰολεῖς, οἱ Δωριεῖς, οἱ Ἴωνες κτλ.) ἦσαν οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Οὐγγαρίας, καὶ οὕτω . . . ἀρχαιότεροι εἰσί . . . πασῶν τῶν Γενεῶν τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ». Μὲ νέα παραδείγματα ἀποδείχνει, πὼς οἱ Ἕλληνες ἔδωσαν σοβαρώτατη ὤθηση στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς Οὐγγαρίας (σ. 21). Ἀναφέρει, πὼς πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ἔγιναν εὐγενεῖς, γιατὶ ἀγόρασαν ἀπὸ τὰ βασιλικὰ κτήματα. Θὰ κατεῖχαν ὅμως — κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Ζαβίρα πολὺ πιὸ σημαντικὴ θέση στὴ νέα πατρίδα, ἐὰν ζοῦσε μέσα τους πιὸ δυνατὰ τὸ ἐθνικὸ αἴσθημα: «. . . οἱ Ἕλληνες (ἵνα σιωπήσω τοὺς τόσους αἰῶνας ὅποῦ κατοικοῦσιν εἰς τὴν Οὐγγαρίαν ὡς ἀνωτέρω σαφῶς ἀποδέδεικται) ἀπὸ τοῦ καιροῦ μόνον τῆς αἰχμαλωσίας τοῦ Γένους μας ὅποῦ ἤδη παρῆλθον 346 ἔτη, ἐὰν ὡμίλουν πρὸς τὰς Συζύγους καὶ τέκνα αὐτῶν τὴν γλῶσσαν των μέχρι τοῦδε πόσοι ἠθέλασι γένῃ; εἰς αὐτὴν μάλιστα τὴν Μητέρα τῆς ἀνοχῆς, τουτέστι εἰς ἕνα τοιοῦτον χριστιανικώτατον, καὶ φιλέλλην βασίλειον; . . .ἠθέλασιν ἦσται ἐδώ, καθὼς καὶ αἱ ἐδὼ κατοικοῦσαι ἄλλαι Γενεαί, ἕνα Γένος ὁλόκληρον ἐστολισμένον μὲ χριστιανικὰ καὶ χρηστὰ ἤθη μὲ κώμας, μέ πόλεις, μὲ τεχνίτας, μὲ ναούς, μὲ σχολεῖα, μὲ ἄνδρας σοφοὺς καὶ πεπαιδευμένους, μὲ ἀξιωματικούς, τουτέστι μὲ ἑκατοντάρχους, χιλιάρχους καὶ Στρατηγούς, μὲ Ἱερεῖς, Ἀρχιερεῖς καὶ Μητροπολίτας. Ἴσως καὶ μὲ Δυνάστας (Βαρώνους) καὶ Κόμητας καὶ οὕτω δουλεύοντες τῷ κραταιοτάτῳ ἡμῶν Ἄνακτι, ἠθέλαμεν ἀποκτήσῃ μεγαλητέραν εὔνοιαν τῆς αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς μεγαλειότητος». — Ὁ Ζαβίρας ἔχει πολλὰ νὰ πῇ ἀκόμη καὶ γιὰ τὶς σερβοελληνικὲς σχέσεις στὸ ἔδαφος τῆς Οὐγγαρίας (σ. 10): «Τὸ γὰρ φιλοτάραχον αὐτῶν καὶ τὸ ἀναίτιον μῖσος κατὰ τῶν Ἑλλήνων, τοσοῦτον ἠρέθισαν αὐτούς, ὥστε ὅποῦ ἄρχησαν εἰς πολλὰ μέρη νὰ κατατρέχωσι δεινῶς τοὺς εὐεργέτας (ἵν' οὕτως εἴπω) αὐτῶν. Οἱ γὰρ Ἕλληνες, ἀπανταχοῦ καὶ πάντοτε συνέτρεχον καὶ συντρέχουσι δαψιλεστάτῃ χειρὶ καὶ δεκαπλασίως (ἵνα μὴ εἴπω πεντηκονταπλασίως) αὐτῶν τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν Σέρβων ἐχορήγουν εἰς τὲ τὰς οἰκοδομὰς καὶ διατήρησιν τῶν ναῶν καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς Ἱερῶν Ὑπουργῶν τοῦτο μόνον ζητοῦντες ἐπὶ συμφωνίᾳ ὅτι νὰ ψάλλωσιν ἐκ τοῦ ἑνὸς μέρους Ἑλληνιστὶ καὶ ἐκ τοῦ ἄλλου Σερβιστὶ ἢ καὶ νὰ λειτουργῶσιν ἐνίοτε ἐν ταῖς ἑορταῖς καὶ Ἑλληνιστί. Αἱ συμφωνίαι ὅμως καὶ αἱ ὑποσχέσεις κατ' ὀλίγον ὡς ἱστὸς ἀράχνης διελύοντο καὶ ἀπηγορεύοντο αὐτοῖς οἵ τε ψαλμοὶ καὶ λειτουργίαι, οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἔν τισι πόλεσι αἱ Ἱεραὶ τῶν Ἑλλήνων ἐκκλησιαστικαὶ βίβλοι ἐν ἀτίμοις τόποις ἐῤῥίπτοντο...

ἐν ἄλλαις οἱ Χριστιανοὶ τῶν στασιδίων αὐτῶν . . . οἱ διδάσκαλοι αὐτῶν ἐδιώκοντο. Περὶ τῶν καθ' ἑκάστην ἐν τοῖς Ἱεροῖς ναοῖς συναγομένων χρημάτων οὐδέποτε ἔδιδον τὸν προσήκοντα λογαριασμόν, ἀλλὰ κακῶς ταῦτα διέφθειρον. Ἀφήνω νὰ λέγω ἄλλας δεινὰς κακοπαθείας, τὰς ὁποίας ἑκουσίως περικαλύπτω τῷ πέπλῳ τῆς σιωπῆς. Ἐκ τούτων οὖν καὶ τῶν τοιούτων δυσχερειῶν, ἔν τισι πόλεσι βασισθέντες οἱ Ἕλληνες ἠναγκάσθησαν χωρισθῆναι . . . καὶ ἀνεγεῖραι ἑαυτοῖς . . . ναούς. . . . Ἄρχησεν νὰ αὐξάνῃ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑλληνικῶν ναῶν. Ὅθεν τὴν σήμερον ἐν πολλοῖς τόποις . . . ἀνηγέρθησαν οἷον ἐν τῷ Βάρατ, ἐν τῷ Βάτζ, ἐν Βιέννῃ, Γγιάρματ, Ζέμονα, Κάρτζαγ, Κέτζκεμετ, Λέβα, Μισκόλτζ, Μπίκες, Οὐγγβάρ, Πέστᾳ,[15] Σέντες, . . . Τοκαΐᾳ καὶ ἴσως καὶ ἄλλαχοῦ. Ὡσαύτως καὶ ναΐδια ἔχουσιν ἀλλαχοῦ τὰ κοινῶς λεγόμενα καπέλλαι· οἷον ἐν Γγιόγγιος, Διοσέγ, Κανίσια, Σιμπίνι, Σιοπρὸν καὶ ἐν Τυρναυΐα . . . Παρατρέχω ἐκείνας τὰς χαλεπὰς καταδρομὰς καὶ τὰ ἀνύποιστα ἀναλώματα ὁποῦ ἡ Ἰλλυρικὴ Καγκελαρία (Ἀρχεῖον) (ἥτις ὡς πομφόλυξ διήρκησε) προεξένησε τοῖς ἐν πέστᾳ χριστιανοῖς περὶ τοῦ ἐκεῖ τότε κτιζομένου ναοῦ, ἵνα ἐμποδίσῃ τὴν πρόοδον αὐτοῦ». — Μὲ πικρία ἐπιπλήττει ἐκείνους τοὺς Ἕλληνες ποὺ ἀφοῦ εἶχαν πάρει Σερβίδα γυναῖκα, παραμελοῦν τὴ μητρική τους γλῶσσα (σημ. 45), καὶ προσκολλοῦν στὸ ὄνομά τους τὴν κατάληξη «βίτζι» (σημ. 46).[16]

ιγ'. Ἰατρικαὶ Παραινέσεις.

«Ἰατρικαὶ παρανέσεις εἰς τὰς ὁποίας περιέχονται τὰ πλέον συνεχέστερα καὶ κοινότερα ἐσωτερικὰ πάθη, τὰ σημεῖα καὶ αἱ ἰατρεῖαι αὐτῶν. Ἃς ἐξέδοτο εἰς τὸ Οὐγγαρικὸν ἰδίωμα ὁ Ἐξοχώτατος καὶ ἐν ἰατροφιλοσόφοις ἄριστος Ῥάτζ Σαμουὴλ ὁ καὶ τῆς Ἀνατομίας τῆς ἐν Πέστᾳ Ἀκαδημίας διδάσκαλος. Νῦν δὲ πρῶτον διὰ κοινὴν ὠφέλειαν τοῦ Γένους ἡμῶν Μεταφρασθεῖσαι εἰς τὴν ἁπλῆν ἡμῶν διάλεκτον παρὰ Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα τοῦ Σιατιστέως. Τύποις δὲ ἐκδοθεῖσαι σπουδῇ καὶ δαπάνῃ τοῦ αὐταδέλφου αὐτοῦ κυρίου Κωνσταντίνου Ζαβίρα. Ἐν Πέστᾳ ᾳψπζ' ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ Ἰωσήφου Λέττνερ» (Ζ 250. Γιὰ τὴ μετάφραση γράφει καὶ ὁ Κρέμος. Βλ. Ζλς').

Ἕνα ἀπὸ τὰ ἀντίτυπα, ποὺ βρίσκονται στὴ βιβλιοθήκη του εἶναι δεμένο σ' ἕνα τόμο μὲ τὴν «Ὀνοματολογία Βοτανική». Ὁ ἴδιος τόμος περιέχει στὴν ἀρχὴ μιὰ σελίδα ἀπὸ ξένο βιβλίο μὲ τὸν τίτλο: «Μιχαὴλ Παπαγεωργίου Εἴσοδος ῥαδία εἰς τὴν γερμανικὴν . . . Βιέννῃ 1767». Ἐκεῖ βρίσκεται ἀκόμη κι' ἕνα ἐπίγραμμα γιὰ τὸ Θεόδωρο Δούκα, τὸν ἐκδότη, μὲ τὴν ὑπογραφή: «ὁ Γεώργιος Ἰωάννου Γεωργίου Ζαμπίρα». Στὴ σ. 2. ὑπάρχει μιὰ σημείωση: «Τοῦτο μοι δῶρον τοῦ τυπογράφου Λέτνερ αψπη Γεώργιος ὁ τοῦ Ζαβίρα. Ἀλλ' ἔδωκα τῇ συζύγῳ αὐτοῦ αχλ». Ὕστερα ἀκολουθεῖ μιὰ σελίδα μὲ τὸν

τίτλο τοῦ βιβλίου καὶ μὲ μιὰ φράση τοῦ Cicero: «*Οὐ διὰ τοῦτο λεκτέον μὴ εἶναι τέχνην τὴν Ἰατρικὴν ἐπεὶ οὐ πάντες ἰῶνται. Κικέρων βιβλ. β' περὶ φύσεως θεῶν κεφ. δ'*». *Ὁ μεταφραστὴς συνιστᾷ τὸ βιβλίο στὸ συγγραφέα σὲ λατινικὴ κι' ἑλληνικὴ γλῶσσα: «Τῷ περικλεεστάτω κυρίῳ Σαμουήλῳ Ῥάτζ τῷ εὐγενεῖ οὐγγάρῳ τῷ τῶν ἐλευθεριῶν τεχνῶν τῆς τε φιλοσοφίας καὶ ἰατρικῆς διδασκάλῳ τῷ τῆς ἐν Πέστᾳ βασιλικῆς Ἀκαδημίας δημοσίῳ διετεταγμένῳ τῆς Ἀνατομίας καὶ Φυσιολογίας καθηγητῇ τῷ ἀρίστῳ καὶ ἀξιοπρεπεστάτῳ τῆς τῶν σοφῶν πολιτείας καὶ φυσιολογίας ἀνδρὶ ταύτην τὴν μετάφρασιν ὁ Μεταφραστὴς ἀνατίθησιν». Λατινικά:* «Clarissimo Domino Samueli Rátz nobili Hungaro artium liberalium, philosophiae et medicinae doctori. In Reg. Hungarica Universitate Anatomes et Physiologiae publico ordinario professori viro optime de republica literaria merito. Hunc suum laborem sacrum esse voluit versionis auctor.» *Ἔπεται κατόπιν καὶ μιὰ ἄλλη ἀφιέρωση ἑλληνικὰ καὶ λατινικὰ στὸ συγγραφέα μὲ τὴν ὑπογραφή: «Γεώργιος Ζαβίρα* Georgius Zavira» *μὲ ἡμερομηνία 1. Νοβ. 1787. Μέσα στὴν ἀφιέρωση μεταξὺ ἄλλων διαβάζομε τ' ἀκόλουθα:* «. . . Patere, igitur, ut praesens hic Tuus Liber primum ad Te, ut Patrem suum sine metu properet, eam a Te obtenturus facultatem, ut deinceps graece incedere, et totam . . . Graeciam . . . Perlustrare queat . . . ostensurus Tibi . . . se tale in animis Graecorum sua praestantia excitasse sui aestimationem, et desiderium, ut illi et eum suum esse fecerint, et Te ea cum laude, gloriave, quae Tuis meritis debetur, per universam Graeciam celebrare decreverint, immo nec desinent ob restitutam multorum sanitatem aeternas Tibi grates agere, et ad Deum Optimum Maximum pro Tua felicitate supplices constanter fundere preces.» *Τὴν ἀφιέρωση συνοδεύουν οἱ ἀκόλουθοι στίχοι:*

«*Ἐπίγραμμα Ἡρωελεγεῖον εἰς τὸν Σοφώτατον ἰατροφιλόσοφον Σαμουήλον τὸν Ῥάτζ τὸν τῆς παρούσης βίβλου συγγραφέα Ἀνωνύμου τινός.*

«*Ἔσχ' ποθ' Ἑλλὰς ἀριπρεπὲς Ἱπποκράτην κλέος οἴη,*
Κῷον ἀκεστορίης· νῦν δὲ Σαμουΐλον αὖ,
Παννονία τὸ κλέος, μέγα εὔχεται ἔνδικα Ῥάτζον
Φῦναι· ἀκεστορίῃ δεύτερον Ἱπποκράτην.
Ὡς γὰρ ἐκείνου βίβλοι ἔδειξαν ἅπασιν ὄνειαρ·
Οὕτω καὶ τούτου Παννονίοις τε κ' ἄλλοις·
Οὖλέ τε οὖν, καὶ χαῖρε, μέγ' εὖχος τῆς Παννονίας.
Καὶ Ἑλλήνων εὐεργέτα, φαίδιμ' ἄνερ.»

Μετὰ τοὺς στίχους ἔρχεται τὸ «Προοίμιον τοῦ μεταφραστοῦ» μὲ τὴν ὑπογραφὴ Γ. Ζαβίρα. Παραθέτομε ἕνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ προοίμιο: «ὁμιλῶ . . . διὰ τινὰς κυκλοφόρους τοὺς λεγομένους κοινῶς σακκουλιαρέους· οἵτι-

νες . . . ἐπαγγέλλονται . . . ἀναιδῶς καὶ ἀσυνειδότως τὰ τῆς ἰατρικῆς. ὅθεν καὶ γίνονται τόσον ἐπιζήμιοι, καὶ λοιμοὶ εἰς τὸ δυστυχὲς γένος μας, ὁποῦ περισσοτέρους πρὸ καιροῦ πέμπει εἰς τὸ στόμα τοῦ θανάτου ἡ θρασεῖα καὶ ἄλογος αὐτῶν ἀμάθεια, παρὰ ὅλαι αἱ ὀλεθριώταται ἀσθένειαι». Ἐπαινεῖ ἀκόμη τὶς ἀρετὲς τοῦ βιβλίου καὶ ἐκφράζει τὴν πεποίθησή του, πὼς μὲ τὴ μετάφραση ἐξετέλεσε πατριωτικὸ καθῆκον. — Μετὰ τὸ προοίμιο βρίσκομε τὸν πίνακα τῶν περιεχομένων καὶ κατόπιν τούτου τὶς γιατρικὲς παραινέσεις (σ. 1—141, σὲ 470 §). Στὸ τέλος ὑπάρχουν 183 ἑλληνο-λατινικὲς γιατρικὲς συνταγὲς καὶ ἕνας Ἔλεγχος, ποὺ περιέχει 173 λέξεις γιατρικὲς καὶ φαρμακολογικὲς καὶ μοιάζει λίγο μὲ τὴν «Ὀνοματολογία Βοτανική» χωρὶς νὰ τὴν ἀναφέρῃ πουθενά.

Τὴ μετάφραση τὴν προόρισε πρῶτα-πρῶτα γιὰ τὴ χρήση τῶν Ἑλλήνων τῆς Οὐγγαρίας. Αὐτὸ φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός, πὼς στὸ ἑλληνικὸ κείμενο μέσα μεταχειρίζεται καὶ λέξεις οὐγγρικὲς γραμμένες μὲ ἑλληνικοὺς χαρακτῆρες ἢ καὶ οὐγγρικοὺς: «μέγα φῦμα (talyog)» (σ. 47), «τεινάζοντα ἢ σείοντα πυρετόν. Razó hideg . . .» (σ. 91), «Ἀθάρη. Τὸ τζακισμένον κεχρί, οὐγγαριστὶ κάσια» (σ. 215), «Γογγύλη — τὸ γογγύλιον οὐγγαριστὶ ῥέπα» (σ. 217), «Κιμωλία γῆ, ἡ Κρέτα οὐγγαριστί» (σ. 220).

Ἡ γλῶσσα του εἶναι μιὰ «καθαρεύουσα», ποὺ πλησιάζει τὴ δημοτική. Συχνὰ ἀναφέρει δυὸ σημασίες γιὰ τὴν ἴδια ἔννοια: «Τῆς ῥινός (μύτης, σ. 12), τὰ μάγουλὰ των (αἱ παρειαί, σ. 63), θαλάμους (ὀντάδες, σ. 74), ὀρεινόν (βουνώδη, σ. 75), λυγμόν (λυγγιασμόν, σ. 95)., ὁ ἐπιληπτικός (ἐκεῖνος ὁποῦ σεληνιάζεται, σ. 100), τὸ γλεῦκος (μοῦστον, σ. 103), ἡ κήλη (τὸ σπάσιμον, σ. 104), τὸ ἧπαρ (σικότι, σ. 105), συστέλλεται (μαζώνεται, σ. 114), τὸ πιθάριον (βαγένι, σ. 115), γρύζει (γρυνιάζει, σ. 127), πνεύμοινον (ῥακὴ, σ. 133). Σ' ἕνα μέρος μεταφράζει τὴν τοπωνυμία Nagybánya: «. . . πέριξ τοῦ μεγάλου μεταλλείου «(σ. 127). Ἐὰν συγκρίνωμε τὴ μετάφραση, ὡς πρὸς τὴ γλῶσσα, μὲ ἔργα, ποὺ ἦταν προορισμένα γιὰ σχολικὴ χρήση (π. χ. σὰν τὴ μετάφραση τῆς ἀστρογνωσίας τοῦ Maróthi), παρατηροῦμε, πὼς στὰ σχολικὰ βιβλία ὁ Ζαβίρας μεταχειρίζεται τὴν ψεύτικη ἀρχαία γλῶσσα — σύμφωνα ἄλλωστε μὲ τὰ ἰδανικὰ τῶν ἑλληνικῶν σχολείων — ἐνῶ, στὶς γιατρικὲς παραινέσεις, γιὰ λόγους πρακτικούς, προσφεύγει στὴ ζωντανή, ἀφοῦ ὁ μοναδικὸς σκοπός του εἶναι, νὰ τὸν καταλαβαίνουν. Ἂς δοῦμε καὶ παραδείγματα! «Περὶ τῆς φλεβοτομίας (452 §). Ὁ χειρουργὸς συχνάκις φλεβοτομεῖ καὶ ἐκεῖ ὁποῦ δὲν πρέπει. Μέρος μὲν ἐπειδὴ δὲν ἰξεύρει τὴν ὠφέλειαν καὶ ζημίαν τῆς φλεβοτομίας, μέρος δέ, ἐπειδὴ ἀγαπᾶ τὴν πληρωμήν. Ὅθεν ὠφέλιμον εἶναι νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ πότε εἶναι χρειαζομένη καὶ ὠφέλιμος ἡ φλεβοτομία (453 §). Ἡ φλεβοτομία διχῶς εἶναι ἀναγκαῖα καὶ ὠφέλιμος, πρῶτον μὲν εἰς τὴν πληθώραν τοῦ αἵματος, δεύτερον δὲ ὅταν πυκνωθῶσι τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος τὰ ὑγρά, καὶ κλίνουσιν εἰς τὴν φλόγωσιν, ἢ ἤδη καὶ ἐφλογώθησαν. . .» Ὁ Σα-

μουὴλ Rátz *(1744—1807)*[17] *ἦταν ἀπὸ κείνους τοὺς σοφοὺς Οὔγγρους, ποὺ μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐργασία τους ζητοῦσαν νὰ ἐξυπηρετοῦν καὶ ἐθνικοὺς σκοποὺς σὰν τὸν Ἕλληνα Ζαβίρα.*[19] *Στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ζαβίρα ὑπάρχουν δυὸ ἔργα του:* 1. A physiologiának rövid summája. [= *Σύνοψη τῆς φυσιολογίας*] *Πέστη 1789*, 2. Orvosi Praxis [= *Ἡ ἐξάσκηση τῆς γιατρικῆς*] *Βούδα 1801. Δὲν ὑπάρχει ἐκεῖ τὸ πρωτότυπο,*[20] *ποὺ εἶχε τὸν ἴδιο ἐθνικὸ διδακτικὸ σκοπὸ σὰν τὴ μετάφραση.*

Ἡ μετάφραση προσέφερε καλὲς ὑπηρεσίες τότε στοὺς Ἕλληνες ἰατροὺς καὶ στὸ μορφωμένο κοινό. Ἀλλὰ καὶ σήμερα ἔχει ἀξία ὡς ἕνα σπουδαῖο τεκμήριο τῶν ἑλληνοουγγρικῶν σχέσεων καὶ γενικώτερα τοῦ ἐκπολιτιστικοῦ ρόλου τῆς Οὐγγαρίας.

ιδ'. *Ἱστορία τῶν Καντακουζηνῶν καὶ Βραγκοβάνων τοῦ Καντεμίρ.*

«Δημητρίου Καντεμὴρ Ἡγεμόνος τῆς Μολδαυίας Συμβεβηκότα ἀξιομνημόνευτα τῶν ἐν τῇ Βλαχίᾳ Καντακουζηνῶν καὶ Βραγκοβάνων, μεταγλωττισθέντα ἐκ τῆς Γερμανικῆς γλώσσης· ἐξεδόθησαν τύποις ἐν Βιέννῃ τῷ 1795 παρὰ Μαρκίδαις Πούλιου.» (Ζ 249.)

Δὲν κατόρθωσα νὰ βρῶ κανένα ἀντίτυπο στὶς βιβλιοθῆκες τῆς Βουδαπέστης. Οἱ J. Bianu *καὶ* N. Hodos *ἀναφέρουν τὸ βιβλίο στὴ* «Bibliografia Românească veche 1508—1830» *σ 374: «Δημητρίου Καντεμίρου, Ἀξιομνημόνευτα ἐν Βλαχίᾳ συμβεβηκότα, μεταφρασθέντα ἐκ τοῦ γερμανικοῦ. Ἐν Βιέννῃ 1795.»*[21]

ιε'. *Ἱερὰ ἱστορία τῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας Διαθήκης.*

«Ἱερὰ ἱστορία τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Διαθήκης εἰς χρῆσιν τῶν ἀρχαρίων νέων. Τύποις ἐξεδόθη ἐν Πέστᾳ τῷ ἔτει 1787, ἔπειτα ἐν Βιέννῃ τῷ ἔτει 17. . . , ὕστερον πάλιν ἐν πέστᾳ ἢ Βούδᾳ τῷ ἔτει 17 . . . καὶ αὖθις ἐν Βιέννῃ τῷ ἔτει...»

Ἄνκαι κατὰ τὶς ἄνω πληροφορίες τῆς αὐτοβιογραφίας τὸ βιβλίο εἶχε πολλὲς ἐκδόσεις, δὲν κατορθώσαμε νὰ βροῦμε κανένα ἀντίτυπο στὶς βιβλιοθῆκες τῆς Βουδαπέστης. Ἴσως βρίσκονται κάπου σὲ βιβλιοθῆκες τοῦ ἐξωτερικοῦ.

ις'. *Μεταφράσεις, ποὺ χάθηκαν.*

1. «Κορνηλίου Νέπωτος περὶ τῶν ἐπισήμων στρατηγῶν τῶν Ἑλλήνων μεταγλωττισθὲν ἐκ τῆς τῶν λατίνων φωνῆς εἰς τὸ Ἡμέτερον ἁπλοῦν ἰδίωμα.» (Ζ 249.) Ὁ Ζαβίρας ἔκανε τὴ μετάφρασή του ἀπὸ ξένο ἀντίτυπο, γιατὶ τὸ ἀντίτυπο (ἀρ. 743) τῆς βιβλιοθήκης του — ἀγορασμένο στὰ 1804 — ἔμεινε ἄκοβο.

2. «Ἱστορία Χρονολογικὴ τῶν Παππῶν τουτέστι τῶν ἐπισκόπων τῆς παλαιᾶς Ῥώμης· ἀρχομένη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου καὶ λήγουσα εἰς τὸν νῦν Ἀρχιερατεύοντα Πίον τὸν ς'. Μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ γερμανικοῦ εἰς τὸ ἡμέτερον ἁπλοῦν ἰδίωμα.» (Z 249, χειρόγρ.)

3. «Διατριβὴ περὶ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ ἑτέρων τινῶν γλωσσῶν συγγραφεῖσα παρὰ Ἰωσήφου τοῦ Πέτζελι, καὶ ἐκ τῆς οὐγκαρικῆς εἰς τὴν ἁπλοελληνικὴν ἡμῶν διάλεκτον μεταφρασθεῖσα.» (Z 250, χειρόγρ.)

Ὁ J. Péczeli (1750—1792) καὶ ὡς πρὸς τὴ σταδιοδρομία του καὶ ὡς πρὸς τὰ ἔργα του μοιάζει πολὺ μὲ τοὺς συγχρόνους «πεπαιδευμένους» Ἕλληνες. Σὰν τοὺς Ἕλληνες καὶ ἄλλους συγχρόνους λογίους καὶ κεῖνος γύριζε σ' ὅλες τὶς σπουδαῖες πανεπιστημιακὲς πόλεις τῆς Εὐρώπης. Σταθμοί του ἦταν: Leipzig, Jena, Bern, Genf, Utrecht. Μετὰ τὶς σπουδές του ἦρθε πίσω στὴν πατρίδα του καὶ βρῆκε μόνιμη κατοικία στὴν ἐπαρχιακὴ πόλη Komárom ὡς παπᾶς τῶν διαμαρτυρουμένων. Σὰν τοὺς συγχρόνους Ἕλληνες καὶ ὁ Péceli προσπαθοῦσε νὰ προωθήση τὴν ἐθνικὴ παιδεία μὲ μεταφράσεις ἔργων διαφόρων Ἑλλήνων, Λατίνων, Γερμανῶν, Γάλλων καὶ Ἄγγλων συγγραφέων. Καὶ ὡς πρὸς τὴ θεραπεία καὶ καλλιέργεια τῆς ἐθνικῆς γλώσσας ἦταν ὅμοιος πρὸς τοὺς Ἕλληνες «πεπαιδυεμένους». Εἶχε τὴν πεποίθηση, πὼς ἡ οὐγγρικὴ γλῶσσα εἶναι ἀρκετὰ πλούσια κι' εὐλύγιστη γιὰ τὴ διερμήνευση ὅλων τῶν βιβλίων, ποὺ διαβάζονται σὲ ξένες γλῶσσες. Εἶναι φυσικὸ κι' εὐνόητο, πὼς τὸ πρόσωπο τοῦ J. Péczeli ἦταν συμπαθητικὸ γιὰ τὸ Γεώργιο Ζαβίρα. Ἤξερε καλὰ τὴν ἐργασία τοῦ Οὔγγρου συναδέλφου του. Στὴ «Διατριβὴ περὶ τοῦ ἱεροῦ στέμματος τῆς Οὐγγαρίας» ἀναφέρει καὶ τὸ σχετικὸ ἔργο τοῦ Péczeli. Ὁ Ζαβίρας ἦταν μεταξὺ τῶν συνδρομητῶν τοῦ ἐπιστημονικοῦ περιοδικοῦ «Mindenes Gyűjtemény» [Ἐγκυκλοπαιδικὴ Συλλογὴ] τοῦ J. Péczeli, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη του. Καὶ τὸ πρωτότυπο τῆς ἄνω μετάφρασης τυπώθηκε σ' αὐτὸ τὸ περιοδικὸ στὰ 1791 (V. 36—63) ὑπὸ τοὺς ἀκόλουθους τίτλους: A görög nyelvről, A' sidó nyelvről, A' Deák Poésisről, A magyar nyelvről, Az indiai Mogorokról, avagy magyarokról, A' frantzia nyelvről, A spanyol nyelvről, A' Grammaticáról [= Γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, Γιὰ τὴν ἑβραϊκὴ γλῶσσα, Γιὰ τὴ λατινικὴ ποίηση, Γιὰ τὴν οὐγγρικὴ γλῶσσα, Γιὰ τοὺς Μογκόρους ἢ Μαγκιάρους τῶν Ἰνδιῶν, Γιὰ τὴ γαλλικὴ γλῶσσα, Γιὰ τὴν ἱσπανικὴ γλῶσσα, Γιὰ τὴ γραμματική.] Στὸ ἀντίτυπο τῆς βιβλιοθήκης του ὑπάρχει ἡ στερεότυπη σημείωση: «Ἐκ τῶν τῆς βιβλιοθήκης Γεωργίου Ζαβίρα τοῦ ἐκ Σιατίστης τῆς Μακεδονίας 1801».

4. «Πολιτικὴ κατάστασις τῆς Οὐγγαρίας. Τουτέστι βιβλιάριον ὁποῦ περιέχει ἐν συντομίᾳ πάντα ἐκεῖνα ὁποῦ εἰσὶν ἀναγκαῖα διὰ νὰ καταλάβῃ τις τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῆς Οὐγγαρίας μεταγλωττισθεῖσα ἐκ τοῦ οὐγγρικοῦ ἰδιώματος καὶ ἀναγκαίαις ὑποσημειώσεσι καλλυνθεῖσα.» (Z 250, χειρόγρ.)

Σημειώσεις.

[1] Ὁ Γεώργιος Maróthi *(1715—1744)* ἦταν καθηγητὴς τῆς ἀνωτέρας σχολῆς στὸ Debrecen, ποὺ ὡς διακεκριμένος ἐπιστήμονας καὶ παιδαγωγός, ἐδίδασκε μαθηματικά, ἱστορία καὶ λατινικὴ φιλολογία. Ἐφρόντισε νὰ δοθῇ μεγαλύτερος χῶρος στὰ — ἴσα μὲ τότε — παραμερισμένα πρακτικὰ μαθήματα καὶ ἔκανε πιὸ συστηματικὴ τὴ διδασκαλία τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας. Στὴ σχολὴ ἔφερε ριζικὴ πνευματικὴ μεταρρύθμιση καὶ οἱ διάδοχοί του καὶ μετὰ τὸ θάνατό του γιὰ πολὺν καιρὸν ἀκολουθοῦσαν τὴν κατεύθυνση, ποὺ αὐτὸς τοὺς ὑπέδειξε. *Πβ.* Szinnyei: Magyar írók *κλπ.* — *Τὶς πληροφορίες αὐτὲς ἀναφέραμε, γιὰ νὰ δείξωμε, πὼς ὁ Ζαβίρας ἐγνώριζε τοὺς καλλίτερους ἀντιπροσώπους τῆς οὐγγρικῆς πνευματικῆς ζωῆς.*

[2] *Τὸ χειρόγραφο ὑπάρχει στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη στὴν Ἀθήνα* (N°. 1250).

[3] Ὁ Szinnyei *δὲν ἀναφέρει αὐτὴ τὴν ἀστρονομία μέσα στὰ ἔργα τοῦ* Maróthi. *Εἶναι πολὺ πιθανό, πὼς τὸ ἀστρονομικὸ βιβλιαράκι τοῦ* G. Maróthi *τυπώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ σ' ἑλληνικὴ γλῶσσα, στὴν ἀρχαϊστικὴ μετάφραση τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα.*

[4] *Μεταξὺ τῶν ἀντιγραφέων τοῦ ἔργου εἶναι καὶ ὁ «πρωτόπειρός» του Ἰ. Θ. Ἰακουμῆς. Φαίνεται, πὼς καὶ κεῖνος σὰν τὸν κύριό του «εἰ καὶ πελάτης τοῦ Ἑρμοῦ» ἦταν συγχρόνως καὶ «διάπυρος λάτρις τῆς Παλλάδος» (Ζ 246). Βλ.* Graf, *χ.* LIII: *«ἀντιγραφθεῖσα παρ' ἐμοῦ τοῦ ἐν ἐλαχίστοις Ἰωάννου Θωμᾶ».*

[5] *Πρέπει, νὰ σημειώσωμε, πὼς τὸ περιεχόμενο δὲν καλύπτει σ' ὅλα ἐκεῖνο, ποὺ γράφει ὁ τίτλος τοῦ χειρογράφου.*

[6] *Τυπώθηκε στὸ* Nürnberg *στὰ 1658, εἰκονογραφημένο μὲ τὶς ξυλογραφίες τοῦ* Jónás Bubenka *ἀπὸ τὸ Λόϊσε τῆς Οὐγγαρίας.*

[7] J. A. Com.: O. p. in Hungaricum et Germanicum translatus et hic ibique emendatus. A' Világ Lefestve. Magyarra fordíttatott Sz. J. által S. Patakon 1796-ik eszt. . . . Nyomtattatott Pozsonyban, . . . 1798.

[8] *Ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Σιβηρίας, ὁ Φιλόθεος, ἀνέλαβε — κατὰ τὸ Ζαβίρα — αὐτὴ τὴν ἀποστολή. Δυὸ μεγάλες ὁμάδες ἔπεισε ν' ἀσπασθοῦν τὸ Χριστιανισμό. Μ' ἔνθερμους λόγους ἀνέφερε τὸ παράδειγμα τῶν Ρώσσων, ποὺ κι' ἐκεῖνοι ἦταν κάποτε εἰδωλολάτρες. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀποστολικῆς ἐργασίας του ἦταν — καθὼς τὸ βεβαιώνει ὁ Ζαβίρας, — πὼς οἱ ὀστιάκοι ἔκαψαν τὰ εἴδωλά τους καὶ παραπάνω ἀπὸ 5 χιλιάδες βαφτίστηκαν στὰ 1713—4.*

[9] *Ἡ ἑλληνικὴ μετάφραση διαδόθηκε σ' ἀντίγραφα. Τ' ὄνομα ἑνὸς τῶν ἀντιγραφέων διατηρεῖ ἡ σημείωση τοῦ χ. XXV. τῆς βιβλιοθήκης του: «ἀντέγραψεν αὐτὸ Παῦλος Δημητριάδης ἐκ τοῦ Πέτζι-βάραδ* (Pécsvárad)*».*

[10] *Μιὰ σημείωση τοῦ προλόγου (σ. 26) δίδει μερικὲς πληροφορίες γιὰ τὸ* Derham: *«Ὁ κύριος Δερχάμ, ὁ συγγραφεὺς τῆς φυσικῆς θεολογίας τῆς ὁποίας αὕτη ἡ ἀστρονομικὴ θεολογία εἶναι μία συνέχεια, ἀναπληροῖ τὴν καθέδραν θεμελιωθεῖσαν παρὰ τοῦ κ.* Boyle *δι' ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ καὶ νὰ καταπείσῃ τοὺς ἀπίστους καὶ φιλελευθέρους (λιβερτίνους) διὰ τῆς ὡραιότητος καὶ τῶν θαυμάτων τῆς φύσεως. Ἡ φυσικὴ αὐτοῦ θεολογία καὶ ἡ ἀστρονομικὴ θεολογία εἰσὶ μία ἐπιτομὴ τῶν λόγων ὁποῦ ἐξεφώνησεν εἰς αὐτὴν τὴν καθέδραν.»*

[11] *Ἐπιγράφεται:* «Dissertatio brevis ac sincera Hungari auctoris de Gente Serbica perperam Rasciana dicta, eiusque meritis ac factis in Hungaria, cum Appendice Privilegiorum eidem Genti elargitorum 1790».

[12] *Ἀπὸ τὸ γερμανικὸ κείμενο ὑπάρχουν 3 ἀντίτυπα στὴ βιβλιοθήκη τῆς ἑλληνικῆς κοινότ. Βουδαπέστης.*

[13] «. . . verschafften den innländischen rohen Materialien grösseren Preis, den Industrieprodukten Absatz; selbst den Häusern, und unbeweglichen Gütern höheren Werth, statt dass man vormals alles aus fremden Ländern für baares Geld beziehen musste, fiengen sie nun an sowohl den Stoff als die Kunstprodukte aus dem Lande zu verführen und daneben noch aus anderen Ländern den Durchzug des

Handels durch unser Vaterland zu befördern, wodurch sich das baare Geld im Lande so vermehret hat, dass man jetzt von unseren griechischen Handelsleuten sogar ausser Landes reiche Wechsler aufweisen kann : sie haben also den Nazionalreichthum ungemein vermehrt . . . dabey sind sie freundlich, ruhig und mit allen Nazionen verträglich. (σ 33.)»

[14] «. . . selbst mehrere ihrer Führer bei den Einwanderungen sind gebohrene (sic !) Griechen gewesen, weil die Einwanderungen aus Servien in die k. k. Erbländer meistens durch die Griechen ist bewirket worden».

[15] *«Πλὴν τοῦ ἐν τοῖς ὑστέροις χρόνοις ἀνωνύμου Σημειογράφου τοῦ Βασιλέως Βέλα, ἀλλὰ καὶ οὗτος ἰσχνὸν καὶ ἐπίτομον αὐτοῖς ἐγκατέλειψε σύγγραμμα . . .»*

[16] *Ὑποσημ. «Τοῦ ἐν τῇ πέστᾳ περικαλλοῦς ναοῦ τοῦ ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοιμήσεως τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τιμομένου τὰ θεμέλια κατεβλήθησαν τῷ ἔτει 1791 ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ ἐν Βούδα Δυνάστου Βικεντίου Βάρκου, ταξιάρχου τῆς Ἱππικῆς καὶ τῶν ἐκεῖσε λοιπῶν ἐγκρίτων τῆς πόλεως.»*

[17] *Στὴ σελίδα 148 βρίσκομε μιὰ ἡμερομηνία «ᾳ ω' Ἐλαφηβολιῶνος α' Ἱσταμένου». Ὥστε ὁ Ζαβίρας τελείωσε τὴ μετάφραση τοῦ ἔργου στὰ 1800.*

[18] *Κατὰ τὴν ἐποχή του περίφημος γιατρός, καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου.*

[19] *Εἶναι γνωστὴ ἡ «Προσφώνηση» του «πρὸς τὸ εὐγενικὸ οὐγγρικὸ ἔθνος» στὴν ὑπόθεση τῆς οὐγγρικῆς γλώσσας. Βλ.* Beszéd a nemes magyar nemzethez . . . 1790. *Πβ. Βιβλιογρ. τῆς Οὐγγαρίας τοῦ* Petrik III. *σ. 168—169.*

[20] Orvosi oktatás, mellyben a leggyakrabb és legközönségesebb belső nyavalyáknak jelei és orvosságai röviden leiratnak (Budán 1776, Landerer kat. bet.), 2. kiadás, mellyet az autor magáénak ismert, szaporított és megjobbított. Az orvosságoknak magyar és deák lajstromával. Pozsony és Kassa 1778. *Πβ.* Petrik.

[21] *Πβ. ἀκόμη Ζ κε' — λδ', λς',* Intelligenzblatt der Allg. Lit. zeitung N° 79 *σ.* 636. *Wurzbach:* Biogr. Lexikon *σ.* 63. *Szinnyei:* Magyar írók élete *κλπ.* XIV. (1914) 1863.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'.

ΕΡΓΑ ΤΟΥ Γ. ΖΑΒΙΡΑ.

α'. Σύνταγμα περὶ τῆς ἑνώσεως καὶ κράσεως τοῦ ἱεροῦ ποτηρίου.

«Σύνταγμα περὶ τῆς ἑνώσεως καὶ κράσεως τοῦ ἱεροῦ ποτηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας κατὰ Ἰωσὴφ τοῦ Βανδάλε καὶ τῶν ὁμοφρόνων αὐτοῦ τῶν λεγόντων, ὅτι ἡ κρᾶσις αὕτη ἦν πάντη ἄγνωστος τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ· ὅθεν συμπεραίνουσι τό, ἄρα ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία παραφθείρει τὴν ὕλην τοῦ Μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας. Συντεθὲν παρὰ τοῦ ἐν ἐλαχίστοις Γεωργίου... Ἰ. Ζαβίρα Σιατιστέως καὶ Μακεδόνος ... οὐδὲν ἴδιον αὐτοῦ συγγράψαντος, ἀλλ' ἅπαντα ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν ἱερῶν διδασκάλων ἐρανισθέντος κατὰ δύναμιν, εἰς τὴν τῆς ἀληθείας ἀπόδειξιν. Ἐν ἔτει τῷ σωτηρίῳ χιλιοστῷ ἑπτακ.» (Z 247, Graf, χ. XX.)

Ἡ διατριβὴ ἔχει 259 χειρόγραφες σελίδες. Ἀπ' αὐτὲς 10 εἶναι ὁ πρόλογος καὶ 28 ἡ εἰσαγωγή. Στὸν πρόλογο παρατηρεῖ, πὼς εἶναι ἄπειρος καὶ στὴ θεολογία καὶ στὴ λογοτεχνία, ἀλλὰ τὸ ἐθνικὸ καὶ θρησκευτικό του φιλότιμο τὸν ἀνάγκασαν νὰ συντάξῃ τὸ ἔργο του: «Περιεργαζόμενος ποτὲ τὰς βιβλιοθήκας τῶν λουθηροκαλουϊνιστῶν ἱερέων πραιδικατόρων τουτέστι κηρύκων λεγομένων συνέβη μοι λαβεῖν ἀνὰ χεῖρας ἓν θεολογικὸν αὐτῶν σύγγραμμα Ἰωσήφου τινὸς βὰν δάλλε τὸ ὄνομα ἐπιφερόμενον τυπωμένον ἐν πόλει Γερμανικῇ λεγομένῃ Gissa Hassorum Γίσσα ἁσσῶν τῷ ἔτει 1746. Εἰς τὸ δεύτερον οὖν τεῦχος ... ἀνέγνων ἐπὶ λέξεως τάδε Orientalis Ecclesia dividitur κτλ. τουτέστιν ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία διαιρεῖται εἰς Αἱρέσεις δέκα ... Ἡ διάλεκτος — λέγει — ὁποῦ μεταχειρίζονται (οἱ Ἕλληνες) εἶναι συνθεμένη ἀπὸ ἑβδομήκοντα σχεδὸν διαλέκτους. Εἰς πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα — λέγει — εἶναι ἀμφίβολον ἂν εὑρίσκωνται πέντε ἄνθρωποι ὁποῦ νὰ καταλαμβάνωσι τὴν μητρικὴν αὐτῶν παλαιὰν διάλεκτον. Οἱ ἴδιοι αὐτῶν — φησίν — Ἐπίσκοποι, μόλις ἰξεύρωσι νὰ ὀρθογράψωσι τὸ ὄνομά των. Οἱ Ἕλληνες ... τὴν πορνείαν ... δὲν τὴν ἔχουσι διὰ ἁμάρτημα. Εἰς τοὺς Ἕλληνας — φησίν — εἶναι συγχωρημένο τὸ ν' ἀπατῶσι τοὺς ἐχθρούς των ... Σελ. λη' φλυαρεῖ πολλὰ ὁ τοῦ Καλουΐνου φοιτητὴς περὶ τῆς μετουσιώσεως τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου τῆς εὐχαριστίας. Λέγει δὲ ὅτι τὴν ἐλάβαμεν παρὰ τῶν ἐν Λουγδούνῳ

χαλκευσάντων λατίνων αὐτὴν τὴν μετουσίωσιν. Πρῶτος δὲ εἰσηγητὴς ταύτης εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἡμῶν εἶναι — λέγει — Γαβριὴλ Σεβῆρος ὁ Φιλαδελφίας... τὸν μὲν... ἄρτον ὃν ὁ Χριστὸς διέταξεν εἰς ὕλην τοῦ μυστηρίου τὸν ἐφύλαξεν, τὴν δὲ ὕλην τοῦ ποτηρίου — λέγει — τὴν διέφθειρεν (τ. ἔ. ἡ Ἀνατ. Ἐκκλησία)... Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἤγουν οἱ πατέρες αὐτῶν οὐδέποτε ἐμεταχειρίζοντο ὕδωρ ἐν τῷ ποτηρίῳ, εἰμὴ οἶνον μοναχά. ... τὴν κρᾶσιν... τὴν ἐλάβαμεν... τώρα εἰς τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα ὁμοῦ μὲ τὴν λέξιν τῆς μετουσιώσεως καὶ τὰς ἄλλας καινοτομίας. — ... Τοῦτο τὸ βλάσφημον καὶ τερατῶδες σύγγραμμα βλέπωντας ἐγὼ ἄνκαλα καὶ ἀμαθὴς... ἔκλαυσα... διὰ τὴν τόσην... ἀμάθειαν αὐτοῦ τοῦ θεολόγου... καὶ ἀποφάσισα νὰ ἀποδείξω παντελῶς βλάσφημον, ἀμαθῆ, ἀνιστόρητον καὶ ἀναλφάβητον αὐτὸν τὸν καλὸν ἐκ τρίβωνος θεολόγον... μόνον τὸ περὶ τῆς ἑνώσεως καὶ κράσεως τοῦ Ἱεροῦ Ποτηρίου ἐδιάλεξα εἰς συγγραφήν. Ἀλλ' εἰς ταύτην τὴν ἄτριτον καὶ τραχεῖαν ὁδὸν ὁποῦ πρῶτος (ὅσον ἐγὼ ἰξεύρω) ἔκλεξα νὰ εἰσέλθω ἐσυναπάντησα πολλὰς ἀνωμαλίας ἀκάνθας καὶ τριβόλους. Τουτέστι πρῶτον τὴν ἐμὴν ἀμάθειαν. β' ὅτι δὲν ἐσυναπάντησα κανένα συγγραφέα ὁποῦ νὰ εὐγῆκεν εἰς αὐτὸ τὸ στάδιον διὰ νὰ τὸν ἔχω βοηθὸν ἢ καὶ ὁδηγόν. γ' ὅτι ἡ ἔνδεια δὲν μὲ ἐσυγχώρησε νὰ ἔχω τόσους συγγραφεῖς ὅσους τουτέστιν ἐγὼ ἐχρειάσθηκα... καὶ μάλιστα ὁποῦ ἐπιμελήθηκα νὰ γένω αὐτόπτης εἰς ὅλας τὰς μαρτυρίας ὁποῦ φέρω καὶ ὄχι νὰ δανισθῶ αὐτὰς ἀπὸ ἄλλους συγγραφεῖς. Διὰ τοῦτο ἐπρόσθεσα καὶ τοὺς τόμους καὶ τὰς σελίδας καὶ τὰς ἐκδόσεις σχεδόν πάσας τῶν συγγραφέων καὶ τέταρτον ὅτι ἔπρεπε πολλώτατα συγγράμματα νὰ φυλλολογήσω ἕως ὁποῦ νὰ εὕρω καμμίαν μαρτυρίαν περὶ ταύτης τῆς ὑποθέσεως. Ἐπειδὴ τοῦτο εἶναι σχεδὸν κατὰ τὴν κοινὴν παροιμίαν τὸ νὰ γυρεύῃ τινὰς βελόνι εἰς τὸ ἄχυρον, δέξαι εὐμενῶς τουτί τὸ μικρόν πονημάτιον τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ πρώτη ἀπαρχὴ τῶν ἱδρώτων ἐμῶν...»

Ὕστερα ἀπὸ τὸν πρόλογο καὶ τὴν εἰσαγωγὴ ὁ συγγραφέας ἀπαριθμεῖ τὶς αἱρετικὲς διαφορὲς ὡς πρὸς τὴν Εὐχαριστία καὶ ἐπαινεῖ τὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία. Ἔπειτα ἀφιερώνει παραπάνω ἀπὸ 200 σελίδες στὴν ἀπόδειξη τῆς γνώμης του μὲ τὴ βοήθεια τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων, τῶν ἁγίων πατέρων, τῶν σχετικῶν ἔργων τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ τέλος ἀκόμη μὲ «πιθανοὺς λόγους». Γιὰ ἐπίμετρο — ὑπὸ τὸν τίτλο «Ἔλεγχος Χρονολογικός» ἀναφέρει τὴν εἰδικὴ βιβλιογραφία μὲ 154 ὀνόματα. Μεταξύ τους βρίσκομε καὶ Οὔγγρους συγγραφεῖς: 1. «Ἔμβερ Παῦλος Ember Pál ἐν κλαυδιουπόλει 1700 οὐγγαριστί. Τέθνηκε 1710.» 2. «Melianus Gnatereth ὃς ἐστὶν ἐν Μιαβούρ, τὸ ὁποῖον εἶναι πλαστὸν ὄνομα 1741...» Στὶς σελίδες 37 καὶ 38 — καθὼς τὸ γράφει καὶ σὲ μιὰ σημείωσή του στὸ περιθώριο — ἐκεῖ, ποὺ ἀναφέρει τὶς διάφορες ἐξηγήσεις γιὰ τὶς «παροιμίες» τῆς Π. Δ. παραπέμπει στὴν ἐξήγηση τοῦ P. Debreczeni Ember (1660—1710) πνευματικοῦ τῶν διαμαρτυρουμένων καὶ ἐκκλησιαστικοῦ ἱστοριογράφου στὸ

βιβλίο: «*Ἅγιος* Siklus *ἀνυψούμενος στὴ σκηνὴ τοῦ Θεοῦ ὡς δῶρο ἑορτάσιμο*» = «Innepi ajándékul az Isten sátorába felvitt szent Siklus» Kolozsvár, 1700 *(Οὔγγρ.). Στὴ σ. 201 ἀναφέρει τὴν ἄλλη οὐγγρικὴ πηγὴ καὶ μάλιστα πρῶτα τὸ οὐγγρικὸ κείμενο καὶ ὕστερα τὴ μετάφραση:* «Első lőn *(λέγει τὸ βιβλίον τὸ ἐπιφερόμενον ψευδῶς τοῦ Μελιάνου Γυάρεθ)* a' napnyúgoti keresztyénség között Paschasius Radbertus, Corbár Apátúr, aki tanitá, hogy a' kenyér és bor állatja a szentelés után Krisztus igaz testévé és vérévé változik. *Τουτέστι: Πρῶτος ἐγένετο εἰς τοὺς ἐν δύσει Χριστιανοὺς ὁ Πασχάσιος Ῥαδβέρτος Ἡγούμενος τῆς Κουρδούβας ὅποῦ ἐδίδαξεν ὅτι ἡ οὐσία τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου μετὰ τὴν Ἱερουργίαν εἰς ἀληθὲς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ μεταβάλλεται». Προηγουμένως παρατηρεῖ, πῶς οἱ Λουθηρανοὶ τὸ διισχυρίζονται χωρὶς καμμιὰ βάση. Ὁ Ζαβίρας πῆρε τὸ ἄνω ἀπόσπασμα ἀπὸ ἕνα ἔργο τοῦ* J. Helmeczi (1670—1752) *ἐπισκόπου διαμαρτυρουμένου, ποὺ ἐπιγράφεται* «Igazság Paizsa» *(οὔγγ.) [= «Ἀσπίδα Ἀληθείας»] καὶ φέρει γιὰ συγγραφέα τὸ ψεύτικο ὄνομα* Melianus Gnatereth (Miaburg, Utrecht 1741).

Τὸ «Σύνταγμα» — πρῶτο ἔργο τοῦ Ζαβίρα — εἶναι μιὰ θεολογικὴ μελέτη γραμμένη μ' εὐσυνειδησία ἀπάνω σὲ μιὰ βάση ἐπιστημονική. Ὡς πρὸς τὴ γλῶσσα οἱ δημοτικοὶ τύποι εὑρίσκονται ἐδῶ σὲ μεγαλύτερο ἀριθμὸ παρὰ στὰ ὑστερώτερα ἔργα του. Εἶναι χαρακτηριστικὸ γιὰ ὅλη τὴν πνευματικὴ σταδιοδρομία τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα, πῶς ἀμέσως στὸ πρῶτο ἔργο του λαμβάνει ὑπ' ὄψη του καὶ τὴν οὐγγρικὴ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ὑποθέτομε πῶς τὸ Σύνταγμα γιὰ λόγους οἰκονομικοὺς δέ μπόρεσε νὰ βρῇ ἐκδότη.

β'. Βίος Ἰωάννου τοῦ Καλβίνου.

«*Βίος Ἰωάννου τοῦ Καλβίνου ἐρανισθεὶς ἐκ διαφόρων Λατινο-Γαλλο-Γερμανῶν συγγραφέων παρὰ τοῦ Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα τοῦ ἐκ Σιατίστης τῆς Μακεδονίας τῷ ἔτει χιλιοστῷ ἑπτακοσιοστῷ 80 ἑβδόμῳ ἐν τῷ Δούνα Βέτζιε τῆς Οὐγγαρίας*» (Graf, χ. LII., Z 247).

Τὴ στάση του ἀπέναντι τοῦ Καλβινισμοῦ τὴν ἐξωτερικεύει ἀμέσως στὶς πρῶτες σειρὲς τοῦ ἔργου του ὀνομάζοντας τὸ μεταρρυθμιστὴ τῆς Γενεύης «ἀλλόκοτον τέρας» («Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀλλοκότων τεράτων τῶν αἱρέσεων, ὅποῦ ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις ἡ Γαλλία ἐβλάστησεν, ὁ πλέον περιβόητος ἐχρηματίσεν Ἰωάννης ὁ Καλβῖνος»). Κατὰ μιὰ ἄλλη παρατήρησή του . . . «ἡ νίκη ἔκαμε τὸν Καλβῖνον λίαν ὑπέρογκον καὶ προθυμώτερον εἰς τὸ νὰ τρέχῃ εἰς τὰ τῆς ἀπωλείας βάραθρα» (σ. 23). Ἀλλοῦ ἀρνεῖται τὴν ἱερατική του ἐξουσία: «. . . δύο ἐφημερίους, οὓς ἔπεμψεν αὐτῷ ὁ Καλβῖνος ὅς τις δέδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν (ἧς αὐτὸς ὑστερεῖτο) ἵνα ἱερουργῶσι. . . .» Γιὰ τὸ θάνατό του ἔτσι ἐκφράζεται: «. . . τὴν ἀθλίαν αὐτοῦ ψυχὴν ἀθλίως ἀπεπέμψατο»

(σ. 31). Γιὰ χαρακτηρισμό του γράφει: «. . . ἦν λίαν πεφυσιωμένος καὶ ἀγέρωχος, τὴν γνώμην ἀνένδοτος, ὅθεν ὁ φίλος αὐτοῦ Βουκέρος ὠνόμαζεν αὐτὸν κύνα λυσσώδη . . .» Στὴ βάση πηγῶν ἀφθόνων — μὲ συχνότατες παραπομπές — διηγεῖται τὴ ζωὴ τοῦ Καλβίνου ἀπὸ τὴ γέννηση ἴσα μὲ τὸ θάνατό του, ἀπαριθμεῖ τὰ ἔργα του, γνωστοποιεῖ τὴ διδασκαλία του, ἐξαίρει — μὲ τὴ βοήθεια ἀκριβῶν παραπομπῶν — τὶς γνῶμες του, ποὺ εἶναι ἀντίθετες μὲ τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας. Τελειώνοντας προσθέτει: «. . . Αὗται εἰσὶν αἱ Αἱρέσεις καὶ κακόνοιαι τοῦ Αἱρεσιάρχου τούτου, ἀλλὰ καὶ ἄλλας μυρίας εὑρέσῃ ὁ ἐπιμελὴς ἀναγνώστης ἐν τοῖς συγγράμμασι αὐτοῦ». Στὶς βιβλιογραφικὲς σημειώσεις ἀναφέρει τὸν Οὔγγρο I. Katona[1] *(σ, 27: Κάτονα τόμ. γ . . .) καὶ τὴν οὐγγρικὴ μετάφραση τοῦ* L'Advocat *(«τὸν Λαδβοκάτον ἐν τῷ ἱστορικῷ αὐτοῦ λεξικῷ τόμ. β. σ. 25»). Οἱ σημειώσεις τῶν ἀντιγραφέων μαρτυροῦν γιὰ τὴ διάδοση τοῦ θεολογικοῦ ἔργου.*[1]

γ'. Διατριβὴ περὶ τοῦ ἱεροῦ στέμματος τῆς Οὐγγαρίας.

Τὸ χειρόγραφο XV. — ἀπὸ 56 σελίδες — τῆς βιβλιοθήκης του φέρει τὴν ἄνω ἐπιγραφή. Ἡ διατριβὴ εἶναι προϊὸν τῆς πολεμικῆς φιλολογίας, ποὺ κατὰ τὸ 18ον αἰῶνα σχηματίστηκε γύρω ἀπὸ τὸ ἱερὸ στέμμα τῆς Οὐγγαρίας.

Εἶναι γνωστό, πὼς ὁ πρῶτος ἐπιστημονικὸς ἐρευνητὴς τοῦ ζητήματος, ὁ P. Révay, *μετασχημάτισε ριζικὰ τὴν ἀρχικὴ διατριβή του,*[2] *ποὺ — στὴ νέα μορφή της — τυπώθηκε μόνο μετὰ τὸ θάνατό του — σέ μιὰ μοναδική ἔκδοση στὰ 1659.*[3] *Κατὰ τὸ τέλος αὐτῆς τῆς μετασχηματισμένης ἔκδοσης ὑπάρχει μιὰ περίεργη ὑπόθεση γιὰ τὴν προέλευση τοῦ ἱεροῦ στέμματος τῆς Οὐγγαρίας.*[4] *Ὁ* Révay, *καθὼς τὸ διηγεῖται ὁ ἴδιος, ἐνῷ συλλογιζόταν τὴν ἐξήγηση τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ στέμματος, κυρίως τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς εἰκόνας τοῦ Κωνσταντίνου ποὺ φαίνονται στὸ στέμμα, θυμήθηκε ἔξαφνα ἕνα χωρίο ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ ἔργο τοῦ* Platina *γιὰ τὸν πάπα Σίλβεστρο Α'. Ἐκεῖ ὁ ἱστοριογράφος ἀναφέρει, πὼς ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μεγάλος — ἀπὸ ἀγάπη πρὸς τὸ Χριστιανισμό — ἐχάρισε στὸν πάπα Σίλβεστρο Α' μεταξὺ ἄλλων δώρων κι' ἕνα πολύτιμο καὶ ὡραῖο διάδημα. Ὁ πάπας — ἀπὸ μετριοφροσύνη δὲ φοροῦσε τὸ διάδημα. Αὐτὸ τὸ χωρίο ἐνέπνευσε στὸ* Révay *τὴν ξαφνικὴ ἰδέα, πὼς τὸ οὐγγρικὸ στέμμα εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ διάδημα τοῦ Κωνσταντίνου, ποὺ ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Σιλβέστρου Α' ἴσα μὲ τὸ Σίλβεστρο Β' εἶχε φυλαχθῆ στὸ ποντιφηκικὸ θησαυροφυλάκιο καὶ ὁ Σίλβεστρος Β' τὸ ἔστειλε ὡς δῶρο στὸν ("Αγιο) Στέφανο τῆς Οὐγγαρίας. Ὁ* Révay *προσπαθεῖ μὲ διάφορες ἀποδείξεις νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ὑπόθεσή του.*

Ἡ διατριβὴ τοῦ Ζαβίρα παίρνει τὴν ἀφετηρία της ἀπ' αὐτὴ τὴν ὑπόθεση τοῦ Révay. *Σφοδρὰ ἐπιτίθεται ἐναντίον ὅλων ἐκείνων, ποὺ μαζὶ μὲ τὸ* Révay

σχετίζουν τὸ οὐγγρικὸ στέμμα μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου. «Πῶς ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ὁ ἐν τῷ 306 ἔτει βασιλεύσας ἐπεγράψατο Στεφάνῳ τῷ τῆς Οὐγγρίας Ἡγεμόνι τὸ Κωνσταντίνου τοῦ πορφυρογεννήτου ὄνομα ἐν τῷ Στέμματι τοῦ τῷ 912 ἔτει βασιλεύσαντος; . . . Τί δὲ βούλεται ἐν τῷ στέμματι καὶ τὸ τοῦ Μιχαὴλ Δούκα ὄνομα ἡμῖν ἐπισημᾶναι; ὁσαύτως καὶ τὸ κράλης Τουρκίας τουτέστι Οὐγγρίας, ἅπερ ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἦσαν ἄγνωστα καὶ ἀνήκουστα. Ὅθεν πάντα ταῦτα εἰσὶν ἀδολεσχίας κνήματα καὶ ἀμαθείας καὶ παραλογισμῶν ἐρεύγματα.» Ἀλλὰ — ἐξοκολουθεῖ — ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἔστειλε διάδημα στὸν πάπα. Γιὰ νὰ ἀποδείξῃ τὴ γνώμη του, ἀναλυτικὰ ἐξετάζει τὸ «θέσπισμα» (τὸ Constitutum Constantini) ποὺ συνόδευσε τάχα τὸ δῶρο Τὸ θέσπισμα αὐτὸ εἶναι πολὺ δυσάρεστο γιὰ τὸ Ζαβίρα, γιατὶ — καθὼς τὸ ἀναφέρει καὶ ὁ ἴδιος — ὁ μισέλλην Aeneas Parisiensis τὸ μνημονεύει γιὰ πρώτη φορὰ σ' ἕνα ἔργο, ποὺ ἦταν γραμμένο κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Γιὰ ἕνα Ἕλληνα τὸ Constitutum — ἐκ τῶν προτέρων — δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι ἄλλο ἀπὸ κίβδηλο κατασκεύασμα. Ὁ Ζαβίρας ἐπαναλαμβάνει τὸ κείμενο τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Fabricius. Κατὰ τὸ κείμενο ὁ Κωνσταντῖνος — στὸ ὄνομα καὶ τῶν διαδόχων του χαρίζει στὸν πάπα καὶ στοὺς διαδόχους του βασιλικὴ ἐξουσία, πολύτιμο διάδημα καὶ διάφορα ἄλλα δῶρα. Ὁ Ζαβίρας ἀρνεῖται τὴ γνησιότητα τοῦ θεσπίσματος ἀναφέροντας πολλὲς ἀποδείξεις. «α' Οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἐμνήσθη τῆς πλασματώδους δόσεως τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου. Εὐσέβιος γὰρ ὁ Παμφίλου καὶ πάντες οἱ λοιποὶ ἱστορικοὶ οἱ περὶ τοῦ Κωνσταντίνου ἐξιστορικότες, καὶ τὰ περὶ ἐκείνου λεπτομερῶς ἐγχαράξαντες (καὶ μάλιστα τὰς πρὸς τοὺς ἐπισκόπους εὐεργεσίας) οὐδὲ γρὺ περὶ ταύτης ἐσήμανον. β'. Οὐδεὶς περὶ τῶν πάπων ἰδίως συγγραψάντων τοῦ θεσπίσματος τούτου ἐμνημόνευσεν . . . γ'. Οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων πάπων τῶν τῶν βασιλέων καὶ Αὐτοκρατόρων πρὸς τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν εὐεργετημάτων διεκδικησάντων ὑπὲρ τῆς ὑπεροχῆς αὐτῶν, τῆς τοιαύτης εὐεργεσίας τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἐμνήσθησαν καίπερ πολλῆς ἂν ὠφελείας ἐγένετο αὐτοῖς πρόξενος. δ'. Τίνος ἕνεκεν οὐ προεβάλλετο τὸ θέσπισμα τοῦτο Λιβέριος ὁ πάπας ὅτε κατεφρονήθη καὶ ἐξορίσθη ἐν βερροίᾳ ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος Κωνσταντίου υἱοῦ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου . . . ε' ἐν οὐδὲ μιᾷ συνόδῳ οἰκουμενικῇ ἢ τοπικῇ ἠξιώθη λόγου τοῦτο τὸ θέσπισμα . . . ζ'. Ὅτι πλάσμα ἐστὶ καὶ προφανέστατον ψεῦδος τὸ θέσπισμα τοῦτο, πρόδηλον . . . ὅσαι εἰσὶν αἱ ἐκδόσεις, τοσαῦται εἰσὶ καὶ αἱ διαφοραὶ τοῦ θεσπίσματος . . . ιβ'. Οὐ μόνον νόθον, ἀλλὰ καὶ ἄτοπον τὸ θέσπισμα. Ἀπονέμει γὰρ τῷ πάπᾳ ἄμφια καὶ στολὴν κατὰ διάμετρον ἀντικειμένην τοῖς ἀποστολικοῖς καὶ ἐκκλησιαστικοῖς ἐνδύμασι . . . ιγ'. Ἐν τισιν ἐκδόσεσι τοῦ θεσπίσματος τὸ Βυζάντιον λέγεται Κωνσταντινούπολις. Τὸ δὲ Βυζάντιον ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις τουτέστι τῷ 315 οὐκ ἦν ἔτι κεκοσμημένον τούτῳ τῷ ὀνόματι . . . ιδ'. Ἡ φράσις αὐτοῦ ἐστὶ βάρβαρος καὶ πολλοῖς παρα-

σάγγαις ἐστὶ διεστῶσα τῶν τοῦ Κωνσταντίνου γνησίων θεσπισμάτων, ἔστι δὲ πλῆρες λέξεων, αἵτινες οὐκ ἦσαν τότε ἐν χρήσει ἐν τοῖς δημοσίοις γράμμασι, εἰμὴ μετὰ πολλοὺς αἰῶνας ἐγένοντο χρήσιμοι . . . ιδ'. Συγχωρεῖ τῷ πάπᾳ ὁ μέγας Κωνσταντῖνος χρυσοῦν στέμμα φορεῖν . . . ἐν δὲ τοῖς χρόνοις ἐκείνοις . . . οἱ βασιλεῖς καὶ Αὐτοκράτορες οὐχὶ Στέμματα, ἀλλὰ διαδήματα ἐφόρουν ὡς καὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων νομισμάτων δῆλον γίνεται. β'. . . . γράφει ὡς βέβαιον ἔν τισι ἐκδόσεσι τὸ παρὰ τοῦ Σιλβέστρου βάπτισμα τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου περὶ οὗ τ' ἀναντία γράφουσι οἱ ἀρχαῖοι οἱ τὰ περὶ τοῦ Κωνσταντίνου συγγράψαντες . . . Πέντε πατριρχικὰς ἐκκλησίας διαγράφει, ὁ δὲ Κωνσταντινουπόλεως θρόνος ἐν ἄλλαις ἐκδόσεσι τὸν δεύτερον ἐπέχει τόπον. Ἀλλὰ ταῦτά εἰσι καὶ τοῖς παισὶ γνωστά, ὅτι μετὰ πολλὰ ἔτη διετάχθησαν . . . Οἱ . . . πάπαι πάντα τὰ τῆς κοσμικῆς αὐτῶν ἐξουσίας κτήματα ὀφείλουσι τῷ βασιλεῖ Πιπίνῳ . . . τῷ μεγάλῳ Καρόλῳ, . . . ὡσαύτως καὶ τῇ κομιτίσσῃ Ματίλδῃ . . . Σημειωτέον δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι πρῶτος πάντων ἐποιήσατο μνείαν τοῦ θεσπίσματος τούτου Αἰνείας ὁ Παρίσιος, ὅστις τῷ ἐννάτῳ αἰῶνι ἔγραψε βιβλίον καθ' ἡμῶν Adversus obiectiones Graecorum . . .»

Αὐτὸ τὸ κεφάλαιο τῆς διατριβῆς τοῦ Ζαβίρα ἀνήκει στὴ σειρὰ τῶν μελετῶν ποὺ σχηματίσθηκε γύρω ἀπὸ τὸ Constitutum Constantini.[5] Ἡ ἀνασκευὴ τῆς ἀξιοπιστίας τοῦ Constitutum Constantini καὶ ἡ ἀνατύπωση τῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν τοῦ ἱεροῦ στέμματος τῆς Οὐγγαρίας ἐκμηδένισαν τὴν ὑπόθεση τοῦ Révay — γιὰ μεγάλη ἱκανοποίηση τοῦ συγγραφέα μας. Γιατὶ ὁ Ζαβίρας — ὅπως ὅλοι οἱ Ἕλληνες τῆς διασπορᾶς γενικά — ἦταν πιστὸς ὀπαδὸς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Τὴν Ἐκκλησία τὴ θεωροῦσε ὡς σπουδαιότατο ἱστορικὸ παράγοντα, ποὺ κατὰ τὴ διάρκεια πολλῶν αἰώνων συγκρατοῦσε τὸ ὑπόδουλο ἢ ἐξόριστο Ἑλληνικὸ Γένος. Ο Ζαβίρας λοιπὸν ἐνέργησε σύμφωνα μὲ τὸν — ἀπὸ θρησκευτικὰ καὶ ἐθνικὰ στοιχεῖα ἀποτελούμενο — πατριωτισμό του, ὅταν προσέφερε κι' αὐτὸς κάτι γιὰ τὴν ἀναίρεσή τῆς γνώμης, πὼς τάχα ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μεγάλος, ὁ θεωρούμενος ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ὡς ἐθνικὸς μονάρχης, εἶχε ὑποστηρίξει συστηματικὰ τὴν παπικὴν ἕδρα: — ἕνα θεσμὸ δηλαδή, ποὺ ἀργότερα ἡ ἑλληνικὴ Ἀνατολικὴ ὀρθοδοξία τὸ θεωροῦσε γιὰ ἀδιάλλακτο ἐχθρό της. Στὴ φιλολογία, ποὺ σχηματίστηκε περὶ τὸ ἱερὸ στέμμα τῆς Οὐγγαρίας — ἡ διατριβὴ τοῦ Ζαβίρα εἶναι ἡ μόνη μελέτη, ποὺ τὸ ζήτημα τῆς ἀξιοπιστίας τοῦ Constitutum Constantitini τὸ ἐξέτασε διεξοδικὰ σὰ νὰ ἀνῆκε κι' αὐτὸ ὀργανικὰ στὸν κύκλο τῶν προβλημάτων τῆς ἱστορίας τοῦ ἱεροῦ στέμματος τῆς Οὐγγαρίας. Τὶς δυσκολίες τὶς σχετιζόμενες μὲ τὰ ἑλληνικὰ ὀνόματα καὶ τὶς εἰκόνες τοῦ στέμματος τὶς βρῆκε ὁ Ζαβίρας σ' ἄλλους συγγραφεῖς προπάντων στὰ ἔργα τῶν Schwarz,[6] Horányi,[7] Péczeli[8] καὶ Katona.[9]

Στὶς γνῶμες αὐτῶν τῶν συγγραφέων ἐπανέρχεται ὁ Ζαβίρας στὸ δεύτερο μέρος τῆς διατριβῆς του, ὅπου καταγίνεται μὲ τὶς σχέσεις τοῦ Σιλβέ-

στρου Β' πρὸς τὸ στέμμα τῆς Οὐγγαρίας. Τὸν ἀπασχολεῖ κι' ἐδῶ πρῶτα-πρῶτα «τὸ τοῦ Σιλβέστρου δίπλωμα ἢ θέσπισμα»: «Ἡ . . . δευτέρα δόξα ἐστὶ τῶν λεγόντων ὅτι Σίλβεστρος ὁ β' ὁ τῆς Ῥώμης ἄκρος Ἀρχιερεὺς τοῦτο κατεσκεύασεν, ἵνα πέμψῃ . . . Μικισλάβῳ . . . τῷ τῶν Πολόνων Ἡγεμόνι . . . ἀλλ' ἄγγελος κυρίου φανεὶς τῷ Σιλβέστρῳ ἐνετείλατο αὐτῷ λέγων μὴ παραπέμψαι τῷ Μικισλάῳ τὸ Στέμμα, ἀλλὰ τῷ τῶν Οὔγγρων Ἡγεμόνι Στεφάνῳ τῷ υἱῷ τοῦ Γέϋζα, διὰ τοῦ ἐν Ῥώμῃ τότε ὄντος Ἀστερίκου, τοῦ τῆς Κολοκίας (Καλότζιας) Μητροπολίτου, τοῦ ὑπὲρ Ἀποστολικῆς εὐλογίας καὶ βασιλικοῦ Στέμματος ἐκεῖσε πεμφθέντος παρὰ τοῦ Στεφάνου . . . ὁ ἄγγελος κυρίου εἶπε τῷ πάπᾳ: . . . Τὸ ποιηθέν σοι τοίνυν Στέμμα πέμψον τῷ ἡγεμόνι αὐτῶν (τουτέστι τῷ Στεφάνῳ), οὐχὶ δὲ τῷ Μικισλάῳ. Προστίθησι δὲ καὶ αἰτίαν ὁ Ἄγγελος λέγων: τοῦτο τὸ γένος (τουτέστι τῶν Λέχων) μᾶλλον ἀγαπᾶ τὴν διαβολὴν ἢ τὴν δικαιοσύνην, τὴν δασύτητα τῶν δρυμόνων καὶ τὴν κυνηγεσίαν τῶν θηρίων ἢ τὴν ὁμαλότητα τῶν πεδίων καὶ τὴν εὐφορείαν τῶν καρπῶν. Μᾶλλον φιλεῖ τοὺς κύνας ἢ τοὺς ἀνθρώπους. Μᾶλλον τὴν κατάθλιψιν τῶν πτωχῶν ἢ τοὺς θείους νόμους . . ., ἀλλ' ὅς τις ἂν βουληθείῃ παραβαλλεῖν τοὺς τότε πολώνους μετὰ τῶν Οὔγγρων, πολλῷ μᾶλλον ἠπιωτέρους εὑρήσῃ τοὺς Πολώνους . . .» Ὁ Ζαβίρας ἀναφέρει τὶς κατηγορίες τῶν χρονικογράφων ἐναντίον τῶν Οὔγγρων καὶ Οὔννων γιὰ ν' ἀποδείξῃ, πὼς ἡ παράδοση στηρίζεται σὲ ψέμματα. — Ὕστερα ἐξετάζει τὸ ὄνομα καὶ τὸ πρόσωπο τοῦ πάπα. Ὁ Χαρτουΐτιος (ὁ χρονικογράφος), — λέγει, — ἀποσιωπᾶ τὸ ὄνομα. Ὁ Caesar Baronius (1538—1607) *ἦταν ὁ πρῶτος ποὺ σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα τοῦ Χαρτουϊτίου ἀποδίδει τὴ «δόση» αὐτὴ στὸν Σίλβεστρο Β'. Τοῦτον ἀκολουθεῖ ὁ* Fleury *καὶ ἄλλοι. Ἔπειτα — σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ* Platina[10] *χαρακτηρίζει ὁ Ζαβίρας τὸ ἄτομο τοῦ Σιλβέστρου Β'. Κατὰ τὸ χαρακτηρισμό του «. . . διαβολικῇ ἀλαζονείᾳ καὶ ἐπιθυμίᾳ κυριότητος ὑπεραρθείς, πρῶτον δόσει χρημάτων ἔλαβε τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Ῥενίας, ἔπειτα τὴν τῆς Ῥαβένης καὶ τέλος διαβόλου συνάρσει εἰς θρόνον τὸν τῆς Ῥώμης ἀναβέβηκεν. — . . . τίς ἂν τῶν ἐχεφρόνων πιστεύσειεν ἀληθῆ εἶναι τὰ παρὰ τοῦ Χαρτουϊτίου . . . πλαττόμενα περὶ τούτου τοῦ ποντίφηκος; τίς ἂν τῶν νουνεχῶν πεισθείῃ ἄγγελον φωτὸς πρὸς ἄγγελον σκότους παραγενέσθαι; . . .» Ὁ Ζαβίρας, ἐνῷ ἐπαναλαμβάνει τὶς ἄδικες κατηγορίες τοῦ* Platina, *θέλει νὰ κλονίσῃ τὴν κοινὴ πεποίθηση ὡς πρὸς τὴ Ρωμαϊκὴ καὶ παπικὴ προέλευση τοῦ οὐγγρικοῦ στέμματος. Στὰ περαιτέρω ἐξετάζει «τὸ τοῦ Σιλβέστρου δίπλωμα ἢ θέσπισμα» ποὺ συνόδευσε τὸ στέμμα. Πρῶτα ἀναδημοσιεύει τὸ κείμενο στὴ δική του ἑλληνικὴ μετάφραση. Ἔπειτα συνοψίζει τὸ περιεχόμενό του: «Τοῦ διπλώματος τούτου ἡ περίληψις ἐστὶν αὕτη: α'. Ὅτι τὸ διάδημα ἐσκεύασεν ὁ Σίλβεστρος ὑπὲρ τοῦ Ἡγεμόνος τῶν Πολώνων. Χρηματισθεὶς δὲ δι' ἀγγέλου, ἔπεμψεν αὐτὸ τῶν Οὔγγρων Ἡγεμόνι Στεφάνῳ τὸν δὲ Πολῶνον ἀπέβαλε, β'. δέχεται ὁ μέγας πόντιφεξ τὸ προσφερόμενον αὐτῷ τῆς Οὐγ-*

γαρίας βασίλειον ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ἁγίας ῥωμάνας ἐκκλησίας, καὶ τοῦτο αὖθις παρέχει γενναίως καὶ ἐλευθερίως τῷ Στεφάνῳ καὶ τοῖς διαδόχοις αὐτοῦ, γ'. συγχωρεῖ Στεφάνῳ καὶ τοῖς διαδόχοις αὐτοῦ διατάττειν καὶ διευθύνειν τὰς ἐκκλησίας τοῦ βασιλείου, δ'. δωρεῖται Στεφάνῳ καὶ τοῖς διαδόχοις αὐτοῦ ἀήθές τι προνόμιον Σταυρὸν τουτέστι φορεῖν ἐνώπιον αὐτοῦ τὸ ἀποστολικὸν σημεῖον καὶ ταῦτα πάντα, διὰ τὴν εὐσέβειαν πρὸς τὸν θεὸν καὶ τὴν εὐλάβειαν πρὸς τὸν ἀποστολικὸν θρόνον καὶ διὰ τὴν δαψίλειαν τῆς ἐλευθεριότητος αὐτοῦ ἣν προσήγαγεν τῷ κορυφαίῳ τῶν Ἀποστόλων, τουτέστι τὸ βασίλειον αὐτοῦ καὶ τὸ ἔθνος εἰς τὸ διηνεκὲς καὶ πάντα τὰ αὐτοῦ καὶ τὸν ἑαυτόν του. Ἐπὶ τοιαύτῃ ὅμως συνθήκῃ ὅτι ὡς ἐκλεχθῶσιν οἱ διάδοχοι τοῦ Στεφάνου παρὰ τῶν ἐγκρίτων, ὀφείλουσι τῷ Σιλβέστρῳ καὶ τοῖς αὐτοῦ διαδόχοις ἀποδοῦναι δι' ἑαυτῶν ἢ διὰ πρέσβεων αὐτῶν τὴν ὀφειλομένην ὑπακοὴν καὶ εὐλάβειαν καὶ ἀποφῆναι ἑαυτοὺς ὑποκειμένους καὶ ὑπηκόους τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας. Τοῦτο τὸ χθιζὸν καὶ ὑποβολιμαῖον δίπλωμα ἀναγνῶσαι ταὐτὸ ἐστὶ τῷ ἀνατρέψαι, ἡ γὰρ ἀνάγνωσις αὐτῷ ἀνατροπὴ ἐστὶν ἄντικρυς. Ἀριδήλως γὰρ σαφηνίζει τὸν σκοπὸν τοῦ χθὲς καὶ πρότριτα αὐτὸ ῥαψωδήσαντος ἵνα τουτέστι καθυποβάλλῃ ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ ἄκρου ποντίφηκος πάντας τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς καὶ ἀποδεῖξαι ὅτι πᾶσαι αἱ ἐξουσίαι εἰσὶ παρὰ τοῦ πάπα . . . ἄγε . . . ἀνιχνεύσωμεν τὴν αὐτοῦ γνησιότητα, ἵν' ἔπειτα ταῖς ἑλεπόλεσιν ἡμῶν κατασείσωμεν τῆς ἀκροπόλεως ταύτης τὰ θεμέλια καὶ α' φαμέν. Οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἐν ἑξακοσίοις τεσσαράκοντα ἔτεσιν ἐμνήσθη αὐτοῦ, εἰμὴ μετὰ τόσους αἰῶνας, χθὲς καὶ πρότριτα ἐξέδοτο τύποις ὁ Ἰησουΐτης Ἰνχόφερος[11] καὶ ἐξ αὐτοῦ Στέφανος ὁ Ταρνότζις,[12] . . . κλπ. . . ἄρα χθιζόν ἐστὶ καὶ κίβδηλον καὶ τοῦ Ἰησουΐτου Ἰνχοφέρου ἢ καὶ ἄλλου συγχρόνου αὐτῷ ἐξάμβλωμα καὶ πλαστούργημα. Ἀλλ' οὐδὲν θαυμαστὸν τοῖς τοιούτοις· εἰ γὰρ τὰς περιφήμους Δεκρετάλεις ἐπιστολὰς τῶν ἀρχαίων πάπων μήτε τὸν θεὸν φοβηθέντες μήτε τοὺς ἀνθρώπους αἰσχυνθέντες ἐθελοκακούργως ἐῤῥαψώδησαν ὡς καὶ τὸ ἄνω ῥηθὲν θέσπισμα τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἵνα συστήσωσι τὴν τοῦ Ῥωμάνων ποντίφηκος θρυλλουμένην ὑπεροχήν, πῶς αἰσχυνθήσονται τὸ παρὸν δίπλωμα εἰς φῶς προβαλλεῖν τὸ τοσοῦτον μεθοδικῶς μηχανοραψωδηθὲν ὑπὲρ τῆς αὐτῆς ὑπεροχῆς. β' Ὁ Ἰνχόφερος φησὶν ὅτι πρῶτος ἐστὶν ὁ ἐκ τοῦ Ἀρχείου τῆς ἐν Τραγούρῳ ἐκκλησίας ἀντιγράψας Ἀντώνιος ὁ Βεράντιος, ὅστις ἔπειτα ἐχρημάτισε Ἀρχιεπίσκοπος Ἰστρογωνίου . . . Ὁ δὲ μέγας ἀνιχνευτὴς τῆς ἀρχαιότητος Ἰωάννης ὁ Λούκιος . . .[13] φησί: . . . ἡ ἐπιστολὴ . . . οὐ σώζεται ἐν τῷ Ἀρχείῳ τῆς ἐν Τραγούρῳ [Trau] ἐκκλησίας . . . Ἀλλὰ καὶ τίνος ἕνεκεν σώζεσθαι ἐν τῷ Ἀρχείῳ τοῦ Τραγούρου καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἐν τοῖς Ἀρχείοις τῆς Οὐγγαρίας; εἰπέτωσαν ἡμῖν οἱ ἀντικείμενοι.[14] γ'. Ὁ . . . Χαρτουΐτιος[15] μνείαν ἐποιήσατο τῶν τοῦ ποντίφηκος γραμμάτων πρὸς τὸν Στέφανον. Ἀλλὰ τὸ τοῦ ποντίφηκος ὄνομα τοῦ ταῦτα ἐγχαράξαντος καὶ ἐπιστείλαντος οὐκ ἐτόλμησεν εἰπεῖν.

Ὀρθῶς ἄρα συμπεραίνεται τὸ ὅτι ὁ Χαρτουΐτιος οὔτε εἶδε, οὔτε ἀνέγνω, τὸ παρὸν τοῦ Σιλβέστρου δίπλωμα, ἐπεὶ οὔτε ἦν ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις. Ἐν αὐτῷ γὰρ ἀριδήλως κεῖται τὸ τοῦ Σιλβέστρου ὄνομα.» δ'. Ὁ Ζαβίρας ἀναφέρει πῶς ἴσα μὲ τὸν Baronius *δὲ μνημονεύουν τὸ ὄνομα τοῦ Πάπα, γιατὶ τὸ δίπλωμα εἶναι νεώτερο κατασκεύασμα . . . ε'. «Ἄξιον θαυμᾶσαι τὴν ἀνυπόστολον θρασύτητα τῶν δύο Ἰησουϊτῶν, Μιχαὴλ τοῦ Βομβαρδίου καὶ Στεφάνου τοῦ Ταρνότζι. Ὁ μὲν γὰρ γράφει: . . . τὸ πρωτότυπον τοῦ διπλώματος σώζεται τὰ νῦν παρὰ τῷ ἱερῷ τοῦ βασιλείου διαδήματι . . ., ὁ δὲ: . . . τὸ πρωτότυπον αὐτοῦ σώζεται σὺν τοῖς λοιποῖς κειμηλίοις . . . παρὰ τῷ ἱερῷ Στέμματι . . . ὁ . . . κόμης Ῥέβαϊ φύλαξ τοῦ στέμματος . . . περὶ τοῦ διπλώματος τούτου οὐδὲ γρὺ ἡμῖν ἐπισήμανε . . . Οὔτε ἐν τῇ πέρυσιν πομπώδει ἀνακομιδῇ τοῦ ἱεροῦ τούτου Στέμματος (ὅτε συγκαταβάσει τῶν προυχόντων καὶ Μεγιστάνων τοῦ βασιλείου ἐξετέθη εἰς πάνδημον θεωρίαν ἐν ἡμέραις ἱκαναῖς) ἐφάνη τὸ Δίπλωμα αὐτό, οὔτε ὁ ἀκριβὴς μαστευτής . . . ὁ ἐπιμελῶς τὰ πάντα θεωρήσας καὶ ἀνιχνεύσας αἰδεσιμώτατος Χοράνης* (Horányi) *ἐν τῷ ὑπομνήματι τῷ περὶ τοῦ ἱεροῦ Στέμματος τῆς Οὐγγαρίας ἐδυνήθη τι περὶ τούτου ἡμῖν ἐπισημᾶναι, οὔτε ὁ ἀντίφρων αὐτῷ αἰδεσιμώτατος Στέφανος ὁ Κάτονα ἐν τῇ κριτικῇ αὐτοῦ διαλέξει μνείαν περὶ τούτου ἐποιήσατο, καίτοι προασπιστὴς διάπυρος τοῦ προνομίου ὤν. ς'. . . . ὁ . . . Χαρτουΐτιος ἐστὶν ὁ πρῶτος καὶ μόνος ὅς τις μετεπέμψατο τὸ στέμμα, τὸν σταυρὸν καὶ τὰ λοιπὰ παρὰ τοῦ τῶν Ῥωμάνων ποντίφηκος ὃν οἱ μεταγενέστεροι ἀντέγραψαν ἐκ μὲν τῶν Οὔγγρων ὁ Βονφίνιος* [= Bonfini] *ἐκ δὲ τῶν Πολώνων ὁ Δλούγοσσος* [= Dlugossius], *καὶ ἐξ αὐτῶν ἄλλοι . . . ζ'. Ὁ Χαρτουΐτιος οὗτος οὐχὶ μόνον τοῦτο ἀλλὰ καὶ ἄλλας μυθοπλαστίας ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ ἐξερεύξατο. Πόθεν γὰρ τοῦτο δεῖξαι ὅτι ὁ ἅγιος Στέφανος ἔκτισεν ἐν Ἱεροσολύμοις κοινόβιον μοναχῶν δώδεκα κανονικῶν σύλλογον, οἴκους καὶ πανδοχεῖα λίθοις περιτετειχισμένα χάριν τῶν ἐκεῖσε ὁδοιπορούντων καὶ προσκυνητῶν Οὔγγρων. Ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲ ναὸν μιᾶς ἐξαιρέτου οἰκοδομῆς καὶ ἄλλα. Πῶς ταῦτα διέλαθον τοὺς τῆς Βυζαντίδος καὶ τοὺς λοιποὺς συγχρόνους ἱστορικοὺς καὶ οὐδὲ γρὺ περὶ τούτων ἐδυνήθησαν ἡμῖν ἐπισημᾶναι. Ἀλλὰ καὶ τὸν θάνατον τοῦ Ἁγίου Στεφάνου τίθησι τῷ ἔτει 1034, ὅστις κατὰ . . . τὴν κοινὴν τῶν συγγραφέων γνώμην ἐτελεύτησε τῷ ἔτει 1038 . . . η' . . . Πᾶσα ἡ Οὐγγαρία ἀγνοοῦσεν, ἀπαναίνετο καὶ ἀνθίστατο εἰς τὴν πεπλασμένην αὐτὴν δόξαν. Τῷ γὰρ ἔτει 1308 Γέντιλις Μονφλορίδος ὁ Καρδινάλιος ὁ εἰς τὴν Οὐγγρίαν ἀποκρισάριος τοῦ πάπα συναγαγὼν μεγάλην ὁμήγυριν πλησίον τῆς πόλεως Βούδα, ἐν ᾗ ἦσαν πάντες οἱ μεγιστᾶνες καὶ ἔγκριτοι τοῦ τε κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ . . . ἤρξατο ὁ καρδηνάλιος δημηγορεῖν . . . οἱ δὲ μεγιστᾶνες καὶ εὐγενεῖς καὶ πᾶσα ἡ ὁμήγυρις ταῦτα ἀκούσαντες ἤρξαντο γογγύζειν καὶ λέγειν ὅτι οὐδὲν δικαίωμα ὁ τῆς Ῥώμης Ἀρχιερεὺς ἐν τῷ τῆς Οὐγγρίας βασιλείῳ, ὅθεν οὐδαμῶς στέρξωσι λαβεῖν βασιλέα ἐκ τῆς Ῥωμάνας ἐκκλησίας καὶ*

παρὰ τοῦ πρέσβεως ἐξ ὀνόματος ταύτης . . .» Ἀπὸ τοῦτο τὸ γεγονὸς ὁ Ζαβίρας θέλει νὰ βγάλῃ τὸ βεβιασμένο συμπέρασμα, πὼς τὸ στέμμα δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸν Πάπα. θ'. «Ἀλλὰ τί τὰ πολλά; ἀκουσόμεθα τὸν τῆς πρώτης δόξης ὑπασπιστὴν κόμητα Ῥέβαϊ ὅστις γενναίως ἀνθίσταται κατὰ τῶν ὑπερασπιζομένων τὴν δευτέραν ταύτην δόξαν· εἰ ὁ Ῥώμης, λέγει, ἢ ὁ ζ' Βενέδικτος ἦν ἐκεῖνος, ἤτοι ὁ β' Σίλβεστρος ὁ ποιήσας τὸ ῥηθὲν διάδημα, εἶχεν ἱκανὴν αἰτίαν νὰ μὴ μεταχειρίζεται τοὺς τῶν Ἑλλήνων χαρακτῆρας ἐν τῷ ἰδίῳ ποιήματι. Τὸ γὰρ γένος τῶν Ἑλλήνων, μᾶλλον δὲ καὶ τὴν γῆν αὐτῶν δεινῶς ἐμίσει καὶ ἐβδελύττετο διὰ τὸ σχίσμα αὐτῶν ἀπὸ τῆς Ῥωμάνας ἐκκλησίας. Καὶ... διὰ τὴν τοσσάκις πειραθεῖσαν παρὰ τῶν ποντιφήκων ἕνωσιν, ἣν οὐδαμῶς ἠδυνήθησαν κατορθῶσαι καὶ ἑλκῦσαι αὐτοὺς πρὸς ὁμόνοιαν τῆς πίστεως. Δι' ὃ μᾶλλον ὁ ἄκρος Ἀρχιερεὺς ἴδιον ἔργον ὂν κατεκόσμησεν ἂν αὐτὸ λατινικοῖς χαρακτῆρσι καὶ ὀνόμασι καὶ λατινικαῖς εἰκόσι, ὅπερ ἐπισημότερον ἂν εἴητο εὐεργέτημα καὶ δῶρον τοῦτο καὶ μᾶλλον σύμμορφον τῇ Ῥωμαϊκῇ ἐξουσίᾳ καὶ γένει . . .»[16] Προχωρώντας ἀσχολεῖται μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ Χαρτουϊτίου. «Ἀλλ' ἴδωμεν καὶ περὶ τοῦ θρυλλουμένου καὶ πολλάκις ἡμῖν μνημονευθέντος Χαρτουϊτίου καὶ ἐρωτήσωμαν αὐτῷ λέγοντες: ξεῖνε, τίς εἶ; πόθεν ἦλθες ἐπ' ἠόνα; τίς δὲ σ' ὁ φύσας; πάντα δ' ἀλήθευσον, μὴ ψευδόμενόν σε νοήσω. Ἀλλ' ὁ Χάρτινος ἡμῶν οὗτος Χαρτουΐτιος οὐδαμόθεν προκύπτει, καὶ πᾶσαν τις τὴν ἀρχαιότητα πάσῃ δυνάμει ἀναμαστεύσῃ . . .» Μὲ τὴν ἄρνηση τῆς ὕπαρξης τοῦ Χαρτουϊτίου διακόπτεται τὸ χειρόγραφο.

Ἡ διατριβὴ — καθὼς τὸ εἴδαμε — διαιρεῖται σὲ δυὸ μέρη. Στὸ πρῶτο μέρος ἀνασκευάζει τὴ γνησιότητα τοῦ Constitutum Constantini καὶ ἀποκρούει τὴν ὑπόθεση τοῦ Révay γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ διαδήματος τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τοῦ οὐγγρικοῦ στέμματος. Στὸ δεύτερο μέρος θέλει ν' ἀποδείξῃ, πὼς τὸ «Θέσπισμα» τοῦ Σιλβέστρου εἶναι ψεύτικο κατασκεύασμα νεώτερης ἐποχῆς. Ὕστερα ἀμφισβητεῖ τὴν ἀξιοπιστία τῶν πληροφοριῶν τοῦ χρονικογράφου Χαρτουϊτίου ἀκόμη καὶ τὴν ὕπαρξη τοῦ ἰδίου. Στηριζόμενος στὶς ἀποδείξεις του καὶ στὶς ἑλληνικὲς ἐπιγραφὲς θεωρεῖ ἀδύνατη τὴν παπικὴ προέλευση τοῦ ἱεροῦ στέμματος τῆς Οὐγγαρίας.

Μὲ τὶς παραπομπές του ὁ ἴδιος μᾶς βοηθάει γιὰ νὰ βροῦμε τὶς πηγὲς τῆς διατριβῆς του. Ἀναφέρει τοὺς γνωστοὺς ἐρευνητὲς τοῦ προβλήματος: P. Révay, M. Schmeizel, G. Schwarz, E. Horányi, J. Péczeli, S. Katona κλπ. Σ' ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ ἔργου του ἀκολουθεῖ — πολλὲς φορὲς καὶ στὶς ἐκφράσεις του ἀκόμη — τὸ Schwarz, ὥστε ἡ πιὸ σπουδαία πηγή του εἶναι ἡ μελέτη τοῦ τελευταίου: Initia Religionis κλπ. (σ. 43—60). Μὰ καὶ ἦταν φυσικό, ν' ἀσπασθῇ τὶς γνῶμες τοῦ Schwarz, ποὺ προσπάθησε ν' ἀποδείξῃ πὼς ὁ Χριστιανισμὸς στὴν Οὐγγαρία καὶ τὸ Στέμμα τῆς Οὐγγαρίας ἔχουν ἑλληνικὴ προέλευση.

Ὁ συγγραφέας μᾶς παρέχει μερικὲς πληροφορίες γιὰ τὰ περιστατικά,

ποὺ τὸν παρότρυναν νὰ γραψῃ τὴ μελέτη του. Στὴν εἰσαγωγὴ ἀναφέρει — χωρὶς τίτλο καὶ ὄνομα — ἕνα βιβλίο γιὰ τὸ στέμμα τῆς Οὐγγαρίας, ποὺ ἔγινε ἀφορμὴ νὰ μελετήσῃ καὶ αὐτὸς τὸ ζήτημα. Φαίνεται, πὼς δὲ συμφωνεῖ μὲ τὸ συγγραφέα τοῦ βιβλίου ἐκείνου.

Σ' ἕνα μέρος μιλάει γιὰ τὴν ἐπιστροφὴ τοῦ στέμματος ἀπὸ τὴ Βιέννη καὶ τὴν ἀναφέρει σὰν ἕνα γεγονός, ποὺ εἶχε γίνη τὸ προηγούμενο ἔτος. Εἶναι γνωστὸ πὼς ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ στέμματος ἔγινε στὰ 1790. Ὥστε ἡ διατριβὴ τοῦ Ζαβίρα γράφηκε στὰ 1791. Τὸ ἐπιβεβαιώνουν καὶ οἱ παραπομπές του ποὺ φτάνουν μόνον ἴσα μὲ τὰ 1790. Σχεδὸν ὅλα τὰ ἔργα, ποὺ καταγίνονται μὲ τὸ ἱερὸ στέμμα, σχετίζονται μὲ τὴν «ἔκθεση» τοῦ στέμματος, ποὺ γίνεται σπανιώτατα. Κάθε μιὰ τέτοια εὐκαιρία ἔφερε στὸ φῶς πάντα ἀρκετὲς εἰδικὲς μελέτες. Τὸ ἔργο τοῦ Ζαβίρα ἀνήκει στὶς μελέτες, ποὺ φύτρωσαν γύρω ἀπὸ τὴν ἔκθεση τοῦ 1790.

Ὁ Ζαβίρας ἔγραψε πιθανώτατα τὴ διαριβή του πρὸς χρήση τῶν συμπατριωτῶν του. Ἡ γλῶσσα τῆς διατριβῆς εἶναι ἡ ἀρχαΐζουσα τῆς ἐποχῆς. Τὸ χειρόγραφο εἶχε ἀρκετὰ ἀντίγραφα Ὡς σημαντικὸ προτέρημά του ἀναφέρομε πὼς διέκρινε ἀμέσως τὶς δυσκολίες καὶ τὰ προβλήματα, ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν προέλευση τοῦ στέμματος. Οἱ προηγούμενοι καὶ οἱ μεταγενέστεροι ἱστορικοὶ σχεδὸν ὅλοι — ἴσα μὲ τὶς μέρες μας — ἀντιμετωπίζουν τὰ ἴδια προβλήματα. Ὁ ἴδιος ὅμως δὲ δίδει θετικὴ ἀπάντηση στὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς. Οὔτε τὸν ἔμελε ἡ θετικὴ λύση τοῦ ζητήματος. Γιὰ τὸ Ζαβίρα ἕνα πρᾶμα ἦταν σπουδαῖο: ν' ἀποδείξῃ, πὼς τὸ στέμμα δὲ βγῆκε ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ πάπα. Ὡς πιστὸς γιὸς τῆς ὀρθόδοξης ἀνατολικῆς ἐκκλησίας δὲν μπόρεσε νὰ παραδεχθῇ ποτέ, πὼς ὁ πάπας τῆς Ρώμης στέκεται πίσω ἀπὸ τὸ Ἱερὸ Στέμμα — τὸν τόσο σπουδαῖο παράγοντα στὴν ἱστορία τοῦ οὐγγρικοῦ συντάγματος. Ἡ θρησκευτικὴ προκατάληψη σκεπασμένη μὲ τὸ μανδύα τοῦ ρασιοναλισμοῦ τῆς ἐποχῆς χαρακτηρίζει τὴ μελέτη του. Κοντὰ στὶς δογματικοθρησκευτικὲς ἀπόψεις τῶν καθολικῶν καὶ διαμαρτυρουμένων ποὺ διακρίνονται, ἀκόμη καὶ στὶς ἱστορικὲς μελέτες τῶν χρόνων ἐκείνων στὶς ἀναφερόμενες στὸ στέμμα τῆς Οὐγγαρίας, ὁ Ζαβίρας ἔρχεται νὰ προσθέσῃ τὴ δική του ἑλληνορθόδοξη ἄποψη ἐνισχύοντας μὲ τὴ γνώμη του τὸ μέρος τῶν διαμαρτυρουμένων.

Ἡ διατριβή του λοιπὸν ἀξίζει τὴν προσοχή μας ὄχι μόνον, γιατὶ εἶναι ἕνα — ἴσα μὲ τώρα ἄγνωστο — προϊὸν τῆς — μὲ τὸ ἱερὸ στέμμα τῆς Οὐγγαρίας — σχετιζομένης ἱστοριογραφίας — καὶ μάλιστα ἑλληνόγλωσσο προϊόν, ἀλλὰ, γιατὶ — ἀκριβῶς ἐξ αἰτίας τῆς καταγωγῆς τοῦ συγγραφέα — εἰσάγει στὸν κύκλο τῶν σχετικῶν προβλημάτων καινούργιες λεπτομέρειες (ἐννοοῦμε κυρίως τὸ Constitutum Constantini), *ποὺ κανεὶς ἄλλος δὲν τὶς ἔφερε μέσα στὸ ἴδιο πλαίσιο, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος μὲ τὸ πνεῦμα του ἀντιπροσωπεύει μιὰ θρησκευτικὴ ἄποψη μοναδικὴ στὰ προϊόντα τῆς σχετικῆς φιλολογίας. Ὥστε*

χάρη στὶς ἐθνικοθρησκευτικές του ἰδιότητες τὸ ἔργο τοῦ Ζαβίρα κατέχει μιὰ ξεχωριστὴ θέση σ' ὅλη τὴ βιβλιογραφία ποὺ καταγίνεται μὲ τὸ ἱερὸ στέμμα τῆς Οὐγγαρίας.[17]

δ'. Πατριαρχικὴ ἱστορία.

«Ι. Πατριαρχικὴ ἱστορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως περιέχουσα κατὰ σειρὰν τὸν βίον ἑκάστου Πατριάρχου ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων θλιβερᾶς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. ΙΙ. Ἑτέρα ἀπὸ τῆς ἁλώσεως μέχρι τοῦ 1600 ἔτους» (Ζ 248, Graf, χ. V.)

Ὁ τελευταῖος πατριάρχης τοῦ πρώτου μέρους εἶναι ὁ Νεκτάριος. Τὴ σειρὰ τοῦ δευτέρου τελειώνει ὁ Διονύσιος (Μητροπολίτης Νικομηδείας). Ὁ Ζαβίρας ἐπεξεργάσθηκε μ' ἐξαιρετικὴ ἐπιμέλεια καὶ τὰ δυὸ μέρη, σχεδιογραφώντας, μάλιστα, μὲ καλαισθησία τὰ ἀρχικὰ γράμματα. Τὸ ἔργο στηρίζεται ἀπάνου σὲ μιὰ εὐρεῖα βιβλιογραφία καὶ περιέχει ἄφθονες παραπομπὲς σύμφωνα μὲ τὴ συνηθισμένη εὐσυνειδησία του. Σχετικὰ μὲ τὸν Πλούταρχο ἀναφέρει καὶ μιὰ οὐγγρικὴ πηγή: «. . . βότ πέτρος ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ» (σ. 9 Ι. μ.) καὶ στὸ περιθώριο οὐγγρικά: «Bod Peter Anya sz. egyh . . .»[18]

ε'. Ὀνοματολογία βοτανική.

«Ὁ συγγραφέας στὴν αὐτοβιογραφία γιὰ δικό του ἔργο ἀναφέρει καὶ τ' ἀκόλουθο: «Ὀνοματολογία βοτανικὴ τετράγλωττος, ἥτις τύποις ἐξεδόθη ἐν Πέστᾳ τῆς Οὐγγαρίας τῷ ἔτει 1787· παρὰ τῷ Ἰωσὴφ Λέτνερ» (Ζ 247 ς'). Στὴν πρώτη σελίδα τοῦ βιβλίου βρίσκεται ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή: «Ὀνοματολογία βοτανικὴ τετράγλωττος ἤγουν Βιβλιάριον ὅποῦ περιέχει τὰ ὀνόματα διαφόρων βοτανῶν εἰς τέσσαρας διαφόρους διαλέκτους τουτέστιν ἑλληνικήν, ἁπλήν, λατινικὴν καὶ οὐγγαρικήν. Συντεθὲν ἐκ διαφόρων βοτανικῶν συγγραφέων παρὰ τοῦ Κωνσταντίνου Ἰωάννου Ζαβίρα εἰς ὠφέλειαν τοῦ Ἑλληνικοῦ μας Γένους. Ἐν Πέστᾳ 1787, α ψ π ζ' Παρὰ Ἰωσὴφ Λέττνερ.» — Τὸ βιβλίο: «Bibliographia Oeconomica Hungariae[19] ἀναφέρει λατινικὰ τὴν ἐπιγραφὴ τῆς «Ὀνοματολογίας». Γιὰ συγγραφέα μνημονεύει τὸν Κωνσταντῖνο Ἰ. Ζαβίρα μὲ τὴ σημείωση: «δὲν κατορθώσαμε νὰ μάθωμε τίποτε γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν καταγωγή του». Κατὰ τὸν Κρέμο (Ζλς') ὁ Γεώργιος εἶναι ὁ συγγραφέας τοῦ ἔργου καὶ αὐτὸς ἔδωκε τὴν ἄδεια στὸν ἀδερφό του τὸν Κωνσταντῖνο, νὰ τὸ ἐκδώσῃ ὑπὸ τὸ δικό του τὸ ὄνομα. Ἄς ἐξετάσωμε τὸ ἔργο ἀπὸ πιὸ κοντά. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐρευνάς μας ἴσως θὰ δώσῃ ἱκανοποιητικὴ ἀπάντηση στὸ ἄνω ζήτημα.

Τὸ βιβλιάριο διαιρεῖται σὲ τρία μέρη. Περιέχει: τὸν πρόλογο (σ. 1—7), τὴν ὀνοματολογία (σ. 7—64) καὶ δυὸ πίνακες, — ἕνα οὐγγρικὸ καὶ ἕνα λατινικό (σ. 64—87). Στὸν πρόλογό του διαβάζομε μερικὲς πολύτιμες πληροφορίες ἀναφερόμενες στὴ γένεση τοῦ βιβλίου. Μεταξὺ ἄλλων γράφει: «. . . Αἱ ἀλλεπάλληλοι καὶ πολυχρόνιοι ἀσθένειαι ὁποῦ μοῦ κατηνάλωσαν τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῆς ζωῆς μου, μοὶ ἔγεναν διδάσκαλοι, καὶ οἱονεὶ ἐργοδιῶκται εἰς τὴν σύνθεσιν τούτου, πολλάκις γὰρ ἀναγινώσκων τὰ βιβλία τῶν ἰατρῶν, ἢ οἱ ἰατροὶ γράφοντές μοι γραμματεῖα (ρετζέττες) εἰς λατινικὴν διάλεκτον, ἔπρεπε νὰ ἀγοράζω διάφορα βότανα εἰς τὰ φαρμακοπωλεῖα, μὲ βαρυτάτην τιμὴν καὶ ταῦτα τίνα; πολλάκις ἐκεῖνα ὁποῦ καθ' ἑκάστην βλέπομεν εἰς τοὺς ἀγρούς μας καὶ εἰς τὰς ὁδοὺς καταπατῶμεν μὲ τὰ ποδάρια μας, ἐπειδὴ μὴν ἰξεύρων τὴν σημασίαν τῶν ἑλληνικῶν, ἢ λατινικῶν ὀνομάτων, ἐνόμιζον ὅτι ἐκεῖνα εἰσιν εἰς τοὺς τόπους τούτους δυσεύρετα, καὶ ἴσως φέρονται ἀπὸ τὰς Ἰνδίας ἀπὸ τὴν Ἀραβίαν, ἢ καὶ ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴν . . . ὅθεν ἐστοχάσθην νὰ βάλω τινὰ ἀπὸ αὐτὰ εἰς τάξιν, καὶ νὰ γράψω τὰ ὀνόματα αὐτῶν εἰς τέσσαρας γλώσσας, ὁποῦ εἰς ὅποιαν δήποτε γλῶσσαν ἀπὸ αὐτὰς ἀναγνώσῃ τις κανένα ἰατρικὸν βιβλίον, ἢ οἱ ἰατροὶ τῷ γράψωσι γραμματεῖα (ρετζέτας) νὰ καταλαμβάνῃ αὐτὰ μὲ ἄλλην γλῶσσαν ὁποῦ ἀπ' αὐτὰς ἰξεύρῃ, καὶ οὕτω νὰ τοῦ γίνηται τὸ καθ' ἕνα εὐπόριστον, καὶ ὀλίγης τιμῆς . . . (ὅσον ἐγὼ ἰξεύρω) τοῦτο εἶναι· μία ἀρχή, καὶ πρώτη ἀπόπειρα ὁποῦ ἔγενεν εἰς τὸ γένος μας περὶ Βοτανικῆς...» Ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὸν πρόλογο βρίσκεται ἡ ὑπογραφή: *«Κωνσταντῖνος Ἰωάννου Ζαβίρα ὁ Σιατιστεῦς» Τὸ λεξικὸ — μὲ μερικὲς ἐπαναλήψεις — περιλαμβάνει 771 λήμματα. Ἀναφέρομε δυό-τρία παραδείγματα: 37. ἀκτή — κουφοξυλέα* — sambucus — bodzafa, — 285. *Κάλαμος ἀρωματικός — τεμεσβαρινὸ βοτάνι* — calamus aromaticus — kálmos, 311. *καψικόν — λοβίδια, κόκκινα πιπέρια* — capsicum — paprika, 776. *κῦφι — θυμίαμά τι* — cyphi — temjen.[20] *Ὁ «Οὐγγρικὸς Ταχυδρόμος»* (Magyar Kurir 1805.) *γράφει γιὰ τὸ Ζαβίρα: «. . . ὁ πατέρας του, ὁ ὁποῖος ἐσπούδασε στὴν Ἰταλία, ἐχρημάτισε φαρμακοποιὸς καὶ ἔμπορος . . .» Αὐτὴ ἡ πληροφορία ἐξηγεῖ τὸ οἰκογενειακὸ ἐνδιαφέρον τῶν Ζαβιραίων γιὰ τὴ βοτανική. Τοῦτο τὸ κληρονομικὸ ἐνδιαφέρον τὸ δυνάμωσε μέσα στὸ Γεώργιο ἡ ἐγκυκλοπαιδική του ἐπιστημονικὴ περιέργεια.*

Ὅσο γιὰ τὸ ζήτημα τῶν πηγῶν τοῦ ἔργου ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Ζαβίρα μᾶς παρέχει συγκεκριμένα στοιχεῖα. — Ἡ βιβλιοθήκη περιέχει τ' ἀκόλουθα σχετικὰ ἔργα: Theophrasti Eresii : De historia plantarum, Amstelodami 1644, Dioscoridis libri octo, Parisiis 1549, *τὸ ὑπ' ἀρ. IV. χειρόγραφο μὲ τὴν ἐπιγραφή. «Ἐκ τῶν τοῦ* Remberti Dodonai Antwerpiae 1616 . . . Dicitur et Herbarium» (Graf), Eustathii Athanasii Graeci : Historiae radicis scillae marinae . . . Halae 1764, Onomatologia Botanica Frankf. u. Leipzig 1772—78, J. Csapó : Új füves és virágos magyar kert,

Pozsonyban 1775 [=*Νέος οὐγγρικὸς βοτανικὸς κῆπος*], Nomenclator botanicus enumerans plantas omnes . . . a Linné descriptas, Lipsiae 1782, Ad. Loniceri: Vollständiges Kräuterbuch, Augsburg 1783. *Ἀνωνύμου:* De historia, natura ac viribus arborum et fruticum etc. (XVII. *αἰ;)* A. Veszelszki: A növevény plánták országából való erdei és mezei gyüjtemény Pesthen 1798 [=«*Συλλογὴ φυτῶν ἀπὸ τὰ δάση κι' ἀπὸ τοὺς κάμπους*] *Ἐδῶ ἀνήκουν ἀκόμη — γιὰ τὴ σχέση τους μὲ τὴ βοτανική:* Szenczi Molnár Albert etc.: Dictionarium quadrilingue Latino-Ungarico-Graeco-Germanicum etc., Noribergae 1708, Comenii: Janua linguarum, Leutschoviae 1722. — *Ἀπὸ τὰ ἀναφερόμενα βιβλία — ἐννοεῖται — μόνον ἐκεῖνα λαμβάνομε ὑπ' ὄψη, ποὺ ἔγιναν ἰδιοκτησία τοῦ Ζαβίρα — σύμφωνα μὲ τὶς σημειώσεις τῶν βιβλίων — πρὶν ἀπὸ τὴν ἔκδοση τῆς «Ὀνοματολογία»-ς. 1. Κατὰ σειρὰ χρονολογικὴ πρῶτο εἶναι τὸ βιβλίο τοῦ Κομενίου, ποὺ μόλις 20 ἐτῶν νέος τὸ ἔλαβε στὰ 1764 στὸ Κοβίνιο* (Ráckeve) *ἀπὸ τὸ θεῖο του Μιχαὴλ Παπα γεωργίου. Οἱ σημειώσεις, ποὺ μέρος τους προέρχεται ἀπὸ τὸ θεῖο, δείχνουν πὼς τὸ* Janua linguarum *ἦταν μιὰ ἀπὸ τὶς πηγὲς τῆς «Ὀνοματολογίας». 2. Στὰ 1772 στὴν Καλοκία* (Kalocsa) *ἀντέγραψε τὸ ἔργο τοῦ* Rembertus Dodonaeus *ἀπὸ τὴν ἔκδοση, ποὺ ἐπιγράφεται:* «Stirpium historiae pemptades VI. sive libri XXX, Antverpiae 1616». *Στὰ ἑλληνικά, λατινικά, γερμανικά, ἰταλικά, ἱσπανικὰ καὶ τσέχικα ὀνόματα ὁ Ζαβίρας προσέθεσε ἀρκετὰ οὐγγρικὰ ὀνόματα. Ἐκάναμε λεπτομερῆ σύγκριση τῶν δυὸ ἔργων καὶ βρήκαμε γιὰ ἀποτέλεσμα πὼς 345 λήμματα εἶναι τὰ ἴδια στὴν «Ὀνοματολογία» καὶ στὸ χειρόγραφο ἀπόσπασμα τοῦ βιβλίου τοῦ* Dodonaeus. *Εἶναι φανερὸ, πὼς τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο βοήθησε τὴν προετοιμασία τῆς «Ὀνοματολογία»-ς. 3. Στὰ 1782 ἀγόρασε ὁ συγγραφέας τὸ βιβλίο, ποὺ ἐπιγράφεται:* «Dioscoridis libri octo graece (Parisiis 1549)». *Οἱ ἰδιόγραφες σημειώσεις του στὸ περιθώριο δείχνουν, πὼς καὶ τοῦτο ἀνήκει στὶς πηγὲς τοῦ ἔργου του. 4. Τὸ λεξικὸ τοῦ* Szenczi Molnár Albert *ἦρθε στὴν κατοχή του 2 χρόνια νωρίτερα ἀπὸ τὴν ἐκτύπωση τῆς βοτανικῆς του, ὥστε μεταχειρίστηκε καὶ τοῦτο στὴ σύνθεση τοῦ βιβλίου, 5. Πολὺ πιὸ σπουδαία πηγή του εἶναι τὸ βιβλίο ποὺ βρίσκεται στὴ σημερινὴ βιβλιοθήκη ὑπ' ἀρ. 388 κι' ἔχει μιὰ σημείωση ἑλληνική: «Ἐκ τῶν τῆς Βιβλιοθήκης Γεωργίου Ζαβίρα τοῦ Σιατιστέως 1785.» Εἶναι τὸ βιβλίο τοῦ* Csapó, *ποὺ ἀναφέραμε παρὰ πάνω. Στὸ περιθώριο τοῦ οὐγγρικοῦ βιβλίου διακρίνομε τὶς ἑλληνικὲς ὀνομασίες γραμμένες ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Ζαβίρα. Μετρήσαμε 201 τέτοιες σημειώσεις. Ὥστε — ἐκτὸς ἀπὸ τὶς νεοελληνικὲς δημοτικὲς ὀνομασίες — ἕνα μεγάλο μέρος τῶν δυὸ βοτανικῶν λεξικῶν εἶναι τὸ ἴδιο. Ὁ* J. Csapó *στὴν εἰσαγωγή του ἀναφέρει τὴν ἰαματικὴ δύναμη τῶν φυτῶν καὶ προχωρώντας λέει: «Μὲ πολλοὺς κόπους καὶ μόχθους ἑτοίμασα καὶ τακτοποίησα τοῦτο τὸ «Νέο οὐγγρικὸ βοτανικὸ κῆπο» γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ βροῦν εὔκολα τὰ βότανα ἐκεῖνοι ποὺ τὰ χρειάζονται . . .» Τὰ λόγια του μᾶς θυμίζουν τὸν πρόλογο*

τῆς «Ὀνοματολογία»-ς. Στὸ τέλος ἔβαλε ὁ Csapó *ἕνα οὐγγρο-λατινο-γερμανικὸ ἀλφαβητικὸ πίνακα. Ἔτσι ἔκανε καὶ ὁ Ζαβίρας (σ. 77—87). — Εἶναι ἀναμφίβολο, πὼς ὁ — κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ξακουσμένος — «Βοτανικὸς κῆπος» τοῦ* J. Csapó *ἦταν κύρια πηγὴ καὶ ὑπόδειγμα γιὰ τὴν «Ὀνοματολογία» τοῦ Ζαβίρα. Ἡ σύγκριση τῶν δυὸ ἔργων μᾶς παρέχει μιὰ πολύτιμη ἀπόδειξη γιὰ τὴν οὐγγροελληνικὴ πνευματικὴ ἀλληλοεπιρροή. — 6. Στὰ 1786 ἀπέκτησε τὸ πολύτιμο ἔργο. ποὺ ἐπιγράφεται* «Adams Lonicers der Arzneikunst Doctors . . . vollständiges Kräuter-Buch . . . Augsburg 1783.» *Ὁ Ζαβίρας ἔγραψε μέσα στὸ βιβλιο τοῦτο 39 ἑλληνικὲς ὀνομασίες καὶ 18 οὐγγρικές. Τὶς τελευταῖες πῆρε ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ* Csapó. *Αὐτὲς οἱ σημειώσεις ἀποτελοῦν ἀπόδειξη γιὰ τὸ γεγονός, πὼς ἡ Ὀνοματολογία εἶχε γιὰ πηγὴ καὶ τὸ* «Kräuterbuch». *Σὲ πολλὰ μέρη συμφωνοῦν καὶ οἱ τρεῖς τους: ὁ* Lonicerus, *ὁ* Csapó *καὶ ὁ Ζαβίρας. Στὸ βιβλίο τοῦ* Lonicer *βρῆκε ὁ Ζαβίρας τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἑλληνικῶν ὀνομάτων τῶν φυτῶν.*

Βλέπομε λοιπόν, πὼς οἱ σημειώσεις, ποὺ βρίσκονται στὰ βοτανολογικὰ βιβλία τῆς βιβλιοθήκης τοῦ συγγραφέα μας, δίδουν ἀπάντηση στὰ ἐρωτήματα, ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν Ὀνοματολογία του. Σύμφωνα μ᾽αὐτά, ποὺ εἴδαμε παραπάνου οἱ ἰδιόχειρες σημειώσεις τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα δείχνουν, πὼς αὐτὸς ὁ ἴδιος — καὶ ὄχι ὁ ἀδερφός του — ἀπὸ τὰ 1764 μέχρι 1787 — δηλαδὴ κατὰ τὴ διάρκεια 23 ἐτῶν — προετοίμαζε τὸ βιβλίο μὲ μεγάλη κι᾽ εὐσυνείδητη ἐπιστημονικὴ ἐργασία, ὥστε μ᾽ὅλο τὸ δίκιο του ἔβαλε καὶ τοῦτο τὸ βιβλίο μεταξὺ τῶν δικῶν του τῶν ἔργων στὴν αὐτοβιογραφία του.

Πρέπει ἴσως σὲ λόγους ὑλικοὺς ν᾽ἀποδώσωμε τὸ γεγονός, πὼς ἡ «Ὀνοματολογία» τυπώθηκε ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου (Ζ λς᾽). Στὰ 1787 δηλαδὴ — τότε ποὺ τυπώθηκε ἡ «Ὀνοματολογία» — βγῆκε κι᾽ ἕνα ἄλλο βιβλίο τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα: ἡ μετάφραση τοῦ ἰατρικοῦ ἔργου τοῦ Sámuel Rátz *μὲ τὰ ἔξοδα τοῦ ἀδερφοῦ του Κωνσταντίνου, καθὼς τὸ βλέπομε στὴν πρώτη σελίδα τοῦ βιβλίου, ποὺ ἐπιγράφεται: «Ἰατρικαὶ Παραινέσεις». Στὸ ἴδιο ἔτος τυπώθηκε — κατὰ τὴν πληροφορία τοῦ Ζ. (Ζ 250) — καὶ τ᾽ἀκόλουθο βιβλίο του: «Ἱερὰ ἱστορία τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Διαθήκης εἰς χρῆσιν τῶν ἀρχαρίων νέων τύποις ἐξεδόθη ἐν Πέστᾳ τῷ ἔτει 1787». Φαίνεται, πὼς ὁ Κωνσταντῖνος ἔδωκε τὰ λεπτὰ γιὰ τὴν ἐκτύπωση καὶ αὐτοῦ τοῦ ἔργου. Ὑποθέτομε, πὼς γι᾽ ἀνταπόδοση τῆς οἰκονομικῆς βοηθείας, ποὺ τοῦ παρεῖχε ὁ ἀδερφός του, ἔδωκε τὴν ἄδεια νὰ τυπωθῇ τὸ βιβλίο ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου. Ὁ τελευταῖος ἴσως μὲ τὴ συλλογὴ δημοτικῶν ὀνομασιῶν καὶ ὁ ἴδιος προσέφερε κάτι στὴ σύνθεση τῆς «Ὀνοματολογίας». Ἴσως σ᾽αὐτὸ ἀναφέρεται μιὰ παρατήρησή του, ποὺ βρίσκεται στὸ «Προοίμιο» τῶν «Ἰατρικῶν Παραινέσεων»: «Πρὸς τούτοις ἠθέλησα νὰ μεταφράσω τὰ ὀνόματα τῶν βοτάνων εἰς τὴν ἁπλῆν μας διάλεκτον· ἡ ἔλλειψις ὅμως τῶν ἁπλῶν ὀνομάτων μοῦ ἀνεχαίτισε τὴν πρόθεσιν». Πάντως ἡ ἐπιστημονικὴ*

συνεισφορὰ τοῦ Κωνσταντίνου θὰ ἦταν τόσο ἀσήμαντη, ὥστε — ὁ ἄλλωστε πολὺ εὐσυνείδητος συγγραφέας δὲ θεώρησε ἀναγκαῖο νὰ τὸν κατατάξῃ στὸν κατάλογο τῶν «πεπαιδευμένων» τοῦ «Ἑλληνικοῦ Θεάτρου», ἐνῷ καὶ ἡ οἰκογενειακὴ περηφάνεια καὶ τὸ αἴσθημα τῆς εὐγνωμοσύνης θὰ τὸν παρότρυναν νὰ τὸ κάνῃ, ἐὰν ὁ ἀδερφός του θὰ εἶχε ἀναπτύξει ἐπιστημονικὴν ἐργασία ἄξια γιὰ νὰ διαιωνισθῇ τ' ὄνομά του στὸν Παρνασσὸ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων.

ς'. Ἱστορία τοῦ θησαυροῦ τοῦ Μάρια Τζέλ.

«Ἱστορία τοῦ θησαυροῦ ὁποῦ εὑρέθη τώρα νεωστί, εἰς τὸ ἐν τῇ Στιρίᾳ Μοναστήριον, τὸ λεγόμενον Μάρια Τζέλ. Ἐν Βουκορεστίῳ 1786.» (Graf, χ. XIII., *Z 247.)*

Στὴν πρώτη σελίδα διαβάζομε τὴν ἀκόλουθη ἔμμετρη ἐπιστολή:

«Μοὶ ἔπεμψας ὦ φίλε μου ἀπὸ τὴν Οὐγγαρίαν,
μικρὰν ἀλλὰ περίεργον καὶ νέαν Ἱστορίαν.
καὶ μὲ ἐπαρακάλεσας διὰ νὰ τὴν μεταφέρω
εἰς γλῶσσαν τούτην τὴν ἁπλὴν καθ' ὅσον ἡμπορέσω
διατὶ εἶναι εἰς διάλεκτον, ἀλλογενῆ γραμμένη.
καταλογάδην εὑρίσκεται, εὔμορφα συνθεμένη:
μὰ δὲν δύναται πᾶς τις, ἀπὸ τοὺς ἡμετέρους,
νὰ καταλάβῃ νόημα, ἂν δέναι μαθημένος.
Ἰδοὺ λοιπὸν δι' ἀγάπην σου, ὁποῦ μετέφρασά την,
καὶ εἰς στίχους τοὺς πολιτικούς, ποῦ λέγουν ἔβαλά την.
Πρὸς τούτοις ἐστοχάσθηκα, διὰ νὰ τὴν τυπώσω,
καὶ εἰς κοινὴν ἀνάγνωσιν τύποις νὰ τὴν ἐκδώσω.
Ὑπῆγα καὶ τὴν ἔδωσα εἰς τὴν τυπογραφίαν,
ὁποῦ φυλάττεται ἐδὼ ἀπὸ τὴν αὐθεντίαν.
Καὶ ἰδοὺ ποῦ τὴν ἐτύπωσαν, ἐδὼ εἰς τὴν Βλαχίαν,
δόξα νὰ ἔχῃ ὁ θεὸς καὶ χάριν ἡ αὐθεντία.
Λάβε λοιπὸν καὶ ἀνάγνωθι, ἂν πουθενὰ καὶ σφάλω,
πραγματευτοῦ ναι ποίημα καὶ ὄχι διδασκάλου·
συνέβησαν παραδρομαὶ καὶ αὐτοῦ τοῦ τυπογράφου,
συγχώρησόν με καὶ ἐμὲ καὶ αὐτὸν τὸν χαλκογράφο·
1786, ἐν τῷ Βουκορέστι τῆς Βλαχίας.»[21]

Στὶς πρῶτες σελίδες (1—4) ὁ συγγραφέας — ἴσως προσέθεσε κάτι καὶ ὁ μεταφραστής! — βρίζει τοὺς καθολικοὺς ἱερωμένους. Ὕστερα εὐλογεῖ τὸν αὐτοκράτορα Ἰωσὴφ Β', γιατὶ ἐσκόρπισε τοὺς μοναχούς. Ὁ αὐτοκράτορας — ἐξακολουθεῖ ὁ ἄγνωστος ἐχθρὸς τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας — διέταξε

νὰ κάμουν ἔρευνα στὸ μοναστήριο Μάρια Τζέλ. Κατὰ τὴν ἔρευνα βρέθηκαν διάφορα πράγματα: διαμαντικά, ροῦχα, προπάντων ἄπειρα «τάματα». Ἀπαριθμεῖ τὰ — ἀπὸ μάλαμα ἢ ἀσῆμι φτιαγμένα — μέλη τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, ποὺ οἱ γιατρεμμένοι προσέφεραν στὴν Παναγία ἀπὸ εὐγνωμοσύνη. Ὁ συγγραφέας σχετικὰ μὲ μιὰ ἀπὸ τὶς ἄνω κατηγορίες γράφει:

«θαυμάζω πῶς δὲν πάϊσαν εἰς τὴν Μακεδονίαν
στὴν Βέρροιαν νὰ πήγεναν, εὕρισκον ἰατρείαν.
Κι' ἂν ὤκνευαν νὰ πᾶν ἐκεῖ, ἰδοὺ τὸ Μπελιγράτι
ὁποῦναι εἰς τὰ σύνορα, κι' ἐκεῖ εὕρισκον βοτάνι.»

Ἄξιο προσοχῆς εἶναι κι' ἐκεῖνο τὸ μέρος, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴν καταπίεση τῶν φτωχῶν καὶ τῶν ὀρφανῶν (σ. 11, σημ.):

«αὐτία ἦσαν περισσά, ὑπὲρ τὰ πεντακόσια,
μαλαματεῖνο φκιάσιμον, σωστὰ καὶ ἦσαν τόσα.
καὶ χίλια ἀσημένια ἦσαν στὴν ἐκκλησία
ὁποῦ τὰ ἀφιέρωσεν ἀνθρώπων ἡ πενία
διὰ ν' ἀνοίξῃ ἡ Δέσποινα, αὐτία ἀφεντάδων,
ν' ἀκούουν τὰ παράπονα πτωχῶν καὶ ὀρφανάδων.
ὁ ποῦ τοὺς ἔθλιβον πολὺ καὶ ἐλιμοκτονοῦσαν,
δυστυχισμέν' εὑρίσκονταν καὶ ἐθρηνολογοῦσαν.»

Τὴν πίστη του καὶ τὴν ἀφοσίωσή του πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησία τὴν ἐκφράζει μὲ τὶς βρισιὲς τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἢ τῶν ἱερέων της. Π. χ. στὴ σ. 12 διαβάζομε: «Κ' αὐτοὶ οἱ ἀρχιεπίσκοποι, λύκοι οἱ πολυφάγοι». Σὲ μιὰ παρέκβαση (σ. 12—14) θέλει νὰ ἀποδείξῃ, πὼς οἱ καθολικοὶ ἀπατοῦν τὸν κόσμο, γιατὶ στὸν ἴδιο καιρὸ σὲ πολλὲς ἐκκλησίες διατείνονται, πὼς ἐκεῖ βρίσκονται τὰ λείψανα τοῦ ἴδιου ἅγιου. Γενικὰ κοροϊδεύει τοὺς καθολικοὺς γιὰ τὸ σεβασμὸ τῶν λειψάνων. Μὲ πικρὴ εἰρωνεία παρατηρεῖ ὁ Ἕλλην πατριώτης καὶ πιστὸς γιὸς τῆς Ὀρθοδοξίας κατὰ τὴν περιγραφὴ ἑνὸς θαύματος πὼς ἐνῷ ἔγινε τὸ θαῦμα, μόνο δυτικοὶ ἅγιοι βρέθηκαν κοντά (σ. 16):

«Τέσσαρες λατῖνοι ἅγιοι ἐκεῖ συλλειτουργοῦσαν,
ὁμοῦ μὲ τὸν Χριστὸν ἡμῶν ἐκεῖ μυσταγωγοῦσαν.
ἅγιοι δὲν ἦσαν ἐκεῖ κανένας τῶν ἑλλήνων
διατὶ ἡ Ἑλλὰς εἶναι μακρὰν, χρειάζεται κινδύνων.
Πολλοὶ κλέπται εὑρίσκονται, τούρκοι καὶ κισιτζίδες,
ἡ στράτα εἶναι μακρινὴ κι' ἔχει καὶ ἀλβανίταις.
Καὶ τόσα κονάκια νὰ κάμωσιν ἐκεῖ διὰ νὰ πηγαίνουν
ἔξοδα ἔχρειαζαν πολλά, πεζοὶ δὲ ἀποσταίνουν.»

Τελειώνοντας, ὁ συγγραφέας — ἢ ὁ μεταφραστής! — ἐκφράζει τὴν εὐχή του, ν' ἀνοίξῃ ἡ γῆ καὶ νὰ καταπιῇ αὐτοὺς τοὺς καθολικοὺς μοναχούς. Μέσα στοὺς στίχους βρίσκεται καὶ μιὰ οὐγγρικὴ ἔκφραση γραμμένη μ' ἑλληνικοὺς χαρακτῆρες: «δὲν ψεύδονται, ὅσοι σᾶς λέν, ἀκιάμ οὐράμ καὶ πάτερ» [= atyám uram ! = *πατέρα μου καὶ κύριέ μου!*]. *Ἀπὸ τοῦτο συμπεραίνομε, πὼς τὸ ἀρχικὸ κείμενο, ποὺ ἔστειλαν ἀπὸ τὴν Οὐγγαρία στὸ Ζαβίρα γιὰ νὰ τὸ μεταφράσῃ, ἦταν μιὰ σάτυρα γραμμένη οὐγγρικά. Τὸ πρωτότυπο αὔξησε μὲ τὶς δικές του προσθῆκες ὁ μεταφραστής, ποὺ δὲν ἀγαποῦσε, φαίνεται, τοὺς παπᾶδες, τοὺς μοναχοὺς καὶ τὶς καλόγριες τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ἴσως γι' αὐτὲς τὶς προσθῆκες ἔβαλε τὴ μετάφραση μέσα στὰ δικά του τὰ ἔργα.*

Αὐτὴ ἡ μετάφραση — ἢ μετάπλαση — διακρίνεται πολὺ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐργασία τοῦ Ζαβίρα ἐξ αἰτίας τῆς μορφῆς: δηλαδὴ ἡ γλῶσσα καὶ ἡ στιχουργία, ποὺ μεταχειρίζεται, εἶναι δημοτική. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη μοιάζει μὲ τὰ ἱστορικὰ στιχουργήματα τῆς προεπαναστατικῆς ἐποχῆς σὰν τὰ ποιήματα γιὰ τὸ Μιχαὴλ Βοηβόδα κλπ.

ζ'. Ὀνομαστικὸν ἐμπορικόν.

«Ὀνομαστικὸν ἐμπορικὸν συλλεχθὲν ἐκ διαφόρων ἀρχαιοτέρων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγραφέων παρὰ τοῦ Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα τοῦ ἐκ Σιατίστης τῆς ἐν Μακεδονίᾳ ἐν τῷ Δούνα Βέτζιε τῆς Οὐγγαρίας 1785» (Graf, χ. XXXVI., *Z 248, ιε')*.

Ἡ συλλογὴ περιέχει — σ' ἀλφαβητικὴ σειρὰ — λέξεις ἀπὸ πολλοὺς κλάδους τῆς ἐμπορικῆς ζωῆς. Τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ λέξη ἐξηγεῖ συχνότατα μὲ μιὰ νεοελληνικὴ δημοτική, πολλὲς φορὲς ἀναφέρει τὴν οὐγγρικὴ σημασία - μ' ἑλληνικοὺς χαρακτῆρες, κάποτε μεταχειρίζεται — γιὰ τὴν ἐξήγησή — λέξεις γερμανικές, τουρκικὲς κλπ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κύρια συλλογὴ ὑπάρχει ἕνα ξεχωριστὸ εἰδικὸ λεξιλόγιο, ποὺ περιλαμβάνει π. χ. τὰ μέρη τοῦ ἁμαξιοῦ ἑλληνικὰ καὶ οὐγγρικά. Οἱ στῆλες φέρουν τὴν ἀκόλουθη ἐπιγραφή: «Ἑλληνικά - Ἁπλᾶ ἢ Βαρβαρικά». Ἀναφέρομε μερικὰ λήμματα, ποὺ περιέχουν οὐγγρικὲς ἐξηγήσεις γραμμένες μ' ἑλληνικὰ γράμματα: 1. ἡ ἀζάπα = τὸ κριθόριζον, ἄρπα *κάσια οὐγγαριστί* (= árpa kása *σ. 1)*, *2. τὸ ἄμυλον = τὸ κεμενιτιο οὐγγαρ.* (= keményítő, *σ. 2)*, *3. ἡ ἀρβάλη = τέντζερης . . . οὐγγ. λάμπος* (= lábos, *σ. 3)*, *4. τὸ ἑλκεῖον = τὸ χάμ οὐγγ.* (= hám, *σ. 9)*, *5. ἑτερόμαλλον σηρικόν = τὸ μπάρσιονι οὐγγ.* (= bársony, *σ. 10)*, *6. ἱστὸς φαιὸς = σοῦρκε βάσον οὐγγ.* (= szürke vászon, *σ. 14)*, *7. ἱστὸς κνίδης = τζιαλὰν πακιολὰτ οὐγγ.* (=csalán patyolat, *σ. 15)*, *8. ἡ καδμεία = τὸ φόραστο κιοὺ οὐγγαρ.* (= forrasztó kő, *σ. 16)*, *9. τὸ κομώτριον = . . . χάϊ τιοὺ οὐγγ.* (= hajtű, *σ. 16)*, *10. τὸ μόδιον = ἡ βίκα οὐγγ.* (= véka, *σ. 23)*, *11. ἡ πόρπη = τζιάτι οὐγγ.* (= csat, *σ, 29)*, *12. πρωτόπειρος = ἰνας οὐγγ.* (= inas, *σ. 29)*,

13. λευκοπόλεως = φεϊρβαριάνικο οὔγγ. (= fehérvári, *σ. 30)*, *14. σιγγίβερις = τὸ γγιομπήρι* (= gyömbér, *σ. 33)*. *15. κυματῶδες = χάμπος* (= habos, *σ. 37)*. — *Τὰ παραδείγματα δείχνουν, πὼς τὸ «Ὀνομαστικὸν Ἐμπορικὸν» ἔγινε γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν Οὐγγροελλήνων ἐμπόρων.*

η'. Ἡ σωτηρία τῶν ἀβαπτίστων νηπίων.

«Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα Σιατιστέως καὶ Μακεδόνος πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα αὐτὸν πατέρα εἰ τὰ τῶν ὀρθοδόξων ἀβάπτιστα νήπια σώζονται» (Graf, *χ.* XX., *μέρ. Β' σ. 247—257)*.

Στὴ βάση τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας γνωστοποιεῖ τὴν ἀντίληψη τῶν διαμαρτυρουμένων καὶ τῶν ἀνατολικῶν ὀρθοδόξων θεολόγων σ'αὐτὸ τὸ ζήτημα. Στὸ τέλος ὑπογράφει: «ὁ σὸς γνήσιος υἱὸς Γεώργιος ἐν τῷ Κοὺν σέντ Μικλοὺς (Kúnszentmiklós) *τῆς Οὐγγαρίας ᾳ ψ' π' α' νοεμβρίου δ'» Οἱ σημειώσεις, ποὺ βρίσκονται ἀπάνω στὸ χειρόγραφο, δείχνουν, πὼς γιὰ τὸ ζήτημα ἐνδιαφέρονταν κι' ἄλλοι ἀπὸ τοὺς συμπατριῶτες τοῦ Ζαβίρα.*[22]

θ'. Ἔργα, ποὺ χάθηκαν.

1. «Ἐπιτομὴ τῆς ἱστορίας τῶν Ἑλλήνων· ἀρχομένων ἀπὸ τῆς πρώτης ἀρχῆς καὶ γενέσεως αὐτῶν, καὶ λήγουσα εἰς τὸν θάνατον τῆς τελευταίας βασιλίδος Κλεοπάτρας· συγγραφεῖσα χάριν τῶν ἐν τοῖς ἡμετέροις σχολείοις διδασκομένων νέων, καὶ ἱκαναῖς ὑποσημειώσεσι πλουτισθεῖσα δι' ἀνάμνησιν καὶ ὠφέλειαν τῶν διδασκόντων» (Ζ 247).

Μποροῦμε νὰ σχηματίσωμε μιὰ ἰδέα γιὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ χαμένου ἔργου ἀπὸ τὶς σημειώσεις, ποὺ βρίσκονται στὴ μετέφροση «Ἐλευθερίου τινος . . .» σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορία τῶν Ἑλλήνων.

2. «Περιήγησις (ἐκ τῆς Βιέννης κινήσας τῷ ἔτει 1800) εἰς τὴν Μοραυΐαν, Βοημίαν, Σαξονίαν καὶ Βορουσσίαν» (Ζ 247).

Μερικὲς σημειώσεις του στὰ διάφορα βιβλία διείχνουν, ἀπὸ ποιὲς πόλεις πέρασε κατὰ τὸ ταξίδι του.

3. «Ἐγχειρίδιον χρονολογικὸν ἐκκλησιαστικὸν καὶ πολιτικόν, περιέχον τὴν ἀπὸ κτίσεως Κόσμου χρονολογίαν, τὴν σειρὰν τῶν Πατριαρχῶν τῶν πέντε Ἀποστολικῶν θρόνων, τὴν Σειρὰν τῶν Ἀρχιεπισκόπων καὶ ἐπισκόπων τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, τὴν σειρὰν πασῶν τῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν Συνόδων, τῶν ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων, τῶν Αἱρεσιαρχῶν, τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Ἐθνῶν, εἰς τὸν Χριστιανισμὸν, καὶ τὴν Σειρὰν τῶν βασιλέων τῶν ἀνὰ πᾶσαν σχεδὸν τὴν οἰκουμένην ἐθνῶν» (Ζ 247).

4. «Σύμμικτα Ἱερά· ἐν οἷς περὶ σωτηρίας τῶν Αἱρετικῶν, περὶ τοῦ τί ἐμοὶ καὶ σοὶ γύναι; περὶ τῆς εἰκόνος τοῦ Πατρός, περὶ τῶν θαυματουργῶν

εἰκόνων, περὶ ἀναχειροτονίας, περὶ ἀναβαπτισμοῦ τῶν νηπίων, περὶ τῆς τοῦ Κλωπᾶ Μαρίας καὶ περὶ τοῦ αὐτεξουσίου» (Z 248).

5. «Βιβλιοθήκη πολεμικὴ διαλαμβάνουσα περὶ πάντων τῶν Διδασκάλων τοῦ γένους ἡμῶν τῶν κατὰ λατίνων συγγραψάντων, περὶ πάντων τῶν ἀμφισβητουμένων δογμάτων τε καὶ ἐθίμων, περὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν περὶ τῶν ἐκδοθέντων καὶ ἀνεκδότων ἀντιγράφων κτλ. ἀλλ' ἔτι ἀτελὴς μέχρι γὰρ μόνον τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως» (Z 248. Πβ. τὸ χειρόγραφο: «Βιβλιοθήκη Πολεμική» ἀνάμεσα στὶς μεταφράσεις του. Βλ. Graf, *χ. LIII.).*

6. «Περὶ τῆς νηστείας τῆς τετράδος καὶ σαββάτου πρὸς τὸν ἐκλαμπρότατον καὶ παναιδεσιμώτατον Ἀλέξανδρον Βαρκότζι Ἑλληνοουγγαριστί» (Z 248).[23]

7. Στὶς σημειώσεις ποὺ βρίσκονται στὴ μετάφραση τῆς γερμανικῆς διατριβῆς «Eines freymüthigen etc.» *[= Ἐλευθερίου τινὸς κλπ.] διαβάζομε τ' ἀκόλουθα: «περὶ τούτων, ἐάν τις ἐναντία περιπέτεια δὲν ἤθελεν ἀναχαιτίσῃ τὸ ἔτι ἡμιτελὲς ἡμῶν πόνημα περὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν, Ῥωμαϊκῶν καὶ Ἑβραϊκῶν νομισμάτων, σταθμῶν καὶ μέτρων, τῶν κατ' ἀκρίβειαν παραβαλλομένων τοῖς νῦν Γερμανικοῖς, Τουρκικοῖς, Γαλλικοῖς, Ἰταλικοῖς, καὶ ἄλλων γενεῶν νομίσμασι, σταθμοῖς καὶ μέτροις, τότε εὔκολα μέλλει νὰ ἰδῇ ἕκαστος τὴν κατ' ἀκρίβειαν τιμὴν τῶν στατήρων καὶ ἄλλων ἀρχαίων Ἑλληνικῶν νομισμάτων» (Χειρόγρ. XXX., σ. 63., σημ. 22). Ἡ βιβλιοθήκη του μαρτυρεῖ, πὼς ἑτοιμαζόταν πραγματικὰ νὰ συνγράψῃ αὐτὸ τὸ ἔργο. Ἀκόμη καὶ σήμερα ὑπάρχουν ἐκεῖ τὰ ἑξῆς βιβλία: Γαληνοῦ: Περί σταθμῶν . . .,* Remi Favini: De ponderibus *(χειρ.* XXXIX *καὶ* XL), Vocabula rei numerariae, ponderum et mensurarum Graeca, Latina, Ebraica (Vitebergae 1558), Eisenschmid Jo. Casp.: De ponderibus et mensuris veterum Rom., Graec., Hebr. (Argentorati 1737), Gerhardt M. R. B.: Handbuch der deutschen Münz, Maasz u. Gewichtskunde für Kaufleute u. andere (Berlin 1788), Grosze G. — Rome de l'Isle: Metrologische Tafeln über die alten Maasze, Gewichte . . . (Braunschweig 1792), G. Nelkenbrecher: Taschenbuch der Münz—Maasz u. Gewichtskunde für Kaufleute (Berlin 1793). *Οἱ Ἕλληνες ἔμποροι εἶχαν μεγάλη ἀνάγκη ἀπὸ ἕνα συγκριτικὸ ἐγχειρίδιο τῶν μέτρων, βαρῶν καὶ νομισμάτων καὶ ὁ Ζαβίρας αἰσθανόταν πολὺ αὐτὴ τὴν ἀνάγκη. Φαίνεται ὅμως, πὼς πολὺ σιγὰ ἐργαζόταν, γιατὶ ἕνας ἀπὸ τοὺς πατριῶτες του: ὁ Θωμᾶς Δημητρίου ὁ Σιατιστεὺς τὸν πρόλαβε μὲ τὸ βιβλίο του στὰ 1793.*[24] *Εἶναι πιθανό, πὼς ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση αὐτοῦ τοῦ ἔργου ὁ Ζαβίρας διέκοψε τὴ σχετικὴ ἐργασία του, γιατὶ δὲν μπόρεσε πιὰ νὰ ἐλπίσῃ νὰ βρεθῇ ἐκδότης γιὰ βιβλίο μ' ὅμοιο περιεχόμενο.*

Σημειώσεις,

[1] *«Τὸ ἀντέγραψαν ὁ Νικόλαος Δημητριάδης, Κωνσταντῖνος Κωνσταντινιάδης Ζαβίρα, Δημήτριος Λαζαρίδης.» Βλ.* Graf: *χ.* LII.

[2] De sacrae coronae Regni Hungariae ortu *κλπ*; Augustae Vindelicorum, 1613.

[3] De Monarchia et sacra corona etc. centuriae septem etc. Francofurti.

[4] *σ. 141—143.*

[5] *Κατὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν σχετικῶν ἐρευνῶν τὸ* Constitutum Constantini *εἶναι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ πέφτει μεταξὺ τοῦ 7ου καὶ 9ου αἰῶνα. Βλ.* A. Potthast: Bibliotheca Historica Medii Aevi, Berlin, 1896 *σ.* 346. H. Grisar S. J.: Geschichte Roms... Freiburg i. B. 1901, *σ.* 524—525. *Εἶναι ἀξιοπερίεργο, πὼς οἱ νεώτερες ἀρχαιολογικὲς ἔρευνες ἐσχέτισαν πάλε τὸ ἱερὸ στέμμα μὲ τ' ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου. Πβ.* A. Alföldi: Eine spätrömische Helmform und ihre Schicksale im germanisch-romanischen Mittelalter. Acta Archaeologica V. Kobenhavn, 1934, *σ.* 99—144.

[6] Initia religionis Christianae inter Hungaros Ecclesiae Orientali adserta. Halae Magdeb., 1740.

[7] De Sacra Corona Hungariae ac de regibus eadem reditimis commentarius. Pestini, 1790.

[8] *Σύντομη ἱστορία τοῦ οὐγγρικοῦ στέμματος (οὐγγρ.)* Komárom, 1790.

[9] Dissertatio critica... in commentarium Alexii Horányi... de Sacra Hungariae Corona. Budae, 1790.

[10] Vitae, pont. Rom. Venet., 1479.

[11] Annales Ecclesiastici Regni Hungariae, 1644.

[12] Tarnóczy: Idea coronata etc. Viennae, 1680.

[13] Lucius: De regno Dalmatiae et Croatiae, Amsterdam 1666.

[14] *Ὁ Ζαβίρας ξεχνάει τὸ γεγονός, πὼς ὁ Μπέλα Δ', μετὰ τὴν ἐπιδρομὴ καὶ λεηλασία τῶν Τατάρων, κατέφυγε μαζὶ μὲ τὰ πολυτιμώτερα κειμήλια τῆς χώρας στὴ Δαλματία. Καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Κολομάνου μποροῦσε νά φτάσῃ τὸ χειρόγραφο στ' ἀρχεῖα τοῦ* Trau.

[15] *Ὁ χρονικογράφος ποὺ ἔκαμε τὴν πρώτη μνεία γιὰ τὴν παπικὴ προέλευση τοῦ στέμματος.*

[16] *Ἐδῶ ὁ Ζαβίρας παρασιωπᾷ τὴ γνώμη τοῦ* Horányi, *ποὺ ὑποθέτει, πὼς ἡ βάση τοῦ στέμματος εἶναι ἑλληνικὴ ποὺ ἀργότερα αὐξήθηκε μ' ἕνα συμπληρωματικὸ μέρος ἀπὸ τὸ Σίλβεστρο. Δὲν ἤξερε ἀκόμη τὴ σωστὴ ἐξήγηση τοῦ προβλήματος, πὼς δηλαδὴ ὁ Ἅγιος Στέφανος ἔλαβε τὸ λατινικὸ στέμμα — τ' ἀπάνω μέρος — ἀπὸ τὸν πάπα Σίλβεστρο Β', καὶ πολὺ ἀργότερα κατὰ τὸ 1075 ἔλαβε ὁ Γκέηζα, ὁ «Γεωβιτζᾶς» τὸ ἑλληνικὸ μέρος ἀπὸ τὸ Μιχαὴλ Δούκα. Πβ.* Gy. Moravcsik: A magyar Szent Korona görög feliratai [= *Οἱ ἑλληνικὲς ἐπιγραφὲς τοῦ ἱεροῦ στέμματος τῆς Οὐγγαρίας*], Bp. 1935.

[17] *Πβ.* A. Horváth: Ismeretlen görög munka a magyar szent koronáról. [= *Ἄγνωστο ἑλληνικὸ ἔργο γιὰ τὸ ἱερὸ στέμμα τῆς Οὐγγαρίας*] Archivum Philologicum, *τ.* LX, *τ.* 7—12, 1936.

[18] Bod Péter: Az Isten vitézkedő Anyaszentegyházának... rövid Historiája, Basilea, 1760 = *«Σύντομη ἱστορία τῆς ἀγωνιζομένης Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ».*

[19] Budapest, 1934, *τόμ. Ι. σ. 176. Κατὰ λάθος γράφει: «τετραγλῶττος», ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ βιβλιογραφικὸ ἔργο τοῦ* Petrik.

[20] *Θ' ἄξιζε νὰ ἐρευνήσῃ κανεὶς γιὰ τὴ σχέση τῶν δυὸ λέξεων: «θυμίαμα» καὶ «tömjén» (οὐγγρ. = λιβάνι). Πολὺ πιθανὸ εἶναι, πὼς οἱ Ἕλληνες ἔμποροι ἔπαιζαν κάποιο ρόλο στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ λιβανιοῦ στὴν Οὐγγαρία ἀπὸ τὴν Ἀφρικὴ καὶ τὴν Ἀραβία.*

[21] *Ζ 247 γράφει: «ἱστορία τοῦ θησαυροῦ κλπ.... Μάρια Τζὲλ διὰ στίχων χειρόγ: παρ' αὐτῷ καὶ παρ' ἄλλοις». Αὐτὴ ἡ σημείωση τῆς αὐτοβιογραφίας εἶναι σ' ἀντί-*

θεση μὲ τὸ περιεχόμενο τῆς ἔμμετρης «ἐπιστολῆς», ποὺ μιλάει γιὰ ἐκτύπωση. Εἶναι πιθανό, πὼς ὁ μεταφραστὴς εἶχε τὴν πρόθεση νὰ ἐκδώση τὸ βιβλίο, μὰ δὲν τὸ πέτυχε.

[22] Graf χ. XX.: *«ὁ Ἀλέξιος Λαζαρίδης ἐκ Κοβινίου* [= Rákeve] *ὁ Νικόλαος Δημητριάδης ἐκ τοῦ Πέτζι βαραδ* [= Pécsvárad], *ὁ συγγραφεὺς τὸ ἀντέγραψε, κεῖται παρὰ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ».*

[23] *Γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ* Barkóczy *βλ. τὸ κεφ. «Ἡ ζωὴ τοῦ Γ. Ζ.». Μόνον ἕνα ἔργο του γνωρίζομε:* «Oratio . . . occasione . . . introductionis . . . Adami e liberis baronibus Patachich de Zajezda Colocensis et Bacsiensis archiepiscopi . . . in metropolitana ecclesia die 17 nov. 1776 Colocae». *Πβ.* Szinnyei: Magyar írók élete és művei I. (1891) *σ.* 590.

[24] *«Χειραγώγος ἔμπειρος τῆς πραγματείας, ἤτοι Βιβλίον περιέχον ὅλους τοὺς ἀναγκαίους σχεδὸν λογαριασμοὺς τῆς Πραγματείας, ὁμοῦ καὶ τὰ Ζυγία, καὶ Πῆχας, ὅλης σχεδὸν τῆς Εὐρώπης, ἐν βιέννῃ, ἐκ τῆς τυπογραφίας Ἰωσὴφ τοῦ Βαουμαϊστέρου, 1793.» Πβ. Σπ. Λάμπρου: Σελίδες ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ ἐν Οὐγγαρίᾳ καὶ Αὐστρίᾳ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ. Νέος Ἑλληνομν. τόμ. Π. τεῦχος γ' σ. 296—297.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε'.

Η ΝΕΑ ΕΛΛΑΣ.

α'. Χαρακτηρισμὸς τῆς «Νέας Ἑλλάδος».

Τόσο γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀξία ὅσο γιὰ τὴν ἐθνική του σημασία τὸ σπουδαιότερο ἔργο τοῦ Ζαβίρα εἶναι ἡ «Νέα Ἑλλάς.» Τὸ ἔργο ἔχει τὴν ἀκόλουθη ἐπιγραφή:

«Νέα Ἑλλὰς ἤτοι Ἱστορία τῶν πεπαιδευμένων Ἑλλήνων, τῶν μετὰ τὴν θλιβερὰν τοῦ Γένους ἡμῶν κατάπτωσιν ἀκμασάντων, καὶ τὴν προβεβηκεῖαν καὶ ψυχορραγοῦσαν Ἑλλάδα, τοῖς αὐτῶν πόνοις τε καὶ ἱδρῶσιν ὡς οἷον τε ἦν ἀντιπελαργησάντων καὶ ἀναζωπυρησάντων· ἐν ᾗ καταλέγονται καὶ πάντα σχεδὸν τὰ Συγγράμματα αὐτῶν, καὶ ποῦ καὶ πότε, καὶ ποσάκις ἐξεδόθησαν· τὰ δὲ ἀνέκδοτα, ἐν τίσι Βιβλιοθήκαις τῆς Εὐρώπης, ἢ τῆς Ἑλλάδος ἐναπόκεινται. Συνερανισθεῖσα ἐκ διαφόρων Ἑλλήνων, Λατίνων, Γάλλων, Γερμανῶν, Ἰταλῶν, καὶ Οὔγγρων Συγγραφέων, ἅμα δὲ καὶ ἐξ ἰδίας ἀναγνώσεως πολλῶν συγγραμμάτων ἐκδοθέντων τε, καὶ τύποις ἔτι ἀνεκδότων, ἐν τάξει χρονολογικῇ τεθεῖσα παρὰ Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα τοῦ ἐκ Σιατίστης τῆς Μακεδονίας. Σημείωσαι ὅμως ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον σχέδιον ὅθεν κοὶ ἄμορφον καὶ ἀκαλλές· ὕστερον δὲ μέλλει νὰ διορθωθῇ καὶ νὰ βαλθῇ εἰς καλλιτέραν τάξιν καὶ ῥυθμόν». (Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα Ἀνέκδοτα Συγγράμματα. Νέα Ἑλλὰς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον ἐκδοθὲν ὑπὸ Γεωργίου Π. Κρέμου .... Ἀθήνησι ... 1872 σ. 1).

Τὴν ἐπιγραφὴ ἀκολουθοῦν δυὸ πίνακες: ἕνας ἀλφαβητικὸς καὶ ἕνας χρονολογικός. Κατόπιν σὲ 534 σελίδες καταγίνεται ὁ συγγραφέας μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὰ ἔργα — ἂν ἀφήσωμε τὶς ἐπαναλήψεις — 517 «πεπαιδευμένων». Διαβάζοντας τὸ ἐπιβλητικὸ ἔργο τοῦ Ζαβίρα ξαναζοῦμε 350 χρόνια ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ: τὴν ἐποχὴ ποὺ ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 15ου αἰῶνα φτάνει ἴσα μὲ τὸ τέλος τοῦ 18ου, τοὺς μαρτυρικοὺς αἰῶνες τῆς δουλείας, τῆς ἐξορίας καὶ τῶν ἀπεριγράπτων ἀγώνων: τοὺς καιροὺς ποὺ, ἐνῷ πιστοποιοῦσαν μπροστὰ στὸν πολιτισμένο κόσμο τὴν ὕπαρξη τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τὴν ἄθραυστη ζωτικότητα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, προπαρασκεύασαν καὶ διευκόλυναν τὴν ἀναγέννηση τοῦ ἑλληνικοῦ «Φοίνικος» ἀπὸ τὴν τέφρα του στὸ Εἰκοσιένα.

Κοντὰ στὸ καθένα τῶν πρώτων εἰκοσιπέντε ὀνομάτων τοῦ βιβλίου βλέπομε τὸ μοιραῖο ἀριθμὸ τῆς ἑλληνικῆς χρονολογίας: 1453. Αὐτοὶ οἱ εἰκοσιπέντε παλαιστὲς — μ' ἀρχηγό τους τὸ Γεννάδιο Σχολάριο — ἀνοίγουν τὴν ἀτέλειωτη σειρὰ τῶν πνευματικῶν πολεμιστῶν τῶν μαύρων αἰώνων. Μεταξύ τους βρίσκονται: Θ. Γαζῆς, Κ. Λάσκαρις, Ἰ. Ἀργυρόπουλος, Ἰ. Δούκας, Γ. Γεμιστὸς ἢ Πλήθων, Γ. Τραπεζούντιος, Βησσαρίων, Μ. Καμαριώτης, Μ. Ἀποστόλης, Λαόνικος Χαλκοκονδύλης. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς σοφοὺς Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς ἦρθαν σ' ἐπαφὴ μὲ τὴν Ἰταλία ἀπ' ἀφορμὴ τῆς συνόδου τῆς Φλορεντίας, μὰ οἱ περισσότεροι κατέφυγαν ἐκεῖ μόνον ὕστερα ἀπὸ τὴν Ἅλωση. Μὲ τὴν πασίγνωστη διδασκαλικὴ καὶ φιλολογική τους δράση γιὰ τὴν ἐξάπλωση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας πέρασαν κι' ὅλας τὰ στενώτερα ὅρια τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ ὡς πρωταγωνιστὲς τοῦ οὐμανιστικοῦ κινήματος ἔφτασαν στὸν Παρνασσὸ τῆς εὐρωπαϊκῆς πνευματικῆς ἱστορίας. Καθὼς μᾶς πληροφοροῦν καὶ οἱ βιογραφίες τοῦ Ζαβίρα, πολυάριθμοι Ἕλληνες πῆγαν καὶ στὰ ὕστερινὰ χρόνια στὰ πανεπιστήμια καὶ γενικὰ στὶς διάφορες πόλεις τῆς Ἰταλίας. Μέσα σ' αὐτὲς τὶς ἰταλικὲς πόλεις διακεκριμένη θέση κατέχει ἡ Βενετία γιὰ τὸ ρόλο, ποὺ ἔπαιξε στὴν ἱστορία τῆς φιλολογίας τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ, χάρη στ' ἀπειράριθμα ἑλληνικὰ βιβλία, ποὺ βγῆκαν — κατ' αὐτοὺς τοὺς αἰῶνες — ἀπὸ τὰ ξακουστὰ τυπογραφεῖα της. Τοὺς λογίους Ἕλληνες, ποὺ ζοῦσαν στὴν Ἰταλία, τοὺς θεωροῦσαν γιὰ φορεῖς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς παιδείας. Αὐτοί, κατὰ φυσικὴ συνέπεια, — ξεχνώντας ὁλότελα τὴ σύγχρονη ζωή, — μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἀνέπτυξαν ὅλη τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ φιλολογικὴ δράση τους. Ἄλλο χαρακτηριστικό τους ἦταν ἡ ἀγάπη τῶν δογματικῶν συζητήσεων — πάντα πρὸς ἐξυπηρέτηση τῆς ἐθνικῆς ἰδέας. Αὐτὰ τὰ δυὸ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα, ποὺ παρατηροῦμε στὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων τῆς οὐμανιστικῆς ἐποχῆς, διακρίνονται στὴ φιλολογία ὁλό, κληρης τῆς ἐποχῆς, ποὺ περιλαμβάνει ἡ «Νέα Ἑλλάς» τοῦ Ζαβίρα.

Αὐτὸ τὸ πνεῦμα — κληροδότημα τοῦ Βυζαντίου — καλλιεργοῦσε καὶ ἡ Ἐκκλησία. Χάρη στὰ προνόμια, ποὺ τοῦ παραχωροῦσε ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, ὁ κλῆρος βαστοῦσε στὰ χέρια του ὅλη τὴν ἑλληνικὴ παιδεία. Γεννάδιος ὁ Σχολάριος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἵδρυσε τὴ Σχολὴ τοῦ Γένους. Τὸ παράδειγμά του ἀκολούθησαν ἄλλοι. Περίφημα σχολεῖα εἶχαν τὰ ἑξῆς ἐκπολιτιστικὰ κέντρα τῆς φυλῆς: Ἀδριανούπολη, Πάτμος, Γιάννινα, Ἰάσι, Βουκουρέστι, Ἀθῆνα, Χίος, Σμύρνη, Κυδονία, Τύρναβος, Νάξος, Μοσχόπολη, Δημητσᾶνα. Κοντὰ σ' αὐτὰ ὑπῆρχαν τὰ κρυφὰ σχολεῖα. Ἡ δίψα τῆς ἐπιστήμης τραβοῦσε πολλοὺς ἀπὸ σχολεῖο σὲ σχολεῖο ἀπὸ τόπο σὲ τόπο — μέσα σ' ἀφάνταστες περιπέτειες — ὄχι μόνον στὸ ἑλληνικὸ ἔδαφος, ἀλλὰ καὶ στὸ ἐξωτερικό. — Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ σχολεῖα σπουδαῖο ρόλο εἶχαν τὰ τυπογραφεῖα. Κύριλλος ὁ Λούκαρις ἵδρυσε τὸ πρῶτο στὴν πατριαρχικὴ ἕδρα του κατὰ τὸ 17ον αἰῶνα. Ἀργότερα ὁ πατριάρχης τῶν Ἱεροσολύμων ἐγκατέστησε τυπο-

γραφεῖα στὸ Ἰάσι καὶ στὸ Βουκουρέστι. Ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰῶνα σπουδαῖα τυπογραφεῖα ὑπάρχουν στὴ Μοσχόπολη, στὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ στὴ Σμύρνη. Κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἱδρύθηκαν καὶ ἄλλα τυπογραφεῖα. Ἔτσι προσέφερε μεγάλες ὑπηρεσίες στὴν ἐθνικὴν ὑπόθεση τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Βεντότη στὴ Βιέννη. Γενικὰ ὅμως τὰ σχολεῖα καὶ τὰ τυπογραφεῖα τῆς Ἐκκλησίας ἱκανοποιοῦσαν γιὰ πολὺν καιρὸ τὶς πνευματικὲς ἀνάγκες τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Αὐτὸς ὁ ἐκκλησιαστικὸς καὶ ἀρχαιόφιλος πολιτισμὸς εὕρισκε μεγάλους προστάτες στοὺς Φαναριῶτες, ποὺ κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες τῆς ἐποχῆς, ποὺ περικλείει ἡ «Νέα Ἑλλάς», κατεῖχαν θέσεις ἐπισημώτατες κι' ἦταν πολλὲς φορὲς οἱ ἴδιοι «πεπαιδευμένοι» φιλόλογοι καὶ κάτοχοι ἐπιβλητικῶν βιβλιοθηκῶν. Εἶναι γνωστό, πὼς στὴ Μολδαβία καὶ στὴν Οὐγγροβλαχία οἱ Ἕλληνες ἔμποροι καὶ μοναχοὶ καὶ ὕστερα οἱ Φαναριῶτες ἡγεμόνες δημιούργησαν πραγματικὰ κέντρα ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὥστε στὶς χῶρες αὐτὲς ἡ ἑλληνικὴ ἦταν ἡ ὁμιλουμένη γλῶσσα τοῦ «καλοῦ κόσμου», μὰ καὶ ἡ προτιμουμένη γραφομένη τῶν ἐπιστημόνων καὶ φιλολόγων. — Στὶς ρουμανικὲς χῶρες ὁ ἑλληνισμὸς ἔπαιξε σπουδαῖο ρόλο ἐκπολιτιστικό, ποὺ πρέπει βέβαια ν' ἀποδοθῇ στὴν ὑπεροχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.[1] Σ' ἄλλα μέρη τῆς διασπορᾶς π. χ. στὴν Οὐγγαρία, στὴν Αὐστρία καὶ στὴ Γερμανία οἱ Ἕλληνες βρίσκονταν σὲ θέση διαφορετική. Σ' αὐτὰ τὰ μέρη οἱ Ἕλληνες πῆραν ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ τῶν σχετικῶν χωρῶν, καθὼς τοῦτο φαίνεται — ὡς πρὸς τὴν Οὐγγαρία — ἴσια ἴσια ἀπὸ τὶς πληροφορίες ποὺ παρέχει ἡ «Νέα Ἑλλάς». Οἱ φορεῖς αὐτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ παρουσιάζει τὴ σφραγῖδα τῶν τριῶν ἄνω παραγόντων: τοῦ Οὐμανισμοῦ, τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Φαναριωτῶν, περνοῦν μπροστὰ στὰ μάτια μας — στὴ διάταξη τῆς «Νέας Ἑλλάδος» ὕστερα ἀπὸ τοὺς «πεπαιδευμένους», ποὺ ἔζησαν κατὰ τὸ 15ον καὶ 16ον αἰῶνα — βαλμένοι κατὰ σειρὰ ἀλφαβητικὴ τῶν βαπτιστικῶν ὀνομάτων ἀπὸ τὸ Γιαννιώτη θεολόγο-φιλόσοφο Ἀναστάσιο Παπαβασιλόπουλο ἴσα μὲ τὸ Χίο Χριστόφορο Καμπάνα. Ὅλοι τους — ἤτε μὲ τὸν πεζὸ ἤτε μὲ τὸν ἔμμετρο λόγο — προσπαθοῦσαν νὰ ἐξυπηρετήσουν τὴν ὑπόθεση τῆς ἐθνικῆς παιδείας. Οἱ περισσότεροι τῶν ποιητῶν τῆς ἐποχῆς μεταχειρίζονταν τὴν ἀρχαία γλῶσσα μὲ τ' ἀρχαῖα μέτρα καὶ καλλιεργοῦσαν τὰ εἴδη τῆς ἀρχαίας ποιητικῆς μ' ἐπίκαιρο προσωπολατρικὸ συχνὰ πατριωτικὸ ἢ ἐκκλησιαστικὸ περιεχόμενο. Διακρίνονται: Γεώργιος Ἀμοιρούτζης, Μιχαὴλ Ἀποστόλης, Ἰουστῖνος Δεκαδύος, Ἰωάννης Λάσκαρις, Ἀρσένιος Ἀποστόλης, Μάρκος Μουσοῦρος, Φραγκῖσκος Πόρτος, Αἰμίλιος Πόρτος, Ἀντώνιος Ἔπαρχος, Ἱέραξ, Μάξιμος Μαργούνιος, ὁ πολὺς Λέων Ἀλλάτιος, Ἰωάννης Καρυόφυλλος, Λεονάρδος Φιλαρᾶς, Σεβαστὸς Κυμηνίτης, Ἱερόθεος Κομνηνός, Ἰωάννης Πατούσας καὶ ἄλλοι. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς πολὺ σημαντικῆς Κρητικῆς ποίησης λίγοι βρέθηκαν σ' ἐκείνη τὴν ἐποχή, ποὺ θεράπευαν τὴ δημοτικὴ μοῦσα σὰν

τὸν Καισάριο Δαπόντε ἢ τὸ Ρῆγα Φερραῖο. Τὸ πλῆθος τῶν λογίων, ποὺ ἡ «Νέα Ἑλλάς» ἀναφέρει, καταγίνεται στὴν καλλιέργεια τοῦ πεζοῦ λόγου μ' ἐγκυκλοπαιδικὸ περιεχόμενο.

Τὰ ἰδανικά τους συμβολίζονται καὶ συνοψίζοσται σὲ τρεῖς λέξεις: Γλῶσσα, Ἐκκλησία, Γένος. Ἡ πρώτη σημαίνει — φυσικά — τὴν ἀρχαία ἑλληνική. Ἡ διαφορὰ, ποὺ παρατηρεῖται μεταξὺ τῆς γλωσσικῆς μορφῆς τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν ἔργων τούτων καὶ τῆς ζωντανῆς δημοτικῆς, ἀποτελεῖ, πραγματικὴ διγλωσσία. Οἱ ρίζες τοῦ κακοῦ διακρίνονται κι' ὅλας στὴν τεχνιτὴ γλῶσσα τῶν διαφόρων εἰδῶν τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας. Ὁ Ἀττικισμός, τὸ Βυζάντιο, ὁ Οὐμανισμὸς καὶ ἡ Ἐκκλησία μὲ τὴ συντηρητικότητά τους δυναμώνουν τὸ μοιραῖο ἐμπόδιο, ποὺ ἀναχαίτισε γιὰ αἰῶνες τὴν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Τὸ γεγονός, πὼς ἡ Δύση χρησιμοποίησε τὴ δημοτικὴ γιὰ τὴ θρησκευτικὴ προπαγάνδα της — ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἐποχὴ, ποὺ μᾶς ἀναπαρασταίνει τὸ βιβλίο τοῦ Ζαβίρα — δυσφήμισε στὰ μάτια πολλῶν τὴ ζωντανὴ γλῶσσα, ἐνῷ ἄλλους ἡ σύνεση παρότρυνε νὰ μεταχειρίζονται ὅμοια ὅπλα ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων. Ἀλλὰ ὄχι μόνον στὴ θρησκευτικὴ, μὰ καὶ στὴν ἄλλη λογοτεχνία βρίσκονταν μερικοί, ποὺ κατανοοῦσαν, πὼς τότε προσφέρουν στὸ ἔθνος πραγματικὴ ὑπηρεσία, ἐὰν διαδίδουν τὶς ἰδέες τους στοὺς εὐρύτατους κύκλους τῶν συμπατριωτῶν. Αὐτὴ ἡ προσπάθεια γιὰ κοινὴ κατάληψη φαίνεται — κατ' ἐκείνη τὴν ἐποχὴ — στὰ ἔργα τοῦ Ν. Σοφιανοῦ (16. αἰ.), τοῦ Φραγκίσκου Σκούφου (17. αἰ.), τοῦ Ἠλία Μηνιάτη (17—18. αἰ.), τοῦ Βικεντίου Δαμῳδοῦ καὶ ἄλλων. Ὅλα αὐτά, βέβαια, δὲν εἶναι ἄλλο πρᾶγμα παρὰ εὐσεβὴς πόθος. Τὰ πρῶτα φτερουγίσματα — στὸν πεζὸ λόγο — τῆς ζωντανῆς γλώσσας μένουν μακριὰ πίσω ἀπὸ τὸ συστηματικὸ καὶ τακτικὸ μεταχείρισμα τῆς γλώσσας, ποὺ χαρακτηρίζει τοὺς Κρητικοὺς ποιητὲς τῆς ἐποχῆς. Πάντως αὐτοὶ οἱ πρωτοπόροι πεζογράφοι τῆς δημοτικῆς μαζὶ μὲ τοὺς νησιῶτες ποιητὲς εἶναι οἱ πρόδρομοι τῆς πνευματικῆς ἀναγέννησης τοῦ 19ου αἰῶνα, ποὺ — ἀπὸ ἐξωτερικὴ ἄποψη — παρουσιάσθηκε ὡς ἀνανέωση τῆς μορφῆς, ἐνῷ κατὰ βάθος ἐσήμαινε πολὺ περισσότερο: τὴν ἀπολύτρωση τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἀπὸ τοὺς δεσμούς του.

Κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ζαβίρα, καθὼς καθ' ὅλη τὴν περίοδο, ποὺ περιλαμβάνει τὸ ἔργο του, ἡ κοινὴ γνώμη — ἐκτὸς ἀπὸ σποραδικὰ φαινόμενα — ἀντιστεκόταν σὲ κάθε νεωτερισμό. Ὁ συγγραφέας τῆς «Νέας Ἑλλάδος» προσεχώρησε μ' ὅλη του τὴν ψυχὴ κι' ἀφοσίωση στὸ πλῆθος τῶν ὑπερμάχων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς. Τὴν ἀντίληψή του τὴν ἐκφράζει κάπουκάπου στὶς σελίδες τῆς βιογραφικῆς του συλλογῆς. Μιὰ παρατήρησή του ἀναφερομένη στὸ Δωρόθεο Μιτυληναῖο δείχνει τὸ ἰδανικό, ποὺ ἔτρεφε ὡς πρὸς τὴ γλωσσικὴ μορφή. Γιὰ τὸν «ἄκρο ἀριστοτελικὸ φιλόσοφο» διατυπώνει τὸν ἀκόλουθο λακωνικὸ χαρακτηρισμό: «μετὰ θουκυδίδην καὶ ξενοφῶντα πρῶτος εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἡδυέπειαν» (Ζ 273). Ἀκόμη πιὸ περίεργες εἶναι

οἱ δηλώσεις του ποὺ ἔκαμε — κατὰ τρόπον ἀρνητικό — σχετικὰ μ' ἕνα ἐγχειρίδιο γραμμένο στὴ δημοτική:[2] *«ἡ Γεωργαφία αὕτη ἐστι πᾶσι λίαν χρήσιμος· ἀλλὰ τὸ λίαν χυδαῖον καὶ βάρβαρον αὐτῆς ὕφος, οὐ μικρὰν ἀηδίαν καὶ ναυτίασιν τοῖς πεπαιδευμένοις προεξένησεν· ὅθεν (ὡς οἶμαι) καὶ ἀτελὴς ἔμεινεν» (Z 239). Σὲ δυὸ ἄλλα μέρη τοῦ βιβλίου του ἐπανέρχεται στὸ ἴδιο ζήτημα. Στὸ ἕνα μέρος κάνει τὴν ἑξῆς σύντομη παρατήρηση: «Τὸ πόνημα τοῦτο διὰ τὴν ὠφέλειαν εἶναι μέγα, διὰ τὸ λίαν χυδαῖον του ὕφος ἀηδὲς καὶ διὰ τὸν ἀναγινώσκοντα ἀτελές, ὅθεν καὶ λύπης ἄξιον» (Z 286). Μιὰ ἐκτενέστερη κριτικὴ περιέχουν τ' ἀκόλουθα λόγια σ' ἄλλο μέρος τοῦ βιβλίου του (Z 279—80): «αὕτη ἡ βίβλος εἶναι λίαν ὠφέλιμος, ἀλλὰ λυπηρὸν πρᾶγμα εἶναι ὁποῦ οἱ σοφοὶ αὐτῆς Συγγραφεῖς συνέγραψαν αὐτὴν μὲ ἕνα τόσον χυδαῖον ὕφος, ὥστε ὁποῦ εἰς ἕκαστον ἀναγνώστην προξενεῖ μεγάλην ἀηδίαν καὶ τὸ χειρότερον εἶναι ὁποῦ οἱ εἰδήμονες καὶ πεπαιδευμένοι ἄνδρες παρακινοῦσι διὰ πολλῶν καὶ τοὺς ἄλλους συγγραφεῖς διὰ νὰ τοὺς μιμηθῶσι· πρὸς τοῖς ἄλλοις γράφουσιν ὅτι: «ὅταν γράφωμεν ῥωμαΐϊκα, νὰ μιμούμασθε τὰ πάθη καὶ τὸ σχηματισμὸ ὁποῦ ἔδωκε ἡ κοινὴ χρῆσις εἰς τὴ γλῶσσα, ἂν θέλωμε νὰ γράφωμε τὴ γλῶσσα ὁποῦ ἐπαγγελομάσθε· εἰ δὲ καὶ σχηματίσωμεν ταῖς λέξαις κατὰ τὴν κλίσι τῆς ἑλληνικῆς δὲν γράφομεν ῥωμαΐϊκα διὰ τὶ δὲν ἀκολουθοῦμεν τὴ φυσικὴ χρῆσι τῆς γλώσσας. α' τουτέστιν, ἑνὶ λόγῳ εἰπεῖν, οἱ ἀμαθεῖς καὶ χυδαῖοι δὲν πρέπει νὰ μανθάνωσι τὴν γλῶσσαν ἀπὸ τῶν εἰδημόνων καὶ πεπαιδευμένων, ἀλλ' οἱ εἰδήμονες καὶ οἱ πεπαιδευμένοι νὰ μανθάνωσι τὴν προφορὰν καὶ τὰς λέξεις ἀπὸ τοὺς χωριάτας καὶ ξυλοφόρους. β' ἡ φυσικὴ χρῆσις τῆς γλώσσης μας εἶναι νὰ συμφύρῃ εἰς κάθε τρίτην ἢ τετάρτην ἡμετέραν λέξιν καὶ λέξεις τουρκικὰς βουλγαρικὰς Ἀλβανίτικας κτλ. λοιπὸν πρέπει καὶ οἱ συγγράφοντες νὰ ἀκολουθοῦσι τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς νῦν γλώσσης μας τουτέστι νὰ μιμοῦνται τοὺς χωριάτας καὶ ξυλοφόρους καὶ κατὰ τὴν προφορὰν καὶ ὁμιλίαν ἐκείνην νὰ συντέθωσι τὰ συγγράμματά των βαβαί! — ἐγὼ αὐτὴν τὴν κρίσιν ἀφίνω τῷ ἀναγνώστῃ». Ἤξερε πολὺ καλὰ ὁ Ζαβίρας, πὼς ἡ μεγάλη πλειονοψηφία τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ ἦταν μὲ τὸ μέρος του.*

Τὸ ἄλλο σύμβολο τῶν λογίων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας ἦταν ἡ Ἐκκλησία. Ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, ποὺ ἐνισχύουν μόνον τὸν κανόνα, καθὼς μᾶς τὸ δείχνει καὶ ἡ μαρτυρία τῆς «Νέας Ἑλλάδος», ὅλη ἐκείνη ἡ ἐποχὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ ἀνεπιφύλακτη ἀφοσίωση πρὸς τὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία. Ὁ πιστὸς γιὸς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀποκαλύπτεται στὶς ἀκόλουθες καὶ τὶς ὅμοιες ἐκφράσεις ποὺ στὶς σελίδες τῆς βιογραφικῆς του συλλογῆς συναντοῦμε: «. . . ὅστις ἀγνοεῖ . . . τὰς τῶν μηχανορράφων Ἰησουϊτῶν τὰς δολερὰς ἐπινοίας . . .» (Z 222). «. . . Γεράσιμος ὁ χαλεπίου . . . πολλάκις ἐπιβουλὰς καὶ κινδύνους δοκιμάσας παρὰ τῶν παπολατρῶν . . .» (Z 242.) «Ἀνδρέας εὐδαίμων ἰωάννης ὁ ἐκ Κυδωνίας . . . ἀφθόνως ποτισθεὶς ἀπὸ τῶν τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας ναμάτων, ἀπεστράφη τὸ τῆς

γνησίας αὐτοῦ Μητρὸς γάλα καὶ ἀποσκιρτήσας ἐνηγκαλίσθη τὸ τῆς δυτικῆς» (Z 194), «Ματθαῖος Καρυόφυλλος οὗτος ἦν τὴν πατρίδα Κρής, τὴν θρησκείαν λατῖνος, καὶ τὸ ἐπάγγελμα ἐχθρὸς τῆς Μητρὸς αὐτοῦ, τουτέστι τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀδιάλακτος» (Z 423—4). Τὸ ἴδιο αἴσθημα κατοπτρίζουν τὰ λακωνικά, μὰ θερμὰ λόγια ποὺ τελειώνουν τὴ βιογραφία τοῦ Δοσιθέου Ἱεροσολύμων: «Καὶ ταῦτα μὲν εἰσὶ τὰ τῆς ἱερᾶς ἐκείνου ἀτρύτου τε καὶ ἀκαμάτου ψυχῆς ποιήματα ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας» (Z 273). Ὁ βασικὸς τόνος ὅλου τοῦ ἔργου εἶναι πιστὴ ἀφοσίωση πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησία. Καὶ ἡ ἱστορία τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τῶν πεπαιδευμένων τῆς «Νέας Ἑλλάδος» καθ' ἑαυτοῦ δὲν εἶναι ἄλλο πρᾶγμα παρὰ ἐπιθεώρηση 350 ἐτῶν ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας: ἱστορία τῶν ἀγώνων τῆς ὀρθοδοξίας ἐναντίον τοῦ Πάπα καὶ τοῦ προτεσταντισμοῦ. Ἐὰν ὅμως προχωρώντας κατὰ τὴν ἔρευνά μας φτάσωμε στὰ βάθη τῶν πραγμάτων, θὰ βροῦμε, πὼς στὴν πραγματικότητα ἡ ἀγάπη τῆς ἀρχαίας γλώσσας καὶ ἡ ἀφοσίωση πρὸς τὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, ποὺ παρουσιάζονται στὰ ἔργα τους, δὲ σήμαιναν ἁπλὲς πνευματικὲς προτιμήσεις ἀπὸ λόγους μόνον γλωσσικοαισθητικοὺς ἢ θρησκευτικοφιλοσοφικούς: στὸ βάθος τῆς ψυχῆς τους ζοῦσε ἡ πεποίθηση, πὼς μὲ τὴ θεραπεία τῆς ἀρχαίας γλώσσας καὶ τῆς ὀρθοδοξίας προσφέρανε ὑπηρεσίες στὴν ὑπόθεση τοῦ Γένους.

Τὸ Γένος — τὸ τρίτο ἰδανικό — εἶναι τὸ ἐλατήριο τῆς ἐργασίας τους, ἡ κινητήρια δύναμη τῶν αἰσθημάτων τους, ἡ κεντρικὴ φροντίδα τους: κοινὸ καὶ κύριο ἰδανικὸ ἀπὸ Νότο σὲ Βορρᾶ, ἀπὸ Ἀνατολὴ σὲ Δύση, στὸ πάτριο ἔδαφος καὶ στὰ μακρυνὰ μέρη τῆς διασπορᾶς, παντοῦ, ὅπου ἑλληνικὴ πνευματικὴ ζωὴ ἀνθοῦσε κατ' ἐκείνους τοὺς αἰῶνες. Συγγραφή, ἀντιγραφή, ἔκδοση, διάδοση ἑλληνικῶν βιβλίων ἦταν ἐθνικὴ ὑπόθεση στὰ μάτια τους. Γιὰ τοῦτο παρατηρεῖ ὁ Ζαβίρας σχετικὰ μ' ἕνα ἱστορικὸ ἔργο τοῦ Δοσιθέου (Z 269): «πόσον μέγα καλὸν ἤθελε προξενήσῃ μία δευτέρα ἐκτύπωσις ταύτης τῆς βίβλου εἰς τὸ ἡμέτερον γένος . . .» Γι' αὐτὸ τονίζει τόσο πολὺ στὴ βιογραφία τοῦ Βεντότη, πὼς «πρῶτος τῶν ἑλλήνων συνέστησεν ἐκεῖ ἑλληνικὴν τυπογραφίαν ἐν ᾗ ἐτυπώθησαν διάφορα βιβλία εἰς τὴν γλῶσσαν μας· οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ καὶ πρῶτος ἐχρημάτισεν εἰς τὸ γένος ἡμῶν, ὅποῦ ἐξέδοτο ἐφημερίδας εἰς τὴν γλῶσσαν μας καὶ Καλενδάρια τοιαῦτα ὅποῦ οὐδέποτε εἶχε πρότερον τὸ γένος μας» (Z 245). Γιὰ τοῦτο λυπήθηκε τόσο, πὼς ἡ μοῖρα «ἐβιάσθη . . . νὰ τὸν ἁρπάξῃ βιαίως ἀπὸ τὰς ἀγκάλας τοῦ γένους» (Z 245) καὶ γιὰ τὸν ἴδιο λόγο πόνεσε ἡ καρδιά του, ἐνῷ συλλογιζόταν τὴν τύχη πολλῶν συμπατριωτῶν του, ποὺ ἔπαθαν τόσα δεινὰ μαζὶ μὲ τὸ Ρῆγα — στὰ 1797 — ἢ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ τελευταίου: «καὶ οὕτως ὑστερήθη τὸ γένος ἡμῶν τοσούτους καὶ τοιούτους οἵτινες ἠδύναντο νὰ προξενήσωσιν εἰς τὸ κοινὸν μεγάλην ὠφέλειαν· μεταξὺ δὲ τῶν τὴν ἄδικον ταύτην ποινὴν ἀποφυγόντων ἀλλ' ἐν ἐξορίᾳ ὄντων εἰσὶ καὶ οἱ γνωστοὶ μαρκίδες Πούλιου ὅ τε πούλιος καὶ Γεώργιος σιατι-

στεῖς οἵτινες μετὰ τὸν Γεώργιον βενδότην πρῶτοι ἐν βιέννῃ τυπογραφίαν συνέστησαν καὶ πολλὰς ὠφελίμους βίβλους ἐτύπωσαν, καὶ ἐφημερίδας δημοσίους δι' ὠφέλειαν τοῦ γένους ἐξέδωκαν, ἀλλ' οἴμοι! ἡ ἐξορία αὐτῶν ἐγένετο λίαν ἐπιζήμιος εἰς ὅλον τὸ γένος τῶν ἑλλήνων ἐπειδὴ ἡ τυπογραφία αὐτῶν ἔμελλε νὰ ἐκδώσῃ εἰς τὸ φῶς διάφορα συγγράμματα, τὰ ὁποῖα ἔμελλον νὰ ἦναι ὡς ἄλλαί τινὲς βαθμίδες πρὸς τὴν τοῦ πρώην ἑλικῶνος τῆς ἑλλάδος ἀνάβασιν» (Z 523).

Τὴν ἐποχὴ, ποὺ μᾶς ἀποκαλύπτει ἡ «Νέα Ἑλλάς» τὴν ὀνομάσαμε «ἐποχὴ ἐξορίας», γιατὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἐξελίσσεται ἔξω ἀπὸ τὸ πάτριο ἑλληνικὸ ἔδαφος. Τὴν ὀνομάσαμε καὶ «ἐποχὴ ἀγώνων», γιατὶ καὶ στὰ ὑπόδουλα μέρη καὶ στὰ διάφορα ἑλληνοκατοίκητα ἐδάφη τῆς διασπορᾶς ἀναγκάζονταν νὰ ἀγωνίζονται ἀδιάκοπα ὅλοι — καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς πνευματικῆς ζωῆς — ἐκεῖ ἐναντίον τῆς πολιτικῆς καταπίεσης, τῆς δουλείας καὶ τῆς ἄδικης φορολογίας τῶν δυναστῶν, ἐδῶ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν — στὰ ξένα — τὴν ὕπαρξή τους. Κατ' ἐκείνους τοὺς καιροὺς ἡ οὐσία τοῦ Ἑλληνισμοῦ — ἡ ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Ἔθνους — κατέφυγε στὰ βουνά, στὰ ἐλέφτερα κλέφτικα λιμέρια καὶ . . . στὶς σελίδες τῶν ἑλληνικῶν βιβλίων ποὺ ἔβγαιναν κάθε τόσο σ' ὅλα τὰ σημεῖα τῆς ἑλληνικῆς διασπορᾶς.[3] *Ἡ φιλολογικὴ δράση καὶ τὸ βιβλίο ἔγινε σὰν κάποιο πνευματικὸ νησὶ «τῶν μακάρων» γιὰ τοὺς «πεπαιδευμένους» ἢ φιλόσπουδους Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς. Στοὺς αἰῶνες τῆς πίκρας τὸ βιβλίο τοὺς ἔφερε τὴν ἐσωτερικὴ ἐλευθερία*[4] *καὶ προπαρασκεύαζε τὸ ἔδαφος γιὰ ἕνα καλλίτερο μέλλον. Εἶναι ἀλήθεια, πὼς μέσα στὰ πνευματικὰ προϊόντα τῆς ἐποχῆς μόνον ἡ Κρητικὴ ποίηση ἔχει σωστὴ φιλολογικο-αἰσθητικὴ σημασία, ποὺ γιὰ τοὺς γνωστοὺς λόγους πολὺ δυσανάλογη θέση κατέχει στὴν πρώτη ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως εἶναι ἀναμφίβολο, πὼς ἀπὸ πατριωτικὴ καὶ ἐθνικὴ ἄποψη ἀνεκτίμητη μὰ κι' ἀνεξάλειπτη ἀξία ἔχουν ὅλοι «οἱ μετὰ τὴν θλιβερὰν τοῦ Γένους . . . κατάπτωσιν ἀκμάσαντες, καὶ τὴν προβεβηκεῖαν καὶ ψυχορρραγοῦσαν Ἑλλάδα, τοῖς αὐτῶν πόνοις τε καὶ ἱδρῶσιν ὡς οἷόν τε ἦν ἀντιπελαργήσαντες καὶ ἀναζωπυρήσαντες πεπαιδευμένοι Ἕλληνες». Ἄνκαι βάδιζαν — ἀπὸ πολλὲς ἀπόψεις — σὲ δρόμους λανθασμένους, μ' ὅλα ταῦτα ἐκεῖνοι ἀποτελοῦσαν τοὺς συνδετικοὺς κρίκους μεταξὺ τῶν διεσπαρμένων, διακηρύττοντας μὲ τὴ φιλολογικὴ δράση τους τὴν ταυτότητα τοῦ ἀρχαίου καὶ νέου Ἑλληνισμοῦ, καὶ κρατώντας ἀδιάκοπα ξυπνὴ τὴν ἐθνικὴ συνείδηση.*

Ὥστε ὁ Γεώργιος Ζαβίρας εἶναι ἄξιος τῆς εὐγνωμοσύνης ὅλων τῶν Ἑλλήνων, γιατὶ στὸ πολύτιμο βιβλίο του πρῶτος ἐμάζεψε καὶ συστηματοποίησε — σὲ πολλὰ μέρη μάλιστα πρῶτος ἐξερεύνησε — τὸ ὑλικό (βιογραφίες, ἔργα κτλ.), ποὺ στὴ βάση του οἱ ἑπόμενες γενεὲς μπόρεσαν νὰ ἀναπαραστήσουν ἕνα σπουδαῖο κεφάλαιο τῆς ἱστορίας τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῶν Ἑλλή-

νων, ἐννοοῦμε τὰ ἱστοριο-φιλολογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ γεγονότα τῶν αἰώνων τῆς δουλείας, ποὺ προπαρασκεύασαν τὸν ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας.

Ἡ καλλιέργεια καὶ ἀναζωπύρηση τοῦ ἀπὸ τὴν τριάδα Γλώσσας, Ἐκκλησίας καὶ Γένους ἀποτελουμένου ἑνιαίου ἐθνικοῦ ἰδανικοῦ ἐξυπηρετοῦσε — φυσικά — τὴν πραγματοποίηση ἑνὸς ἐνδομύχου κι' ἀσβέστου πόθου: νὰ φτάσουν — ὕστερα ἀπὸ τόσους μόχθους — στὸ Μεγάλο Σκοπό, νὰ δώσουν σ'ὅλα ἐκεῖνα, ποὺ τὰ παραπάνω ἰδανικὰ περιέχουν, ἕνα συγκεκριμένο πλαίσιο, νὰ δημιουργήσουν γιὰ ὅλα ἐκεῖνα, ποὺ τὸ ἑλληνικὸ ὄνομα περιλαμβάνει, ἑστία καὶ σκεπὴ ἀσφαλῆ, νὰ παρέχουν — μ' ἕνα λόγο — στὸν Ἑλληνισμὸ ἐκεῖνο, ποὺ περικλείει ἡ λέξη: Πατρίς. Ὅλη ἡ ἀπέραντη πνευματική τους δράση — χωρὶς νὰ τὸ τονίζουν — ἕνα σκοπὸ εἶχε: ν'ἀναστήσουν τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν τέφρα της. Ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου μας: «Νέα Ἑλλάς», ποὺ γεννήθηκε μὲ μιὰ γενεὰ πιὸ μπροστὰ ἀπὸ τὴν ἀνάσταση τοῦ ἑλληνικοῦ Φοίνικος, δὲν ἀναφερόταν μόνον σ' ἐκείνη τὴ νεοελληνικὴ γενεά, ποὺ μετὰ τὴν Ἅλωση μὲ τὴ λογοτεχνική της δράση ἀντιπροσώπευε τὸ αἰώνιο ἑλληνικὸ πνεῦμα, ἀλλὰ — σὰν προφητικὸ προμήνυμα — ἐσήμαινε γιὰ κάθε Ἕλληνα καὶ κείνη τὴ νέα πατρίδα, ποὺ τότε δὲν εἶχε ἀκόμη ξαναγεννηθῆ: τὴ Νέα Ἑλλάδα τῶν ἐθνικῶν ὀνείρων. Καὶ ὁ τίτλος ἀκόμη τοῦ βιβλίου τονίζει γιὰ ὅλους τοὺς καιροὺς καὶ ὅλες τὶς γενεὲς τὴν ἐθνικὴ σημασία τῶν συγγραφέων αὐτῶν ὡς προδρόμων τῆς Νέας Ἑλλάδος προαναγγέλλοντας συμβολικὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς μεγάλης κρυφῆς ἐλπίδας τοῦ ὑποδούλου Γένους, ποὺ ὁ Γεώργιος Ζαβίρας ὁ ἴδιος δὲν ἀξιώθηκε νὰ τὴν προφτάση.[5]

β'. Οἱ περιπέτειες τῆς «Νέας Ἑλλάδος» καὶ ὁ ρόλος της στὴν ἱστοριογραφία τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας.

Τὸ χειρόγραφο τῆς βιογραφικῆς συλλογῆς τοῦ Ζαβίρα — κατὰ τὴ διαθήκη του — μαζὶ μὲ τὴ βιβλιοθήκη του, ἀπὸ τὸ Szabadszállás, ἔφτασε στὴν ἰδιοκτησία τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς Πέστης. Ἀργότερα βρέθηκε — δὲν ξέρομε πῶς — στὰ χέρια τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ, ἐφημερίου τῆς Βιέννης. Ὁ διάδοχός του, ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης τὸ πῆρε μαζί του — κατὰ τὸ 1819 — στὸ Tübingen καὶ ἀπὸ κεῖ περὶ τὸ 1821 στὴν Κέρκυρα. Ἀπὸ τὰ 1825 τὸ φύλαγε — κάμποσα χρόνια — ὁ Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος, ποὺ κατὰ τὴν παράκληση τοῦ Φαρμακίδη τὸ ἔστειλε στὴν πρωτεύουσα. Στὰ 1862 κατὰ τὴ διαθήκη τοῦ τελευταίου ἔφτασε στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη. Ἀμέσως μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ζαβίρα καὶ ἀργότερα πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἁρμοδίους ἀπαίτησαν τὴν ἔκδοση τοῦ ἔργου. Ἔπρεπε ὅμως νὰ περάσουν σχεδὸν ἑβδομῆντα χρόνια γιὰ νὰ δοθῆ — κατὰ τὸ 1871 — ἡ ἐπίσημη ἐντολὴ στὸ Γεώργιο Π. Κρέμο ν' ἀναλάβη τὴν ἔκδοση. Εἶναι ἀξιοπερίεργο καὶ χα-

ρακτηριστικὸ γιὰ τὸ — ἀπὸ φαναριώτικες παραδόσεις ποτισμένο — πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, πὼς βρέθηκαν μερικοὶ καθηγητὲς τοῦ πανεπιστημίου, ποὺ κατὰ τὴν τελευταία στιγμὴ — ἐνῷ στοιχειοθετοῦσαν τὸ ἔργο — ἤθελαν νὰ ματαιώσουν τὴν ἐμφάνισή του. Γιὰ αἰτία ἔφεραν τὴ γλῶσσα του, ποὺ — καθὼς ἡ γλῶσσα τῶν συγχρόνων του ὅλων — ἔδειχνε τὴν ἐπαφὴ μὲ τὴ ζωὴ καὶ δὲ συμφωνοῦσε πάντα μὲ τὴν ἀρχαία γραμματική. Οἱ καθηγητὲς αὐτοὶ μεταχειρίσθηκαν κάθε μέσο γιὰ νὰ φτάσουν στὸ σκοπό τους. Παρακίνησαν τὸν τύπο, μάλιστα ἀκόμη καὶ τὸν ὄχλο τοῦ δρόμου νὰ συνεργασθοῦν μαζί τους. Μ' ὅλα τοῦτα τὰ ἐμπόδια τὸ ἔργο τοῦ Ζαβίρα — ὕστερα ἀπὸ πολλὲς περιπέτειες — στὴν ἀρχικὴ μορφή του, μαζὶ μὲ τὰ «λάθη» τῆς γραμματικῆς, τυπώθηκε στὴν Ἀθῆνα στὰ 1872 (Ζμα'—ο').

Τὸ βιβλίο τοῦ Ζαβίρα, φυσικά, τότε μόνον θὰ ἐκπλήρωνε ἀληθινὰ τὸν προορισμό του, ἐὰν εἶχε τυπωθεῖ ἀμέσως. Γιατὶ τότε ἀπὸ πολιτικὴ καὶ ἐθνικὴ ἄποψη ἐπίσης θὰ μποροῦσε νὰ φανερώσῃ τὴ μέσα του κρυμμένη πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἐνέργεια, ἐφόσον θὰ ὕψωνε καὶ θὰ δυνάμωνε — μὲ τὴ συνεισφορά του — τὴν ἐθνικὴ συνείδηση κατὰ τὴν πιὸ κρίσιμη στιγμὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ: τὴν Παραμονὴ τοῦ Εἰκοσιένα. Κατὰ τὴ μαρτυρία συγχρόνων πληροφοριῶν, ἡ γνώση μονάχα, πὼς ὑπάρχει τὸ «Ἑλληνικὸν Θέατρον», ἦταν ἀρκετὲς φορὲς ὅπλο γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τοῦ προσβαλλομένου ἑλληνικοῦ ὀνόματος. Μὰ καὶ ὁ ἐπιστημονικὸς ρόλος καὶ ἡ ἀναγνώρισή του θὰ ἦταν ἐπίσης πιὸ μεγάλη, ἐὰν εἶχε ἐκδοθεῖ ἀμέσως περὶ τὰ 1800. Εἶναι χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴν ἀξία του, πὼς ἀκόμη καὶ ὑπὸ μορφὴ χειρογράφου προσέφερε σπουδαῖες ὑπηρεσίες στὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμη. Ὁ Ζαβίρας στὴ βιογραφική του συλλογὴ πραγματοποίησε μιὰ σημαντικὴ σκέψη, ποὺ μεταξὺ τῶν συμπατριωτῶν του στὴν Ἑλλάδα πολὺ ἀργότερα ξαναπαρουσιάσθηκε (στὴν πιὸ ἐπίσημη μορφὴ μόνον ἑξῆντα χρόνια ὑστερώτερα). Στὰ 1812 — τότε, ποὺ οἱ «πεπαιδευμένοι» Ἕλληνες ἤξεραν πιὰ τὴν ὕπαρξη τῆς «Νέας Ἑλλάδος» — ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία παρότρυνε τοὺς εἰδικοὺς ν'ἀσχοληθοῦν μὲ τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ τυπογραφεῖα τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας, καθὼς καὶ μὲ τὴ συλλογὴ στοιχείων ἀναφερομένων στὸ βίο καὶ στὴν ἐργασία «τῶν πεπαιδευμένων Ἑλλήνων» τῆς ἴδιας ἐποχῆς. Ἤξεραν γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Ζαβίρα ἐπίσης καὶ οἱ συγγραφεῖς τῶν βιβλιογραφικῶν καταλόγων τῆς φιλολογίας τῆς ἐποχῆς, ἄντλησαν ἰδέες καὶ παρακινήσεις ἀπὸ τὴ «Νέα Ἑλλάδα», χρησιμοποίησαν, μάλιστα, μερικὲς πληροφορίες της. Μὰ τὸ πιὸ σπουδαῖο ρόλο ἔπαιξε κατὰ τὰ χρόνια μεταξὺ 1860 καὶ 70, ὅταν (στὰ 1865) τὸ πανεπιστήμιο τῶν Ἀθηνῶν — τὸ ἁρμοδιώτερο ἐπιστημονικὸ κέντρο ἐκείνων τῶν καιρῶν — προκήρυξε ὡς θέμα φιλολογικοῦ διαγωνισμοῦ τὴν ἐξερεύνηση καὶ τὴ συγκέντρωση πληροφοριῶν ἀναφερομένων στοὺς διακεκριμένους σοφοὺς Ἕλληνες τῆς μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς. Γιὰ νὰ σχηματίσωμε μιὰ ἰδέα γιὰ τὴ συχνὴ χρήση — κατ' ἐκείνη τὴν περίοδο — τοῦ χειρογράφου καὶ τοῦ ἀντιγράφου του, ἀρκεῖ ν' ἀναφέρωμε τὰ παράπονα

τοῦ πρώτου ἐκδότη τοῦ ἔργου (Ζ μα'): «... τῷ ἔτει 1870 ... εὗρον... τὴν Νέαν Ἑλλάδα ... παρεσπαραγμένην ... ἕνεκα τῆς σκαιᾶς καὶ συχνοτάτης, ὡς οὐδενός ἴσως ἄλλου βιβλίου τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, χρήσεως, διεσχισμένην, τὰ φύλλα ἐν ἀταξίᾳ ἔχουσαν, τεμάχια οὐκ ὀλίγα ἀποβαλοῦσαν καὶ, ἐν κεφαλαίῳ εἰπεῖν, οἰκτρότατα διακειμένην ...» Ὁ ἴδιος ἀναφέρει ἀλλοῦ, πῶς τὸ ἀντίγραφο ἐχάθηκε (Ζ ξγ'). Καὶ ἦταν φυσικό. Σ' ἐκεῖνες τὶς περιστάσεις, κατὰ τὶς πρῶτες δεκαετηρίδες τῆς ἐλευθερίας, μάλιστα στὴν κατάσταση, ποὺ τότε βρισκόταν ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, τὸ ἔργο τοῦ Ζαβίρα ἀποτελοῦσε θησαυρὸ ἀνεκτίμητο: γιὰ τοὺς ἐρευνητὲς ἐσήμαινε πραγματικὴ πηγὴ ἱστορικοφιλολογική.

Εἶναι γνωστό, πὼς τὸ βραβεῖο τοῦ ἄνω φιλολογικοῦ διαγωνισμοῦ τὸ κέρδισε ἡ «Νεοελληνικὴ Φιλολογία» τοῦ Κ. Ν. Σάθα.[7]

Ἐκάμαμε λεπτομερῆ σύγκριση τῶν δυὸ ἔργων γιὰ νὰ μπορέσωμε ν' ἀποδείξουμε — μὲ βάση συγκεκριμένη — τὸ φιλολογικὸ καὶ ἐπιστημονικοιστορικὸ ρόλο τοῦ βιβλίου τοῦ σοφοῦ Οὐγγροέλληνος. — Ὁ Σάθας — στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ ἔργου — ἀναφέρει τ' ἀκόλουθα: «Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος Γεώργιος Ζαβίρας ὁ Σιατιστεὺς συνέγραψε βίους τῶν ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τοῦ Βυζαντίου ἀκμασάντων λογίων, μετὰ τὸν θάνατον ὅμως τοῦ ἀνδρὸς τὸ χειρόγραφον αὐτοῦ πολλὰς ὑποστὰν περιπετείας ἐλιμενίσθη ἐπὶ τέλους ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ, καὶ ἐν αὐτῇ ἀνέκδοτον κατάκειται». Κατόπιν στὸ κεφάλαιο γιὰ τὸ Ζαβίρα (σ. 540—543) ἀναγνωρίζει τὴ σημασία τοῦ ἔργου στὴν ἑλληνικὴ φιλολογικὴ ἐπιστήμη. Σὲ μιά του ὑποσημείωση (σ. 541) περιγράφει τὶς περιπέτειες τοῦ χειρογράφου καὶ προσθέτει, πὼς ὁ ἴδιος πολλὲς βιογραφικὲς πληροφορίες δανείσθηκε ἀπὸ τὸ πολύτιμο χειρόγραφο — καθὼς τὸ ἀναφέρει (—λέει —) στὶς ὑποσημειώσεις τῶν σχετικῶν βιογραφιῶν. Γιὰ νὰ σχηματίσωμε, — προτοῦ νὰ κάνωμε τὴ λεπτομερῆ σύγκριση — μιὰ ἰδέα γιὰ τὴ σχέση τῶν δυὸ βιβλίων, φτάνει νὰ ἀναφέρωμε, πὼς ὁ Σάθας παραπάνου ἀπὸ 100 φορὲς ἀναφέρει στὶς παραπομπές του τὸ ὄνομα τοῦ Ζαβίρα ἢ τὴ βιογραφική του συλλογή. Ὡς πρὸς τὸ 17ον αἰῶνα στὴν περίπτωση μόνον 17 πεπαιδευμένων ἀναφέρει τὸ Ζαβίρα. Σὲ 8 περιπτώσεις παραλαμβάνει ἀπὸ τὸν Οὐγγροέλληνα συγγραφέα τεμάχια, ὁλόκληρες σειρὲς,[8] *σὲ ἄλλες 9 περιπτώσεις ἀναφέρει μόνον τὸ συγγραφέα τῆς «Νέας Ἑλλάδος».*[9]

Στὸ μέρος ποὺ καταγίνεται μὲ τὸ 18ον αἰῶνα (στὰ μεγάλα ἄρθρα) ἡ ἐπίδραση τοῦ Ζαβίρα παίρνει ἐκτάσεις καταπληκτικές. Στὴν περίπτωση 29 συγγραφέων — στὸ κάθε ὄνομα σὲ ἔκταση κυμαινομένη μεταξὺ μισῆς καὶ τριῶν σελίδων — ἀκολουθεῖ τὸ κείμενο τοῦ Ζαβίρα σχεδὸν ἀπὸ φράση σὲ φράση. Παραλαμβάνει ἢ καλλίτερα ἀντιγράφει τὶς πληροφορίες τῆς «Νέας Ἑλλάδος» — περίπου σὲ 30 σελίδες τυπωμένες.[10] *Στὴν περίπτωση 23 ἄλλων συγγραφέων — πάντα στὰ μεγάλα ἄρθρα τοῦ 18ου αἰῶνα — ὁ Σάθας ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ Ζαβίρα, ἀλλὰ σὲ πιὸ μικρὴ ἔκταση ἀντλεῖ ἀπὸ τὶς πληρο-*

φορίες τῆς «Νέας Ἑλλάδος».[11] *Σὲ 4 ἄλλα ἄρθρα τοῦ ἴδιου μέρους χρησιμοποιεῖ ἀκόμη τὴ «Νέα Ἑλλάδα» χωρὶς νὰ τὴν ἀναφέρῃ.*[12] *Ὁ Σάθας στὰ περαιτέρω ἐπιθεωρεῖ ἕνα μεγάλο μέρος τῶν συγγραφέων τοῦ 18ου αἰῶνα σὲ πολλὰ σύντομα κεφάλαια ὡς παράρτημα — παίρνοντας τὶς σχετικὲς πληροφορίες, ὅπως τὸ λέει ὁ ἴδιος, ἀπὸ τὶς σημειώσεις τὶς δικές του, καθὼς καὶ τῶν Ζαβίρα, Βρετοῦ καὶ Παρανίκα. Σ'αὐτὰ τὰ μικρὰ ἄρθρα — κατὰ τὴ σύγκρισή μας — στὴν περίπτωση 9 συγγραφέων ἀναφέρει χωριστὰ τὴν πηγή του*[13] *στὴν περίπτωση ὅμως ἄλλων 35 ὀνομάτων τὴν ἀποσιωπᾷ.*[14] *Σ'ἰδιαίτερη σελίδα ἀνήκει π. χ. ἡ περίπτωση τοῦ Ἠλία Μηνιάτη.*[15] *Στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία ὁ Σάθας ἀπαριθμεῖ μερικοὺς συγγραφεῖς, ποὺ — κατὰ τὴ γνώμη του — «Τὸν Μηνιάτην καταλλήλως ἐπῄνεσαν» καὶ παραλείπει τὸ Ζαβίρα. Κι' ὅμως ὁ σοφὸς Οὐγγροέλληνα σ' ἕνα μεγάλο κι' ἀξιόλογο ἄρθρο του πολὺ ὡραία ἔγραψε γ' αὐτὸ τὸ — μ' ἐξαιρετικὸ ταλέντο προικισμένο ἀντιπρόσωπο τῆς λογοτεχνίας τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ ποὺ μὲ τὰ θερμόψυχα ἔργα του ὑπῆρξε ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐξοχώτερους προδρόμους τῆς γλωσσικῆς ἀνανέωσης τοῦ νεοελληνικοῦ πεζοῦ λόγου κατὰ τὸ 19ον αἰῶνα. — Κατὰ τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα τῆς σύγκρισής μας ὁ Σάθας, γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὰ ἔργα 117 συγγραφέων, πῆρε τὶς πληροφορίες του ἀπὸ τὴ «Νέα Ἑλλάδα». Ἀπ' αὐτοὺς 17 ἔζησαν κατὰ τὸ 17ον καὶ 100 κατὰ τὸ 18ον αἰῶνα. Σὲ 78 περιπτώσεις ἀναφέρει τὴν πηγή του, σὲ ἄλλες 39 τὴν ἀποσιωπᾶ. Ἡ συλλογὴ τοῦ Ζαβίρα ἦταν ἀποκλειστικὴ πηγὴ τοῦ Σάθα γιὰ τὴ μεγάλη πλειονότητα τῶν συγγραφέων τοῦ 18ου αἰῶνα καὶ ἦταν κύρια πηγὴ γιὰ ἄλλους τῆς ἴδιας ἐποχῆς. Περὶ τὶς 40 σελίδες παρέλαβε ἢ ἀντέγραψε — ὑπὸ μορφὴ μόλις μεταβεβλημένη — ἀπὸ τὴ «Νέα Ἑλλάδα». Ἀπὸ τὸ παρακάτω παράδειγμα μποροῦμε νὰ δοῦμε, πῶς παρακολούθησε τὴν πηγή του ὁ συγγραφέας τῆς «Νεοελληνικῆς Φιλολογίας»:*

Νέα Ἑλλάς 239—241.	*Νεοελληνικὴ Φιλολογία 526.*
Γαβριὴλ Ἱερομόναχος ὁ Καλλωνᾶς.	*Γαβριὴλ Καλλονᾶς.*
Οὗτος ἐγεννήθη τῷ ἔτει 1724 εἰς τὴν νῆσον Ἄνδρον τῷ δὲ δεκάτῳ ἔτει τῆς ἡλικίας αὐτοῦ μείνας ὀρφανός, συναπῆλθε μεθ' ἑνὸς τῶν θείων αὐτοῦ εἰς τὴν Σμύρνην, ὅπου κατέβαλε τὰς ἀρχὰς τῶν μαθημάτων αὐτοῦ· μεθ' ἱκανὸν χρόνον ἐκεῖθεν ἀπάρας ἐπέστρεψεν εἰς τὴν ἐνεγκαμένην καὶ μετημφιάσατο τὸ μοναχικὸν σχῆμα εἰς τὴν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς μονήν· ἐκεῖθεν μετὰ παρέ-	*Ἐγεννήθη ἐν Ἄνδρῳ τῷ 1724 καὶ δεκαέτης ἀπορφανισθεὶς πατρὸς συναπῆλθε μεθ' ἑνὸς τῶν θείων του εἰς Σμύρνην, ὅπου διήκουσε τὰς πρώτας ἀρχὰς τῶν μαθημάτων· μεθ' ἱκανὸν χρόνον ἐπανελθὼν εἰς τὴν ἐνεγκαμένην ἐνεδύθη τὸ μοναχικὸν σχῆμα ἐν τῇ μονῇ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, καὶ ἐκεῖθεν μετὰ παρέλευσιν ἀρκετοῦ χρόνου ἀνεχώρησεν, εἰς Ἀλεξάνδρειαν πρὸς τὸν θεῖον του Μα-*

λευσιν ἱκανοῦ χρόνου ἀνεχώρησεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν τῆς Αἰγύπτου πρὸς τὸν θεῖον αὐτοῦ Ματθαῖον, τὸν ἐκεῖ τότε πηδαλιοχοῦντα τοὺς τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης οἴακας, παρ' οὗ ἐχειροτονήθη Ἱεροδιάκονος καὶ ἐπὶ ἔτη πέντε ἐχρημάτισε γραμματικὸς αὐτοῦ. ἐκεῖθεν ἐπανῆλθεν εἰς τὸ ὄρος τοῦ Ἄθωνος ὅπου ἠκροάσατο τοῦ περιπύστου εὐγενίου τοῦ βουλγάρεως τὰ φιλόσοφα μαθήματα· ἐκεῖθεν διέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν ὅπου ἔχρημάτισε διδάσκαλος τοῦ περιφήμου Σταυράκη, ὑψηλάντου, καὶ ἄλλων ἐπισήμων ἀνδρῶν· μετὰ ταῦτα εἰς βουκουρέστιον καὶ βιέννην ὅπου ἐπὶ πέντε ἔτη ἐφημέριος τῶν ἐκεῖ διαγόντων ἡμετέρων Ἀνατολικῶν· ὕστερον ἐκατέβη εἰς τὴν οὐγγαρίαν καὶ ἐγένετο ἐφημέριος τῆς ἐν Πέστᾳ ἐκκλησίας ἐπὶ ἔτη δύο, καὶ ἄλλα δύο εἰς Διασὲγ, καὶ τελευταῖον ἀπελθὼν εἰς γγιόγγιος ἐχρημάτισεν ἐφημέριος ἐπὶ ἔτη τρία ὅπου ἐν λιπαρῷ γήρᾳ τὸ ζῆν ἐξεμέτρησε τῷ ἔτει 1755 (=1795), μαρτίου 8 καὶ τῷ 71 ἔτει τῆς ἡλικίας αὐτοῦ . . . κλπ.

τθαῖον τὸν πατριάρχην, ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐχειροτονήθη ἱεροδιάκονος, καὶ ἐπὶ πενταετίαν ἐχρημάτισε γραμματεὺς αὐτοῦ. Ἐξ Αἰγύπτου ἦλθεν εἰς Ἄθωνα, ἔνθα ἠκροάσθη παρ' Εὐγενίῳ τὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα. Μεταβὰς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐχρημάτισε διδάσκαλος τινῶν εὐγενῶν, ὡς Σταυράκη, Ὑψηλάντου κλπ. Ἀπάρας ἐκ Βυζαντίου ἦλθεν εἰς Βουκουρέστιον καὶ ἐκεῖθεν εἰς Βιέννην, ἔνθα ἐπὶ πενταετίαν ἐχρημάτισεν ἐφημέριος τῶν παρεπιδημούντων ὀρθοδόξων Ἑλλήνων. Ἐλθὼν εἰς Οὐγγαρίαν ἐγένετο ἐφημέριος τῆς ἐν Πέστῃ ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἐπὶ δύο ἔτη, καὶ ἐπὶ ἄλλα δύο τῆς ἐν Διασέγ, καὶ τελευταῖον εἰς Γκιόγκιος, ἔνθα καὶ τὸ ζῆν ἐξεμέτρησε τῇ 8 Μαρτίου 1795 κλπ.

Ὁ Σάθας — βέβαια — πολλὲς φορὲς διόρθωσε τὸ κείμενο τῆς πηγῆς του, κάποτε-κάποτε ὅμως, κατὰ τὴν ἀντιγραφή, μπῆκαν καὶ μερικὰ μικρὰ ἢ μεγάλα λάθη στὸ βιβλίο του.[16] *Γιὰ νὰ δοῦμε τί δύσκολο πρᾶμα εἶναι νὰ βγάλωμε ἀπὸ τὴ μέση παρόμοια λάθη, ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρωμε τὸ περίεργο λάθος, ποὺ σχετίζεται ἀκριβῶς μὲ τὴ βιογραφία τοῦ Ζαβίρα. Ἡ αὐτοβιογραφία γράφει (Ζ σειρ. 11194—97): «τῷ ἔτει 1770 ἐν Καλοκία (Καλότζια) ὢν, ἠκροάσατο παρὰ τοῖς ἐκεῖ Πιαρίσταις λεγομένοις τῶν λατίνων Μοναχοῖς τινὰ φιλοσοφικὰ τῶν νεωτέρων μαθήματα ἐν ὅσῳ αὐτῷ τὰ τῆς ἐμπορίας ἐπετρέψαντο». Τὸ μέρος τοῦτο στὴ διατύπωση τοῦ Σάθα (Σ 540—1) παρουσάζεται ὑπὸ τὴν ἀκόλουθη μορφή: «Ἐν ἔτει 1770 εἰς Κολωνίαν διατρίβων ἠκροάσθη τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν . . .» Ὁ Γ. Κρέμος μαζὶ μὲ ἄλλα λάθη του διόρθωσε καὶ τοῦτο (Ζ λζ'), μ' ὅλα ταῦτα τὸ ξαναβρίσκομε στὰ νεώτερα*

έλληνικὰ ἐγκυκλοπαιδικὰ λεξικά.[17] *Στὸ μεγαλύτερο μέρος ὅμως ὁ συγγραφέας τῆς «Νεοελληνικῆς φιλολογίας» προσεκτικὰ ἀντιγράφει τὸ κείμενο τῆς «Νέας Ἑλλάδος». — Ἀπὸ τὰ παραπάνω φαίνεται, πὼς ὡς πρὸς τοὺς συγγραφεῖς τοῦ 18ου αἰ. τὸ ἔργο τοῦ Ζαβίρα ἦταν κύρια, — πολλὲς φορὲς ἀποκλειστικὴ καὶ καλὰ ἐκμεταλλευομένη — πηγὴ τοῦ Σάθα. Παρατηρήσαμε ἀκόμη, πὼς καὶ γιὰ τοὺς πεπαιδευμένους τοῦ 17ου αἰ. ἀρκετὲς φορὲς μεταχειρίσθηκε τὴ «Νέα Ἑλλάδα», ὅπως ὁ ἴδιος τ' ἀναγνώριζε μὲ τὶς τακτικὲς παραπομπές του. Ὅσο γιὰ τὸ 15ο καὶ τὸ 16ον αἰῶνα, ἄνκαι πολλὰ ὀνόματα συνταυτίζονται στὰ δυὸ ἔργα, ὁ Σάθας οὔτε μιὰ φορὰ δὲν ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ Ζαβίρα στὶς βιβλιογραφικές του σημειώσεις.*[18] *Τὸ ζήτημα τῶν πηγῶν γιὰ κείνη τὴν ἐποχὴ εἶναι πιὸ πολύπλοκο καὶ ἡ σύγκριση δύσκολα θὰ ὁδηγοῦσε σ' ἀποτελέσματα χεροπιαστὰ σὰν τὰ παραπάνω συγκεκριμένα συμπεράσματα. Μὰ καὶ ἂν παραδεχθοῦμε, πὼς σὲ τοῦτο τὸ μέρος ἡ «Νέα Ἑλλάς» δὲν ἦταν — στὴν παραπάνω ἔννοια — πηγὴ τῆς «Νεοελληνικῆς Φιλολογίας», μένει πάντα βέβαιο, πὼς κι' ἐδῶ, καθὼς παντοῦ, ἦταν ὑπόδειγμα γιὰ τὸ Σάθα τὸ ἔργο τοῦ Ζαβίρα, ὅπου ὁ Σάθας βρῆκε ἀκόμη καὶ τὶς πρῶτες ἀρχὲς καὶ ὑποδείξεις γιὰ τὴν ἀλφαβητικὴ διάταξη μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ κάθε αἰῶνα χωριστά.*[19] *Δὲν ἔχομε τὴν πρόθεση νὰ μειώσωμε τὴν ἀπρόσβλητη φιλολογικὴ ὑπόληψη τοῦ Κωνσταντίνου Σάθα, μόνον στὸ ὄνομα τοῦ Ζαβίρα θέλομε ν' ἀποδώσωμε τὴν ὀφειλομένη ἀναγνώριση, ὅταν ὕστερα ἀπὸ τὴ σύγκριση τῶν δυὸ ἔργων δηλώνομε, πὼς ἡ «Νεοελληνικὴ Φιλολογία» τοῦ Σάθα δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ μιὰ ριζικὴ διασκευὴ καὶ συμπλήρωση τῆς «Νέας Ἑλλάδος» θεμελιωμένη ἀπάνω σὲ μιὰ νέα βάση, ποὺ ἀνταποκρίνεται στὴν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης κατὰ τὰ περασμένα στὸ μεταξὺ 70 χρόνια. Στὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας τοῦ Ραγκαβῆ διαβάζομε τ' ἀκόλουθα:* «Un ouvrage plus étendu sur la littérature du moyen âge est celui de G. J. Zaviras, qui écrivait à la fin du siècle passé . . . c'est un livre, qui publié à Athènes par le professeur Crémos en 1872, a enrichi la littérature par les matériaux qui y sont contenus».[20] *Ὁ* Nicolai *λέει τὰ ἑξῆς γιὰ τὸ συγγραφέα μας:* «Keinen geringen Fortschritt bezeichnet hier das «*Θέατρον Ἑλληνικόν* . . .» von Georgios Zaviras . . . Geboren 1744 zu Siatisti (sic !) in Macedonien, gründlich gebildet in classischer Wissenschaft und fast sämmtlicher Sprachen Europas kundig hat er zuerst durch biographische und literarhistorische Skizzen von 500 Neugriechen die nur selten betretenen und daher zum grossen Theil unbekannten Strecken ausgefüllt und somit den Grund zur Abfassung einer neugriechischen Gelehrtengeschichte gelegt».[21] *Μ' ὅλες αὐτὲς καὶ τὶς ὅμοιες ἐπαινετικὲς ἐκδηλώσεις μποροῦμε νὰ διαπιστώσωμε, πὼς ὁ Ζαβίρας δὲν ἔλαβε τὴν ἐκτίμηση, ποὺ τοῦ ἔπρεπε σύμφωνα μὲ τὴν ἀξία τοῦ ἔργου του. Γιατὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση — κατὰ τὸ 1868 —*

τοῦ ἀναμφισβήτητα πολύτιμου βιβλίου τοῦ Κ. Σάθα, ἡ ἔκδοση, στὰ 1872, τῆς — μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου σὲ πολλὰ παλαιομένης — «Νέας Ἑλλάδος» δὲν μπόρεσε, φυσικά, νὰ ἔχῃ τὴν ἴδια σημασία, ποὺ θὰ εἶχε, ἐὰν θὰ εἶχε ἐκδοθεῖ τότε ἀμέσως, ποὺ γράφηκε. Τὸ ἐπιστημονικὸ κῦρος τοῦ Σάθα, τὸ σύστημά του καὶ ἡ πιὸ μεγάλη ἔκταση τοῦ ἔργου του, ἐξηγοῦν τὸ γεγονός, πὼς οἱ λόγιοι, ποὺ μετὰ τὸ Σάθα ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν ἔρευνα τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, δὲ γύρισαν πίσω ἴσα μὲ τὸ Ζαβίρα, ἀλλὰ μόνον τὸ βιβλίο τοῦ Σάθα χρησιμοποίησαν καὶ μόνον ἐκεῖνο ἀνάφεραν, ἐνῷ πολλὲς φορὲς — ἴσως χωρὶς νὰ τὸ ξέρουν — ὁ Γεώργιος Ζαβίρας ἦταν ἡ πραγματικὴ πηγή τους. Ὕστερα ἀπὸ τὴ λεπτομερῆ σύγκριση τῶν δυὸ βιογραφικῶν συλλογῶν μποροῦμε νὰ βεβαιώσωμε, πὼς διὰ μέσου τοῦ ἔργου τοῦ Σάθα ἰδίως ἡ «Νέα Ἑλλάς» γονιμοποίησε τὴ φιλολογικὴ ἱστοριογραφία τῶν ἑπομένων γενεῶν. Ἡ ἱστοριογραφία τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας τοῦ 18ου αἰ. γιὰ τὴν περιγραφὴ τοῦ πνευματικοῦ βίου τῆς ἐποχῆς στηρίζεται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπάνου στὶς πληροφορίες τοῦ Ζαβίρα. — Συγκεφαλαιώνομε τὰ συμπεράσματα τῶν ἐρευνῶν μας: «Τὸ Ἑλληνικὸν θέατρον ἢ Νέα Ἑλλάς . . . πολλοὺς μὲν ἄλλους πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἐπωφελῆσαν αὐτὸ δὲ παραμεληθὲν καὶ παραγκωνισθὲν, ὡς μὴ ὤφελε . . .»[22] 1. μὲ τὸ παράδειγμά του παρακίνησε πολλοὺς ἄλλους σὲ στοργικὴ συλλογὴ τῶν προϊόντων τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος ὑπὸ τὴ μορφὴ ἔργων βιβλιογραφικῶν, 2. παρεῖχε ὑπόδειγμα γιὰ τὴ συγγραφὴ τῆς «Νεοελληνικῆς Φιλολογίας» τοῦ Σάθα — τῆς σημαντικώτερης βιογραφικῆς συλλογῆς τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ 3. ὡς μιὰ ἀπὸ τὶς σπουδαιότερες πηγὲς τῆς τελευταίας, διὰ μέσου της, ἔγινε ἀπαραίτητη καὶ ὁλόενα χρησιμοποιουμένη πηγὴ τῆς ἱστοριογραφίας τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας. Σ' αὐτὰ ἔγκειται ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ ἱστορικὴ σημασία τοῦ ἔργου τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα.

Ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ ὑλικοῦ, τοῦ ἀναφερομένου στὴν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας καὶ ἐπιστήμης ἀπὸ τὴν Ἅλωση ἴσα μὲ τὴν παραμονὴ τοῦ Ἀγῶνα, πρῶτα-πρῶτα τὰ στοιχεῖα, ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν Οὐγγαρία, θὰ εἶχαν λησμονηθῆ γιὰ πάντα χωρὶς τὴν ἐπίπονη ἐργασία τοῦ Ζαβίρα. Ἡ «Νέα Ἑλλάς» αὐτὰ τὰ — καὶ ἀπὸ οὐγγροελληνικὴ ἄποψη καὶ ἀπὸ τὴ γενικὴ ἄποψη τῆς πνευματικῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ — πολύτιμα στοιχεῖα πραγματικὰ διέσωσε γιὰ τὶς ἑπόμενες γενεές.

γ'. Οἱ πηγὲς καὶ τὰ ὑποδείγματα τῆς «Νέας Ἑλλάδος»

(Ἡ ἀπὸ τὴν Οὐγγαρία προέλευσή της καὶ ἡ σχέση της μὲ τὶς βιογραφικὲς συλλογὲς τῶν συγχρόνων Οὔγγρων ἱστοριογράφων.)

Ἀξίζει ὕστερα ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τοῦ προηγουμένου κεφαλαίου νὰ ζητήσωμε τὶς πηγὲς καὶ τὰ ὑποδείγματα τούτου τοῦ σημαντικοῦ ἔργου. Τὴν ἔρευνά μας τὴ διευκολύνει τὸ εὐχάριστο περιστατικό, πὼς ὁ Ζαβίρας,

ὡς εὐσυνείδητος συγγραφέας ἀναφέρει τακτικὰ τὶς πηγές του. Στὴν ἐπιγραφή, ποὺ ὁ ἴδιος ἔγραψε, διαβάζομε: «Νέα Ἑλλάς . . . συνερανισθεῖσα ἐκ διαφόρων Ἑλλήνων, Λατίνων, Γάλλων, Γερμανῶν, Ἰταλῶν, καὶ Οὔγγρων Συγγραφέων, ἅμα δὲ καὶ ἐξ ἰδίας ἀναγνώσεως πολλῶν συγγραμμάτων ἐκδοθέντων τε, καὶ τύποις ἔτι ἀνεκδότων . . .» (Ζ 1). Μέσα στὶς βιβλιογραφικές του παραπομπὲς συχνὰ ἀναφέρεται στὴν ἀκοὴ τοῦ ἰδίου. («Ὡς ἤκουσταί μοι», «ὡς ἠκούσαμεν», «ὡς παρά τινος τῶν ἡμετέρων πεπαιδευμένων ἤκουσα» . . . Ζ 234, 242, 243, 295, 348, 384, 386, 494, 540, 545 κλπ. Πολλὲς φορὲς λέει καὶ τ' ὄνομα τοῦ προσώπου, ποὺ τοῦ παρεῖχε τὴ σχετικὴ πληροφορία. Ζ νη' — νθ'.) Σ' ἀρκετὰ ἔργα ἀναφέρει, πὼς ὑπάρχουν στὴ βιβλιοθήκη του. Σ' ἄλλα πάλε σημειώνει, πὼς τὰ εἶδε στὴν περίφημη συλλογὴ χειρογράφων τοῦ Καλλονᾶ. Τοὺς σπουδαιότερους συγγραφεῖς ἀκολουθεῖ σημείωση βιβλιογραφική. Ἀπ' αὐτὲς μποροῦμε νὰ βγάλωμε τὶς σημαντικώτερες πηγὲς τοῦ βιβλίου μας:[23] 1. Turco—Graecia . . . a Martino Crusio, Tubing. 1584. — 2. Vera historia unionis non verae inter Graecos et Latinos . . . Graece scripta per Sylvestrum magnum Ecclesiarcham . . . transtulit in sermonem latinum, notasque ad calcem libri adiecit Robertus Creyghton. — 3. *Γιὰ τὸ ἄνω ἔργο — ὡς ἀπὸ τὴν Ὁλλανδία προερχόμενο βιβλίο — γράφει ἀναλυτικὰ ὁ Λέων Ἀλλάτιος στὸ βιβλίο του:* In R. Creightoni apparatum, versionem et notas ad historiam Concilii Florentini scriptam a Silvestro Syropulo de unione inter Graecos et Latinos . . . Romae 1665. — *ποὺ καὶ σήμερα βρίσκεται στὴ βιβλιοθήκη του (ἀρ. 320).* — 4. J. J. Hoffmann: Dictionarium Historicum Universale. Lugd. 1698. — 5. Alb. J. Fabricius: Bibliotheca Graeca (tom. I—XIV), Hamburgi 1705—1754. *Τοῦ ἰδίου:* Bibliotheca Ecclesiastica. Hamburg, 1718 — 24.[24] 6. *Ἑλλαδίου Ἀλεξάνδρου:* Status praesens Eccl. Gr. . . . Altorfi 1714. *(Βιβλιοθήκη Ζαβ. ἀ. 157.)* — 7. Jos. Joh. Pockh: Güldener Denck-Ring Göttlicher Allmacht u. Menschlicher Thaten . . . Augspurg 1723—52, I—XXXIV.[25] — 8. Unpartheyische Kirchen-historie . . . Jenae 1735 . . . Coeptum est a Joann. Georg. Heinsio (*πβ.* Walchii Bibl. Theol. t. III. p. 60).[26] — 9. *Ὁ ΧΙ. τόμ.τῆς* Bibl. graeca Fabricii (1740, 769—808) : Demetrii Procopii[27] Macedonis Moschopolitae *Ἐπιτετμημένη ἐπαρίθμησις τῶν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ΛΟΓΙΩΝ ΓΡΑΙΚΩΝ, καὶ περί τινων ἐν τῷ νῦν αἰῶνι ἀνθούντων.* Succincta Eruditorum Graecorum superioris et praesentis saeculi Recensio. Conscripta mense Junio A. C. MDCCXX. transmissaque Bucuresto et nunc primum edita cum Latina versione.[28] — 10. J. Chr. Beck — A. J. Buxtorff: Historisch und Geographisches allgemeines Lexikon. Basel, 1742—4, I—VI. *(Βιβλ. Ζαβ. 147.)* — 11. Chr. Gottlieb Jöcher: Allgemeines Gelehrten Lexikon I—IV. Leipzig 1750—1 *(Βιβλ. Ζαβ. 145.) καὶ* J. Adelung:

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Fortsetzung u. Ergänzungen Jöchers G. Lexikon. Leipzig 1750—1787. *(Βιβλ. Ζαβ. 145.)* — 12. G. Jo. Walchius: Bibliotheca Theologica Selecta. *Τόμ.* I—V. Jenae 1757—70. *(Βιβλ. Ζαβ. ἀ. 139.)* — 13. Chr. Guil. Fr. Walchius: Compendium Historiae Eccles. Rec. Gothae 1757. *(Βιβλ. Ζαβ. ἀ. 8.)* — 14. Jac. Bruckerus: Institutiones Historiae Philosophicae. Lipsiae 1756. *(Βιβλ. Ζαβ. ἀρ. 198.)* — 15. Claud. Fleury: Historia Ecclesiastica . . . Augustae Vindelic. ac Oeniponti 1768—1794. *(Βιβλ. Ζαβ. 94.)* — 16. *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία Μελετίου μητροπολίτου Ἀθηνῶν μετενεχθεῖσα ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν ἡμετέραν ἁπλοελληνικὴν φράσιν, εἰς τόμους τρεῖς διαιρεθεῖσα καὶ πλουτισθεῖσα μὲ πολλὰς χρησίμους καὶ ἀναγκαίας ὑποσημειώσεις καὶ ἀκριβεῖς πίνακας· παρὰ Γεωργίου Βενδότη ἐκ Ζακύνθου καὶ παρ' αὐτοῦ διορθωθεῖσα δι' ἐπιστασίας καὶ ἀκριβοῦς ἐπιμελείας Πολυζώη Λαμπανιτζιώτη τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων. Βιέννῃ 1783 (Π. Ἰ. Βουμεϊστέρῳ)*[29]. *Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παραπάνω ἔργα ἀναφέρει ἀκόμη τὰ βιβλία τῶν* Henricus Whartonus, Robertus Gerius *κλπ. γιατὶ δὲ θέλει — λέει κάπου — «ξένοις πτεροῖς καλλωπίζεσθαι».*

Τὸ πιὸ ἀξιοπερίεργο εἶναι γιὰ τοὺς Οὔγγρους ἀναγνῶστες τοῦ βιβλίου, πῶς στὶς παραπομπές του συναντοῦν κάπου-κάπου καὶ πηγὲς οὐγγρικές. Στὴν περίπτωση τῶν Γαβριὴλ Σεβήρου, Θεοδώρου Γαζῆ, Νικολάου Κομνηνοῦ, Ἰωάννη Λάσκαρη στὶς βιβλιογραφικὲς σημειώσεις παραπέμπει μεταξὺ ἄλλων πηγῶν στὸ «οὐγγαρικὸν λαδβοκὰτ» ποὺ δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ ἡ οὐγγρικὴ μετάφραση τοῦ γαλλικοῦ λεξικοῦ τοῦ L'Advocat *ἀπὸ τὸν Οὔγγρο* S. Mindszenti.[30] *Στὴ βιβλιογραφία τοῦ ἄρθρου γιὰ τὸ Βησσαρίωνα στὸ τέλος ὑπάρχει ἡ ἑξῆς παραπομπή: «ἴδε τὸν βουδαϊ. ἡσαΐαν». Ἐννοεῖ τὸ οὐγγρικὸ βιβλίο τοῦ* É. Budai, *ποὺ φέρει τὸν τίτλο: «Ἱστορία τοῦ ἀρχαίου ἐπιστημονικοῦ κόσμου» καὶ τυπώθηκε στὰ 1802 στὸ* Debrecen. *(Βιβλιοθήκη Ζαβ. ἀρ. 106.) Ὕστερα ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐπιθεώρηση τῶν πηγῶν τῆς «Νέας Ἑλλάδος» ἐὰν λάβωμε ὑπ' ὄψη τὴν τότε κατάσταση τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας καὶ τὶς περιστάσεις τῆς ζωῆς τοῦ συγγραφέα μας, πρέπει νὰ ὁμολογήσωμε, πῶς ὁ Ζαβίρας ἐργάσθηκε ἀπάνω σὲ μιὰ βάση πλούσιου βιβλιογραφικοῦ ὑλικοῦ. Ἀπὸ μερικὲς παρατηρήσεις του μποροῦμε νὰ δοῦμε μὲ τί δυσκολίες εἶχε νὰ παλέψῃ, ἐνῶ ἔγραφε.*[31] *Μὰ καὶ ἦταν φυσικό, νὰ συναντᾷ διάφορα ἐμπόδια στὸ δρόμο, ποὺ σὲ πολλὰ μέρη ἔπρεπε ὁ ἴδιος ν' ἀνοίξῃ γιὰ νὰ προχωρήσῃ.*

Ὁ Ζαβίρας ἐπεξεργάστηκε τὸ ὑλικό του — ποὺ πῆρε ἀπὸ τὶς ἄνω πηγές — σὲ διάφορα μικρὰ καὶ μεγάλα ἄρθρα. Μέσα στὸ πλαίσιο τῶν ἄρθρων πρῶτα παρέχει τὴ βιογραφία τῶν συγγραφέων. Σημειώνει γιὰ τὸν καθένα τους — ἐφόσον τὰ σχετικὰ στοιχεῖα ὑπάρχουν στὰ χέρια του — ποῦ καὶ πότε γεννήθηκε, ποιοὺς δασκάλους εἶχε, μὲ τί ἀσχολήθηκε, ποιὰ ταξίδια ἔκαμε. Πολλὲς φορὲς ἀναφέρει μέρη ἀπὸ κάποια του πηγὴ σημειώνοντας καὶ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα. Κάποτε — στὴ σύνταξη τῆς βιογραφίας — μεταχειρίζεται τὰ

ἔργα τοῦ «πεπαιδευμένου» τοῦ ἴδιου. (Βλ. Καισάρ. Δαπόντε Z 388—393.) Μετὰ τὶς βιογραφικὲς πληροφορίες ἀπαριθμεῖ τὰ ἔργα: τὰ τυπωμένα — σημειώνοντας τὸ χρόνο, τὸν τόπο καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐκδόσεων, — τὰ ἀνέκδοτα καὶ ὕστερα ἀπὸ τὰ πρωτότυπα τὶς μεταφράσεις. Τέλος δίδει μιὰ λεπτομερῆ βιβλιογραφία ἀναφέροντας κάποτε τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα, τὸν τίτλο καὶ τὴ σελίδα τοῦ σχετικοῦ βιβλίου, κάποτε καὶ χωρὶς αὐτά.

Κοντὰ στὸ ὄνομα τοῦ λογίου παραθέτει καὶ μιὰ χρονολογία. Στὸ δικό-του τ' ὄνομα βρίσκομε τὴ χρονολ. 1790. Αὐτὸς ὁ ἀριθμὸς σημαίνει πιθανώτατα τὴ χρονιὰ, ποὺ ἄρχισε τὴ συγγραφὴ τοῦ ἔργου του. Σὲ μιὰ σημείωσή του, ποὺ βρίσκεται στὴ μετάφραση τῆς γερμανικῆς διατριβῆς «Eines freymüthigen *κλπ.» ἀναφέρει τὸ ἔργο του ὡς ἕτοιμο πρὸς ἔκδοση: «. . . ὧν τὸν βίον καὶ κατάλογον τῶν συγγραμμάτων δύναταί τις ἰδεῖν ἐν τῷ ἡμετέρῳ Ἑλληνικῷ Θεάτρῳ τῷ ἔτι ἀνεκδότῳ . . .» Ξέρομε, πὼς ἡ μετάφραση αὐτὴ ἔγινε στὰ 1800. Μέσα στὴν αὐτοβιογραφία του λέει γιὰ τὸν ἑαυτό του: «ὅστις τανῦν διάγει τὸ ἑξηκοστὸν ἔτος». Εἶναι γνωστό, πὼς πέθανε στὰ 1804 καὶ ἦταν 60 ἐτῶν, ἑπομένως ἐργάσθηκε ἀπάνω στὴ βιογραφική του συλλογὴ ἴσα μὲ τὴν τελευταία πνοή του.*

Τέλος πρέπει ν' ἀπαντήσωμε ἀκόμη σὲ μιὰ σπουδαία ἐρώτηση. Πῶς ἦρθε στὸ νοῦ τοῦ Ζαβίρα — ἐκείνη τὴν ἐποχή — νὰ συντάξῃ τὸ κύριο ἔργο τῆς ζωῆς του: τὴν πρώτη ἐπιστημονικὴ βιογραφικὴ συλλογὴ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας; Ἀπὸ ποῦ πῆρε τὸ ὑπόδειγμά του; Ἐὰν ἐπιθεωρήσωμε τὶς πρῶτες — πολὺ ἰσχνὲς — ἑλληνικὲς δοκιμές, ποὺ τὴν προηγήθηκαν,[32] *θὰ ὁμολογήσωμε, πὼς ἀνάμεσά σ' αὐτὲς στὰ χαμένα θὰ ζητούσαμε τὰ ὑποδείγματα τῆς «Νέας Ἑλλάδος». Ἐκεῖ ποὺ γυρεύομε τὰ ὑποδείγματά της, δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε τὸ γεγονός, πὼς ὁ Γεώργιος Ζαβίρας ἔγραψε τὸ ἔργο του στὴν Οὐγγαρία καὶ, καθὼς εἴδαμε παραπάνω, πιθανώτατα μέσα στὸ διάστημα 1790—1804. Τότε ποὺ ὁ Ζαβίρας καταπίασθηκε νὰ γράψῃ τὴ «Νέα Ἑλλάδα», ὅμοια βιογραφικὴ ἱστοριογραφία εἶχε ἤδη σημαντικὸ παρελθὸν στὴν Οὐγγαρία. Ἀναφέρομε μόνον τὰ κυριώτερα καὶ γνωστότερα σχετικὰ ἔργα. 1. Ὁ* D. Czvittinger, *ὁ πρωτοπόρος τῆς οὐγγρικῆς φιλολογικῆς ἱστοριογραφίας κατὰ τὸ 1711 ἔγραψε — λατινικά — καὶ ἐξέδωκε — στὸ ἐξωτερικό — τὸ βιογραφικὸ σχέδιο περίπου 300 συγγραφέων μὲ τὸν τίτλο* «Specimen Hungariae Literatae . . . Francofurti et Lipsiae. — *2. Στὰ 1766 τυπώθηκε — οὐγγρικά — στὸ* Nagyszeben *τὸ βιβλίο τοῦ* P. Bod *μὲ 485 βιογραφίες ὑπὸ τὸν τίτλο* «Magyar Athenas». — *3. Τὸ βιβλίο τοῦ* E. Horányi: «Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notorum. Viennae 1775—77» *σὲ 3 τόμους περιέχει τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἐργασία 1155 πεπαιδευμένων. — 4. Τέλος ἀναφέρομε ἀκόμη τὴ χρονολογικὴ βιβλιογραφία τῆς — προπάντων — ἐπιστημονικῆς φιλολογίας, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ βιβλίο:* «Conspectus Reipublicae Litterariae in Hungaria ab initiis regni ad nostra usque tempora deli-

neatus a Paullo Wallaszky Posonii et Lipsiae 1785.» *Ἡ σύγκριση μὲ τὰ οὐγγρικὰ βιβλία δείχνει, πὼς τὸ ἔργο τοῦ Ζαβίρα ἔχει πιὸ μεγάλη ἔκταση παρὰ τὸ* «Magyar Athenas» *(= Οὐγγρικὸ Ἀθήναιο), εἶναι ὅμως πολὺ συντομώτερο ἀπὸ τὴ βιογραφικὴ συλλογὴ τοῦ* Horányi. *Ἀπὸ τὶς μνημονευμένες οὐγγρικὲς βιογραφικὲς συλλογές — ὡς πρὸς τὴν ἐπεξεργασία τῶν ἄρθρων — ἡ «Νέα Ἑλλάς» μοιάζει πολὺ μὲ τὴ* «Memoria Hungarorum». *Μένει ἀκόμη τὸ ζήτημα, ἐὰν ὁ Ἕλλην συγγραφέας ἐγνώριζε τὰ ἄνω οὐγγρικὰ βιβλία. Γιὰ ἀπάντηση ἀναφέρομε πρῶτα μερικὲς πληροφορίες γενικὰ γιὰ τὶς σχέσεις τῶν ἰδίων συγγραφέων πρὸς τὸ Ζαβίρα. Τέτοια στοιχεῖα μᾶς παρέχει πρῶτα-πρῶτα ἡ βιβλιοθήκη του. Ἔτσι μέσα στὰ σήμερα ἀκόμη εὑρισκόμενα ἔργα τῆς βιβλιοθήκης βλέπομε τ' ἀκόλουθα βιβλία ἐκείνων τῶν Οὔγγρων συγγραφέων. 1.* «*Ἅγιος Ἑορτοκράτης ἢ σύντομη ἱστορία τῶν ἑορτῶν καὶ τῶν ἁγίων τῶν Χριστιανῶν. Μεταφρασμένη στὴν οὐγγρικὴ ἀπὸ ἕνα καταδιωκόμενο Οὔγγρο: τὸν* P. Bod, Pozsony 1786». — *2. Τοῦ ἴδιου* P. Bod: *Ἱστορία τῆς Ἁγίας Γραφῆς*, Szeben 1748. — *3. Τοῦ* S. Katona: Dissertatio critica in commentarium Alexii Horányi. *Δυστυχῶς εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστο, ἐκτὸς ἀπὸ τοῦτα ποιὰ ἄλλα βιβλία τῶν ἰδίων συγγραφέων περιεῖχε ἡ βιβλιοθήκη στὴν ἀκέραια κατάστασή της, ἀφοῦ ὁ κατάλογος, ποὺ ἦταν προσκολλημένος στὴ διαθήκη τοῦ Ζαβίρα, πρὸ πολλοῦ ἐξαφανίστηκε. Κοντὰ στὰ παραπάνου στοιχεῖα ὑπάρχουν ἄλλα στὶς παραπομπές, ποὺ ἀναγιγνώσκονται στὰ διάφορα ἔργα τοῦ σοφοῦ Οὐγγροέλληνος, ἱκανὰ γιὰ νὰ πεισθοῦμε, πὼς αὐτὸς ἐγνώριζε τοὺς ἱστορικοὺς τῆς οὐγγρικῆς φιλολογίας. Στὴν «Πατριαρχικὴ — του — ἱστορία» ἀναφέρει ἕνα ἔργο τοῦ* P. Bod *ποὺ ἐπιγράφεται «Σύντομη ἱστορία τῆς ἀγωνιζομένης Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ* (Basilea, 1760, *οὐγγρ.)». Στὴ «Διατριβὴ περὶ τοῦ Ἱεροῦ Στέμματος τῆς Οὐγγαρίας» ἐπανειλημμένως ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ* Horányi *καὶ μάλιστα, σέβεται τὴ γνώμη του. Καὶ στὶς σημειώσεις τοῦ «Ἐλευθερίου τινός . . .» συναντοῦμε τὸ ὄνομα τοῦ* Horányi. *Θὰ ἐγνώρισε καὶ προσωπικὰ τὸ σοφὸ πιαριστὴ μοναχό, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ἦταν ἀκροατὴς τῶν πιαριστῶν στὴν Καλοκία* (= Kalocsa) *καὶ ὁ* E. Horányi, *ὡς καθηγητὴς τοῦ κανονικοῦ δικαίου ἐδίδασκε στὴν ἴδια πόλη ἀπὸ τὰ 1766 μέχρι 1776, δηλαδὴ ἀκριβῶς κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐκεῖ διαμονῆς τοῦ Ζαβίρα.*[33] *Ἡ* «Memoria Hungarorum» *τοῦ* Horányi *καὶ ἡ «Νέα Ἑλλάς» τοῦ Ζαβίρα ἔχουν — καθὼς παρατηρήσαμε παραπάνου — μιὰ ἐξωτερικὴ ὁμοιότητα. Πρέπει νὰ προσθέσωμε, πὼς κοντὰ σ' αὐτὴ δείχνουν καὶ μιὰ ἄλλη ὁμοιότητα ἢ συγγένεια ὡς πρὸς τὸ πατριωτικὸ ἐλατήριο, ποὺ τοὺς παρακίνησε νὰ γράψουν τὰ ἔργα τους. — Γιὰ τὸ* Horányi *γράφουν οἱ βιογράφοι του: «Τοῦ κακοφάνηκαν πολὺ οἱ κατηγορίες τῶν ξένων, πὼς εἴμαστε ἄραγε ἀπαίδευτοι καὶ καθυστερημένοι. Γιὰ νὰ τὶς ἀνασκευάσῃ συνέλαβε τὴν ἰδέα τοῦ μεγαλεπηβόλου ἔργου ποὺ τ' ὀνόμασε ἀργότερα* Memoria Hungarorum (Szinnyei: Magyar-

írók... IV. 1070.) *Διαβάζοντας αὐτὰ τὰ λόγια, μᾶς ἔρχεται στὸ νοῦ ἡ παρατήρηση τοῦ Λουδοβίκου Σωτήρα (Ζ ιδ') γιὰ τὴ «Νέα Ἑλλάδα» στὰ 1814, ἀπ' ἀφορμὴ κάποιων μισελληνικῶν ἐκδηλώσεων τῆς ἐποχῆς: «Ἂς κοπιάσουν οἱ Ἑλληνοκατήγοροι Κομπαγνώνης καὶ Βαρθόλδης νὰ τὸ ἀναγνώσωσι διὰ νὰ γνωρίσουν τὸ γένος ἡμῶν, τὸ ὁποῖον καθὼς ἀντιλέγουσιν, εὑρίσκεται εἰς παντελῆ ἀμάθειαν.» Ὁ Ζαβίρας ἤξερε πολὺ καλὰ, πὼς τὸ ἔργο του θ' ἀποτελέση ἕνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα τεκμήρια γιὰ τὴν ἀδιάκοπη ὕπαρξη καὶ ἐκδήλωση τοῦ ἑλληνικοῦ δημιουργικοῦ πνεύματος.*

Καὶ ὅμως τὰ ἀναφερόμενα ἔργα ποὺ εὑρίσκονται στὴ βιβλιοθήκη του, οἱ παραπομπές του καὶ οἱ ὁμοιότητες ποὺ εἴδαμε παραπάνου — ὅλα τοῦτα μόνα τους καθιστοῦν μόνο π ι θ α ν ή, χωρὶς νὰ ἀποτελέσουν ἀ σ φ α λ ῆ ἀ π ό δ ε ι ξ η γιὰ τὴ σχέση, ποὺ συνδέει τὸ Ζαβίρα μὲ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς οὐγγρικῆς φιλολογίας. Εὐτυχῶς βρήκαμε — μέσα στὰ ἔργα τοῦ ἰδίου — σ υ γ κ ε κ ρ ι μ έ ν η κι' ἀ σ φ α λ ε σ τ ά τ η ἀ π ό δ ε ι ξ η, ποὺ μᾶς παρουσιάζει τὴν εἰρημένη — ἐκ τῶν προτέρων — πιθανὴ σχέση ὡς ἀναμφισβήτητο γεγονός. Μέσα στὶς σημειώσεις τῆς μετάφρασης τοῦ ἔργου «Eines freymüthigen...» *(στὴ σ. 10. τοῦ χειρογράφου) διαβάζομε τὴν ἀκόλουθη παραπομπή: «Παρὰ τῷ Παύλῳ Βαλάσκι». Στὴν 38 σ. τοῦ* «Conspectus Reipublicae» *τοῦ* Wallaszky *βρήκαμε πραγματικὰ ἐκεῖνο, ποὺ ἀνάφερε ὁ Ζαβίρας. Αὐτὴ ἡ παραπομπὴ εἶναι — γιὰ τὴν ἔρευνά μας — πολὺ σημαντική. Δὲ δείχνει μόνον, πὼς ὁ Ζαβίρας ἤξερε μιὰ ἀπὸ τὶς ἱστορίες τῆς οὐγγρικῆς φιλολογίας, δηλαδὴ τὸ* «Conspectus» *τοῦ Παύλου* Wallaszky. *Ἡ παραπομπὴ αὐτὴ δείχνει πολὺ περισσότερο. Εἶναι γνωστὸ δηλαδή, πὼς ὁ* Wallaszky *— στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ ἔργου του — ἀσχολεῖται διεξοδικὰ μὲ τὶς προηγούμενες βιογραφικὲς συλλογὲς τῆς οὐγγρικῆς φιλολογίας καὶ προπάντων μὲ τὴν ἐργασία τῶν* Czvittinger, Bod *καὶ* Horányi. *Ἐξαίρει, μάλιστα, πολὺ τὴ σημασία τῆς* «Memoria»-*ς τοῦ* Horányi. *Παραπάνου ἀπὸ μιὰ σελίδα ἀφιερώνει στὸ ἐγκώμιο τοῦ τελευταίου τονίζοντας τὴ μεγάλη ἔκταση τοῦ ἔργου καὶ τὴ θρησκευτικὴν ἀμεροληψία τοῦ συγγραφέα.*[34] *Ὕστερα ἀπὸ τοῦτα εἶναι πιὰ ἀναμφίβολο, πὼς ὁ Ζαβίρας ἦταν πληροφορημένος γιὰ τὶς ἱστορικοφιλολογικὲς βιογραφικὲς συλλογὲς τῶν Οὔγγρων τῆς ἐποχῆς του. Μὰ καὶ θὰ ἦταν ἀφάνταστο καὶ ἀδύνατο νὰ μὴν ξέρη τὰ σπουδαιότερα μνημεῖα, ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἱστορία τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς χώρας, ἐκεῖνος, ποὺ ἦταν ἐνημερώτατος ὅλων τῶν γεγονότων καὶ ὅλων τῶν ἀξιολόγων ἔργων, ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν πολιτικὴν ἱστορία της. Ὕστερα ἀπ' ὅλα, ποὺ εἴπαμε, μποροῦμε νὰ βεβαιώσωμε, πὼς βρήκαμε καὶ τὰ ὑποδείγματα τοῦ ἔργου τοῦ Ζαβίρα καὶ μάλιστα στὶς ὅμοιες οὐγγρικὲς βιογραφικὲς συλλογές, πρῶτα-πρῶτα στὸ μνημειῶδες ἔργο:* «Memoria Hungarorum» *τοῦ σοφοῦ Οὔγγρου πιαριστῆ Ἀλεξίου* Horányi, *ποὺ καὶ τὴν ἄλλη ἐργασία του γνώριζε καὶ ἰδιαίτερα ἐκτιμοῦσε ὁ Γεώργιος Ζαβίρας ἀφοῦ, πιθανώτατα, γνωρίζονταν καὶ*

προσωπικά. Εἶναι λοιπὸν γεγονός, πὼς ἡ πρώτη λόγου ἀξία ἐπιστημονικὴ ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, ποὺ κατὰ τὸ 19ον αἰ. πολλὲς δεκαετίες — καὶ ὑπὸ μορφὴ χειρογράφου ἀκόμη — γονιμοποίησε τὴν ἱστοριογραφία τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, ἐγράφηκε στὴν Οὐγγαρία, δηλαδὴ στὴν πατρίδα τῶν Czvittinger, Bod καὶ Horányi, μὲ ὅμοιο σύστημα καὶ πνεῦμα, ποὺ χαρακτηρίζει τὰ ἔργα τῶν συγγραφέων τούτων, ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴ τοῦ οὐγγρικοῦ περιβάλλοντος, μὲ χρησιμοποίηση καὶ οὐγγρικῶν πηγῶν καὶ κατὰ οὐγγρικὰ παραδείγματα. Συγκεφαλαιώνοντας μποροῦμε νὰ δηλώσωμε, πὼς ἡ «Νέα Ἑλλάς» — ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος ὡς παρακαταθήκη σπουδαίων στοιχείων ἀναφερομένων στὴν πνευματικὴ ζωὴ τῶν Ἑλλήνων, ποὺ ζοῦσαν στὴν Οὐγγαρία κατὰ τὸ 18ον αἰῶνα, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὡς ἕνα θεμελειῶδες ἱστοριογραφικὸ ἔργο τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας καὶ ἐπιστήμης, ποὺ ἀποδείχθηκε γιὰ προϊὸν τοῦ πνευματικοῦ περιβάλλοντος τῆς Οὐγγαρίας — εἶναι καὶ θὰ μείνῃ ἕνα ἀπὸ τὰ ἀξιολογώτερα μνημεῖα τῆς οὐγγροελληνικῆς πνευματικῆς ἀλληλοεπιρροῆς.

δ'. Πληροφορίες τῆς «Νέας Ἑλλάδος» γιὰ τὸν πνευματικὸ βίο τῶν Ἑλλήνων στὴν Οὐγγαρία κατὰ τὸ 18ον αἰῶνα.

Τὸ μοναδικὸ ἀντίτυπο τῆς «Νέας Ἑλλάδος», ποὺ ὑπάρχει στὴν Οὐγγαρία, — στὴ βιβλιοθήκη τοῦ πανεπιστημίου τῆς Βουδαπέστης — φέρει μιὰ χειρόγραφη ἀφιέρωση: «J. R. Telfy ἀνδρὶ φιλέλληνι καὶ τῶν Ἑλληνικῶν Μουσῶν λάτρει ὁ ἐκδότης . . .» Οἱ στενοὶ δεσμοὶ ποὺ συνδέουν τὴ «Νέα Ἑλλάδα» μὲ τὴν Οὐγγαρία, δικαιολογοῦν πληρέστατα τὴν ἀφιέρωση πρὸς τὸν Ἰ. Τέλφυ: ἕνα ἀπὸ τοὺς ἐνθερμότερους ἐργάτες τῶν οὐγγροελληνικῶν πνευματικῶν σχέσεων. Στὸν Οὖγγρον ἀναγνώστη — ὕστερα ἀπὸ τὸ πρῶτο προσεκτικώτερο ξεφύλλισμα — κάνει ἐντύπωση, πὼς τὸ μάτι του συναντάει κάθε τόσο κάποια οὐγγρικὴ τοπωνυμία ἢ διάφορα οὐγγρικὰ κύρια ὀνόματα. — Μ' εὐχαρίστηση καὶ εὔκολα μαντεύει, πὼς ὑπὸ τὴ μορφὴ «μπανὰτ σὰντ μικλύς» (Z 490) κρύβεται τὸ ὄνομα τοῦ οὐγγρικοῦ χωριοῦ «Bánátszentmiklós». Στὴ λέξη «Βίστριτζα» (Z 527) ἀναγνωρίζει ἀμέσως τὴ νεοελληνικὴ μορφὴ τοῦ Beszterce. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο εὔκολα ἀναγνωρίζονται καὶ οἱ ἄλλες οὐγγρικὲς τοπωνυμίες ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ μορφή τους. — «Στεφανούπολις», ποὺ ἐξηγεῖται σὲ παρένθεση μὲ τὶς λέξεις «Κρονστιάτ» καὶ «Βρασιάβο» ἀνταποκρίνεται στὸ Brassó. (Z 195, 415, 477). Buda ἐπανέρχεται πολλὲς φορὲς στὴ μορφὴ «Βούδα». Diószeg ἀνταποκρίνεται στὸ «Διασέγ» (Z 240), Eger = «Ἀγρία» (Z 462), Erdély = «Ἑπτάπολις» ἢ «Τρανσυλβανία» ἢ «Ἐρδέλιον», Gyöngyös = «γγιόγγιος» (Z 201, 240), Kalocsa = «Καλοκία ἢ Καλότζια» (Z 246). Ὅποιος ξέρει, πὼς κατὰ τοὺς

περασμένους αἰῶνες ὑπῆρχε ἀνθοῦσα ἑλληνικὴ κοινοτικὴ καὶ ἐμπορικὴ ζωὴ στὴν οὐγγρικὴ πόλη Kecskemét, δὲ θὰ παραξενευθῇ ἀπὸ τὸ γεγονός, πὼς οἱ Ἕλληνες τῆς ἔδωκαν — κατὰ μιὰ ἐτυμολογία — κι' ἕνα ἑλληνικὸ ὄνομα: «Αἰγόπολις». Τὸ βιβλίο μας, γι' ἀποφυγὴ παρεξηγήσεων, προσθέτει καὶ τὸ οὐγγρικὸ ὄνομα μ' ἑλληνικοὺς χαρακτῆρες «Κετζκεμέτ» (Z 195, 197). Ὑπάρχουν καὶ ἄλλες τοπωνυμίες: Kolozsvár = «Κλαυδιούπολις» ἢ «Κολοσβέρ» (Z 374), Magyarország = «Οὐγγαρία» ἢ «Οὐγκρία» (πολλὲς φορές), Miskolc = «μισκόληξ» ἢ «Μεσκόληξ» ἢ «Μισκόλτζ» (Z 197, 388, 461), Modor = «Μόδορ» (Z 394), Nagyszombat = «Τυρναυΐα» (Z 547), Pest = «Πέστα» (πολλὲς φορές), Pozsony = «Ποσόνιον» (Z 196, 276, 278), Ruma (τοῦ Σιρμίου) = «Ρούμα» (Z 283), Temesvár = «ταμεσβάρ» ἢ «Τεμεσβάριον» (Z 334, 396), Tokaj = «Τοκάϊα» (Z 519), Zimony = = «ζέμονα» (Z 283). Μ' εὐχάριστη ἔκπληξη ἀνακαλύπτει ἀκόμη ὁ Οὔγγρος ἀναγνώστης τὰ οὐγγρικὰ κύρια ὀνόματα: Sándor Barkóczy (Z 248), Ézsaiás Budai (Z 39), József Péczeli (Z 250) κλπ.

Ἄς ἐξετάσωμε ἀπὸ κοντά, πῶς μπῆκαν τὰ οὐγγρικὰ ὀνόματα στὴν πρώτη βιογραφικὴ ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας. Θὰ βροῦμε πὼς ἀπὸ τοὺς «πεπαιδευμένους» τῆς «Νέας Ἑλλάδος» καμμιὰ τριανταριὰ ἔζησαν ἢ ἐπέρασαν κάμποσο καιρὸ στὴν Οὐγγαρία καὶ οἱ τοπωνυμίες, ποὺ συναντοῦνται στὸ σημαντικὸ ἑλληνικὸ ἔργο, σημαίνουν ἢ τοὺς τόπους ἐκδόσεων διαφόρων ἔργων ἑλληνικῶν ἢ τοὺς οὐγγρικοὺς σταθμοὺς τῆς σταδιοδρομίας τῶν ἄνω λογίων Ἑλλήνων. — Μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς γιὰ λόγους πολιτικοὺς ἦρθαν σ' ἐπαφὴ μὲ τὸ ἔδαφος τῆς Οὐγγαρίας. Ἔτσι μαθαίνομε γιὰ τὸ Σταυρινὸ Βεστιάριο «τοῦ Μιχαὴλ Ἡγεμόνος τῆς βλαχίας,»[35] πὼς «Μπάστας ὁ στρατηγὸς τοῦ γερμανοῦ Αὐτοκράτορος πιάσας αὐτὸν τὸν ἔρριψεν εἰς τὸ δεσμωτήριον τῆς βίστριτζας» (Z 527). Τὸν Ἰωάννη Νικολάου Μαυροκορδάτο — συγγραφέα καὶ μεταφραστὴ διαφόρων ἔργων — «ἡ αὐλὴ τῆς βιέννης . . ., ἐπειδὴ εὗρεν ἐν τῷ Τουρκικῷ πολεμικῷ Ἀρχείῳ (τὸ ὁποῖον οἱ Καισαρικοὶ ἥρπασαν εἰς τὸ ταμεσβὰρ) διαφόρους ἐπιστολὰς αὐτοῦ πρός τινας δυσηρεστημένους Κυρίους Οὔγγρους, εὐκαιρίαν δραξαμένη συνέλαβεν αὐτὸν ἐν μέσῳ τῆς μητροπόλεως αὐτοῦ καὶ μετήγαγεν ἐν τῇ ἑπταπόλει (ἀρδιλίω) ἀλλ' ἐν τῇ ἐν πασσαροβίτζι γεγονείᾳ εἰρήνῃ, ἀνέλαβεν αὖθις τήν τε ἐλευθερίαν καὶ ἡγημονίαν αὐτοῦ». (Z 334.) — Ἄλλοτε τὸ βιβλίο μας ἀναφέρει μόνο τὸ γεγονὸς τῆς διαμονῆς κάποιου «πεπαιδευμένου» στὴν Οὐγγαρία χωρὶς πλησιαίστερες σχετικὲς πληροφορίες. Ἔτσι διαβάζομε γιὰ κάποιο Λουκάκη: «Αὐτὸς διατρίβων εἰς τὴν στεφανούπολιν (Κρονστιὰτ) τῆς ἑπταπόλεως Τρανσιλβανίας συνέθετο ἓν ἐξάγλωττον λεξικόν, τουτέστιν εἰς περσικήν, Ἀραβικήν, Τουρκικήν, ἑλληνικήν, ἰταλικήν, καὶ γαλλικὴν γλῶσσαν» (Z 415). Ὁ Ἀντώνιος Μανουὴλ «ὁ ἐκ παλαιῶν Πατρῶν Ἀχαΐας τῆς ἐν Πελοποννήσῳ . . . διατρίβων ἐν Στεφανου-

πόλει τῆς ἑπταπόλεως (Τρανσυλβανίας, ἢ καὶ ἐρδελίου) μετέφρασεν ἐκ τῆς ἰταλικῆς εἰς τὴν ἡμετέραν ἁπλῆν διάλεκτον τὸ σύγγραμμα τοῦ Γεμηνιάνου Γαέτη, καὶ κατεκάλλυνεν αὐτὸ μετὰ σοφῶν ὑποσημειώσεων. ἐξέδοτο δὲ . . . 1791 ἐν βιέννῃ . . . μὲ τοιαύτην ἐπιγραφήν. Τρόπαιον τῆς ὀρθοδόξου πίστεως . . .» (Z 195.) Ὁ Νικόλαος Βιλαρᾶς ὁ ἐξ Ἰωαννίνων «τῷ ἔτει 1774 διατρίβων ἐν στεφανουπόλει (Βρασιάβο) τῆς ἑπταπόλεως (ἐρδελίου) ἔγραψε τῇ 12 Ἰουλίου Κανόνα παρακλητικὸν εἰς τὸν τίμιον καὶ ζωοποιὸν σταυρὸν ψαλλόμενον ἐν πάσῃ θλίψει καὶ περιστάσει τυπωθεὶς ἐνετίησι τῷ ἔτει 1776 παρὰ νικολ: Γλυκεῖ εἰς η΄» (Z 477). Ὁ Κωνσταντῖνος Γεωργιάδης Κούτζικος «ἑρμηνευτὴς εἰς τὰ τῆς πραγματείας καὶ διαλέκτων ἐν πέστᾳ τῆς οὐγγαρίας διατρίβων μετέφρασεν ἐκ τῆς Γερμανικῆς εἰς τὴν ἡμετέραν ἁπλὴν διάλεκτον τὴν βιογραφίαν τοῦ Μπόναπάρτε τῷ ἔτει 1800 ἐν Βούδᾳ β. Τὴν βιογραφίαν τοῦ πασβανζόγλου τριῶν τουϊῶν πασιᾶ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, καὶ πληρεξουσίου Ἀρχηγοῦ εἰς βιδίνι καὶ εἰς ὅλον τὸ παραδούναβον. συλλεχθεῖσα ἀπὸ τὰ Γερμανικὰ ἐν Πέστῃ 1800» (Z 412). Στὴ «Νέα Ἑλλάδα» διαβάζομε ἀκόμη τὴν πληροφορία, πὼς τὸν ἐκκλησιαστικὸ συγγραφέα τὸν Κρητικὸν Ἱερεμία Ἀρχιμανδρίτη τοῦ Σινᾶ ὄρους ὁ Ζαβίρας τὸν «ἐνέτυχέ ποτε ἐν . . . Αἰγοπόλει τῆς οὐγγρίας» (Z 347). Ἀπὸ κεῖ μαθαίνομε, πὼς ὁ Λαρισσαῖος γλωσσολόγος καὶ θεολόγος: Ἀλέξανδρος Ἑλλάδιος (Z 139), καθὼς καὶ ὁ Γιαννιώτης Ποιητὴς καὶ φιλόσοφος Παῖσιος (Z 507) ἐπάτησαν τὸ ἔδαφος τῆς Οὐγγαρίας. Ἐκεῖ βρίσκομε τὴν πληροφορία, πὼς ὁ Μοσχοπολίτης ἐφημέριος τῆς Λειψίας: Ἀμβρόσιος Πάμπερις (Z 190), ποὺ ἔγραψε διάφορα ποιητικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ ἔργα, «περιηγήσατο» μεταξὺ ἄλλων κρατῶν καὶ τὴν Οὐγγαρία. Γιὰ ἄλλους ὡς πρὸς τὴ διαμονή τους στὴν Οὐγγαρία παρέχει ὁ Ζαβίρας λεπτομερέστερες πληροφορίες. Ἔτσι μαθαίνομε, πὼς ὁ συγγραφέας μιᾶς γραμματικῆς ὁ Δημήτριος Χατζῆ Πολυζώη «ὁ ἐκ βρανιανῶν τῶν ἀγράφων . . . ἔν τισι χρόνοις ἐδίδασκεν ἐν πέστᾳ κατ᾽ ἰδίαν τὰ ἑλληνικὰ μαθήματα» (Z 287).[36] Ὁ συγγραφέας τοῦ ἔργου: «Ὄργανον προγυμναστικὸν ἐν τυρναυΐᾳ τῆς Οὐγγαρίας τῷ ἔτει 1713 . . .» ὁ «Χρύσανθος ἠπειρώτης ὁ Ζηταῖος . . . ἐχρημάτισεν ἐφημέριος ἐν (ἑπταπόλει) Τρανσιλβανία». Ὁ Χαρίσιος Ἱερεὺς «ὁ ἐκ Κοζάνης....», ποὺ «ἔγραψεν περὶ ἐπανορθώσεως τῶν κατὰ τὰς ἱερὰς τελετὰς συμβαινόντων» «ἀναβὰς εἰς τὴν Οὐγγαρίαν ἐχρημάτισε διδάσκαλος τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων ἐπὶ ποσὸν χρόνον ἐν πέστᾳ» (Z 551—2). Ὁ Χίος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφέας Ἰάκωβος Παλαιολόγος (16. αἰ.) «ὁ ἐκ τῆς βασιλικῆς φυλῆς τῶν Παλαιολόγων καταγόμενος... ἦλθεν εἰς τὴν ἑπτάπολιν (τρανσιλβανίαν) καὶ ἐχρημάτισε διδάσκαλος εἰς τὴν Κλαυδιούπολιν (Κολοσβέρ).» Μεταξὺ ἄλλων ἔργων του ἀναφέρεται καὶ ἡ «διήγησις περὶ τοῦ τί ἀποφασίσθη εἰς τὴν ἑπτάπολιν περὶ τῆς ἐκκλησίας» (Z 374).[37] Ὡς πληροφορητὴς τοῦ

συγγραφέα τῆς «Νέας Ἑλλάδος» ἀναφέρεται ὁ σοφὸς φίλος τῶν γραμμάτων Σωφρόνιος σχετικὰ μ' ἕνα συγγενῆ του. Κατὰ τὸ Ζαβίρα ὁ «Δημήτριος ἢ διαμαντῆς Κοραῆς ὁ ἐκ τῆς νήσου χίου ἀνεψιὸς ἐξ ἀδελφῆς τοῦ . . . ἐν πέστᾳ τελευτήσαντος Σωφρονίου τοῦ πρώην βελιγραδίου . . . ἔγραφεν ἐξήγησιν εἰς τὸ Κύριε ἐδοκίμασάς με καὶ ἔγνως με διαλέκτῳ ἑβραϊκῇ, ἑλληνικῇ καὶ λατινικῇ ὡς αὐτὸς ὁ θεῖος αὐτοῦ καὶ σεβάσμιος ἀνήρ (ὁ Σωφρόνιος) μοι διηγήσατο» (Ζ 275—6). Γιὰ τὸν Κεφαληνιώτη θεολόγο Νικόδημο λέει ὁ Ζαβίρας: «Περὶ δὲ τὰ τέλη τῆς ζωῆς αὐτοῦ περὶ τὸ 1777 (= 1787) ἀπῆλθε διὰ τῆς οὐγγαρίας (ὅτε καὶ ἡμεῖς ἠξιώθημεν ἐν πέστᾳ τῆς συνομιλίας καὶ φιλίας αὐτοῦ) . . .» (Ζ 489). Τὸν ἀναφέρει καὶ ἀλλοῦ. Στὸ ἄρθρο του γιὰ τὸ Βικέντιο Δαμωδὸ γράφει: «καὶ ἡ δογματικὴ θεολογία αὐτοῦ πόνημα διεξοδικώτατον, οὕτινος μέρός τι ἠξιώθημεν ἰδεῖν τῷ ἔτει 1787. κατὰ μῆνα ὀκτώβριον . . . παρὰ τῷ ἱερολογιωτάτῳ Ἱεροκήρυκι νικοδήμῳ τῷ ἐκ Κεφαληνίας τῷ καὶ μαθητῇ αὐτοῦ ἐν πέστᾳ τῆς οὐγγαρίας ὅστις ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ ὡς ἱερόν τι κειμήλιον ἐπ' ἐλπίδι ἐκδόσεως» (Ζ 207—8). Καὶ στὸ ἄρθρο γιὰ τὸν ἰατροφιλόσοφο Γεώργιο τὸν Κορέσιο διαβάζομε γιὰ τὸ ἴδιο πρόσωπο: «ταύτην (πρόκειται γιὰ τὴ Θεολογία τοῦ Κορεσίου) τῷ ἔτει 1787 ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ ἐκ τῆς βλαχίας διὰ τῆς πέστης εἰς βίενναν ὁ Ἱερολογιώτατος νικόδημος μετὰ καὶ τῆς τοῦ Δαμωδοῦ θεολογίας, ἐπ' ἐλπίδι ἐκδόσεως» (Ζ 223). Ἄλλοῦ ἐπανέρχεται διεξοδικώτερα στὸ ἴδιο ζήτημα: «οὗτος ὁ Κλεινὸς ἀνὴρ ἐν Πέστᾳ ἔτι ὢν μοὶ ἔδειξε τὴν θεολογίαν τοῦ Κορεσίου τὴν ὁποίαν ὡς μοὶ εἶπεν ἤθελε νὰ ἐκδώσῃ εἰς τύπους, τὴν σειρὰν εἰς τὸν Ἰώβ, τὴν ὁποίαν ὕστερον ἐξέδοτο τύποις ἐνετίησιν ὁ ὑποτακτικὸς αὐτοῦ ἰωάννης καὶ τὴν πολύφυλλον καὶ διεξοδικὴν ἐκείνην θεολογίαν τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ Δαμωδοῦ τῆς ὁποίας εἶχε προμηθευμένην τὴν ἔκδοσιν, ἀλλ' ὁ θάνατος αὐτοῦ ὑστέρησε τὸ γένος μας τοῦ τόσου καλοῦ· σώζεται αὕτη τανῦν παρὰ τῷ αἰδεσιμωτάτῳ ἱερεῖ Δημητρίῳ τοῦ ἐκ τζαρίτζανης τανῦν ἐν τῷ μπανὰτ σὰντ μικλὺς ἱερατεύοντι» (Ζ 490). Ὁ ἴδιος ἔφερε μαζί του καὶ ἕνα ἄλλο θεολογικὸ ἔργο, καθὼς τὸ λέει ὁ Ζαβίρας μιλώντας γιὰ τὰ ἔργα τοῦ Ἱεροθέου Βυζαντίου τοῦ Κομνηνοῦ: «Πίναξ ἀκριβὴς κατὰ στοιχεῖον ἐν εἴδει συνφωνίας πάντων τῶν σποράδην ἐμφερομένων ἐν ἅπασι τοῖς τόμοις τῶν χρυσοστομικῶν τῶν τυπωθέντων ἐν Ἐτώνῃ κατὰ τὸ αχιβ'. πονηθεὶς παρὰ τοῦ πανιερωτάτου Μητροπολίτου Δρύστρας κ. Ἱεροθέου. Τοῦτον ἴδομεν παρὰ τῷ μακαρίτῃ Νικοδήμῳ Ἱεροκήρυκι τῷ ἐκ κεφαληνίας τοῦ διὰ τῆς Οὐγγρίας διὰ τὴν βιέννην τῆς Αὐουστρίας διαβάντος τῷ ἔτει . . .» (Ζ 346.) Ὁ Ἄνθιμος Ἱερομόναχος ὁ ἐκ Λιβαδίας ποὺ «συνέγραψεν . . . α' λόγους ἐκκλησιαστικοὺς ἠθικοὺς πολλοὺς εἰς ἁπλοῦν ὕφος. β' κδ'. μακαρισμοὺς τῆς θεοτόκου ἑλληνιστί» . . . «ἐν τῷ ἐν Ἐλασσῶνι Μοναστηρίῳ ὢν ἐπέμφθη παρὰ τῶν ἐκεῖ πατέρων εἰς τὴν ἐν οὐγγαρίᾳ Αἰγοπόλει (Κετζκεμέτ) ἵνα ἱερατεύῃ εἰς τὴν ἐκεῖ ἐκκλησίαν τῶν ὀρθοδόξων. ἔπειτα ἐχρημάτισε ἐφημέριος εἰς τὸ μισκόληξ . . .» (Ζ 196—197.)

Ὁ κατάλογος τῆς βιβλιοθήκης (Graf : Κατάλ. σ. 26.) τοῦ Ζαβίρα καὶ ἡ «Νέα Ἑλλάς» ἀναφέρουν ἕνα ἔργο, ποὺ σχετίζεται μὲ τὴν Οὐγγαρία: «Συνταγμάτιον περιέχον ἐν αὐτῷ ἐρωταποκρίσεις λίαν ἐπωφελεῖς κατὰ τὴν γνώμην τῆς ἁγίας Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολικῆς πρὸς χρῆσιν τῶν ἁπλῶν χριστιανῶν καὶ τῶν ἐν Οὐγγαρίᾳ εὑρισκομένων πραγματευτῶν· ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ ἁγίου Ναοῦμ τοῦ ἐν τῷ λιβανίσκῳ διαβόλεως κειμένῳ. 1746. ἐν βοσκοπόλει». Ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου ὁ Κωνσταντῖνος ἱερομόναχος Ἀρχιμανδρίτης... «ἐχρημάτισεν ἐφημέριος τῶν ὀρθοδόξων ἐν τῇ πόλει Μισκόλτζ τῆς οὐγγρίας» (Ζ 388). Ὁ συγγραφέας διαφόρων γλωσσικῶν καὶ παιδαγωγικῶν ἔργων Δημήτριος Νικολάου Δαρβάρεως «τοῦ ἐκ κλεισούρας τῆς μακεδονίας, παῖς ἔτι ὢν ἀνήχθη εἰς τὴν οὐγγαρ: καὶ ἄρχισε τὴν σπουδὴν τῶν μαθημάτων αὐτοῦ εἰς τὴν ῥούμαν τοῦ συρσίου... ὕστερον εἰς τὸν ζέμονα ἠκροάσατο τὰ ἑλλην: μαθήματα·... ἀπὸ τὴν χάλαν τῆς Σαξωνίας ἐπανακάμψας εἰς ζέμονα κατέστη διδάσκαλος τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων» (Ζ 283). Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς «πεπαιδευμένους» τῆς «Νέας Ἑλλάδος» πέρασαν χρόνια στὰ διάφορα ἑλληνικὰ κέντρα τῆς Οὐγγαρίας. Ὁ ἀπὸ τὴ Σιάτιστα τῆς Μακεδονίας καταγόμενος Μιχαὴλ παπᾶ Γεωργίου... «κατελθὼν εἰς τὴν οὐγγαρίαν ἐχρημάτισε διδάσκαλος ἐν τῇ πέστᾳ, Βούδᾳ, Μεσκόληξ καὶ Ἀγρίᾳ». Καὶ τὰ ἔργα του σχετίζονται μὲ τὴν Οὐγγαρία. Τέτοια εἶναι: «τὸ μέγα Ἀλφαβητάριον ὅπερ ἐξέδοτο... δευτέροις τύποις ἐν πέστᾳ τῆς Οὐγγαρίας τῷ ἔτει 1788», «Πρόχειρος καὶ εὐπόριστος διδάσκαλος τῶν πρωτοπείρων ῥωμελιτῶν τῆς Γερμανικῆς γλώσσης... ἐξέδοτο δευτέροις τύποις ἐν πέστᾳ 1792», «ἐπιγράμματα ἡρωϊκὰ καὶ ἰαμβικὰ ἅτινα φαίνονται... εἰς τὸ ὑπέρθυρον τοῦ ἐν ἀγρίᾳ (= Eger) ναοῦ», «κατὰ Καλβινιστῶν καὶ λουθηρανιστῶν περὶ ἐπικλήσεως τῶν ἁγίων, περὶ προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων, τῶν λειψάνων, τοῦ σταυροῦ καὶ ἄλλων τινῶν ἀναγκαίων· ἐγράφη ἐν πέστᾳ τῷ 1788. ἔλαβε δὲ αὐτὸ μεθ' ἑαυτοῦ ὁ ἀοίδιμος ἵνα ἐκδώσῃ αὐτὸ τύποις ἐν βιέννῃ καὶ εἴδησιν τετυπωμένην ἐξέδωκε περὶ τῆς ἐκτυπώσεως· ἀλλὰ τελευτήσαντος αὐτοῦ, οὐκ οἴδαμεν νῦν ἐν τίνι παραβύστῳ κεῖται» (Ζ 461—3). Χρόνια πέρασε στὴν Οὐγγαρία καὶ ὁ Πολυζώης Κοντοῦ «ἱερεὺς ὁ ἐξ Ἰωαννίνων· ἀνὴρ εἰδήμων τῆς Ἑλληνικῆς, ἰταλικῆς καὶ Γαλλικῆς γλώσσης πεπαιδευμένος τήν τε θύραθεν φιλοσοφίαν καὶ ἱερὰν θεολογίαν, καὶ ποιητὴς οὐδενὸς δεύτερος», συγγραφέας διαφόρων ἔργων, ὡς: «Ἐποποιΐα εἰς τὰς ἀριστείας τοῦ ἥρως βόνα πάρτε», «Νεκρικοὶ διάλογοι» κλπ. κατὰ τὸ Ζαβίρα «ἐκάλεσαν αὐτὸν οἱ ἐν πέστᾳ τῆς οὐγγαρίας ὀρθόδοξοι διὰ ἐφημέριον τῆς ἐκεῖ ἐκκλησίας ἐπὶ συμφωνίᾳ ὅμως, ἵνα μεταγάγῃ ἐκ τῆς πατρίδος καὶ τὴν πρεσβυτέραν αὐτοῦ (ἄλλως γὰρ οὔτε ἦν αὐτῷ ἄδεια ἐκεῖ ἱερατεύειν)· ἀλλ' ἕως ὁποῦ νὰ τελεσφορήσῃ τὰ τῆς συνθήκης, οἱ Πεστιαῖοι εἰσήγαγον εἰς τὸν ναὸν ἄλλον ἱερέα, ὁ δὲ ἵνα ἀποφύγῃ πᾶσαν πέτραν σκανδάλου, ἔστερξε νὰ μείνῃ εἰς τὸ ἐκεῖ σχολεῖον

ὡς διδάσκαλος τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων κατὰ τὸ 1795 ἔτος . . . ἐκεῖθεν ἐκάλεσαν αὐτὸν οἱ ἐν Τοκάϊᾳ ὀρθόδοξοι ὅπου ἀπελθὼν διήνυσεν ὁλόκληρον ἔτος.» Μερικὰ ἔργα του ἀναφέρονται στὴν Οὐγγαρία ἢ τυπώθηκαν σὲ οὐγγρικὰ τυπογραφεῖα: «Ὕμνος ἡρωϊκὸς προσφωνηθεὶς τῷ ὑψηλοτάτῳ πρίγκιπι καὶ ἀρχιδουκὶ Ἀουστρίας Ἰωσὴφ υἱῷ λεοπόλδου Καίσαρος καὶ ἀδελφῷ φραγκίσκου β'. ἰμπεράτορος τῷ τοποτηρητῇ τοῦ βασιλείου Οὐγγαρίας. ἐν βιέννῃ· 1795. ὀκτ. ἑ.», «Πένθιμον εἰς τὴν ἄωρον θανὴν τοῦ ὑψηλοτάτου πρίγκιπος καὶ Ἀρχιδουκὸς Ἀλεξάνδρου Λεοπόλδου Παλατίνου πάσης Οὐγκαρίας ἐκ μέρους τῶν κατὰ τὴν οὐγκαρίαν βλάχων καὶ ἑλλήνων· ἐν Πέστᾳ κατὰ τὸ 1798 Ἰουλ. 20.», «ἐξέδοτο τὸν θησαυρὸν τῆς γραμματικῆς Κωνσταντίνου Καρὰ ἰωάννου ἐν βούδα 1796 ἐν δυσὶ τόμοις εἰς η'.» (Z 519—21).[38] *Ὕστερα ἀπὸ πολλὲς περιπέτειες ἔφτασε στὴν Οὐγγαρία ὁ Γαβριὴλ Καλλονᾶς (Z 239—241). Γεννήθηκε στὴν Ἄνδρο στὰ 1724. Ἀπὸ κεῖ πῆγε στὴ Σμύρνη, στὴν Ἀλεξάνδρεια, στὸ Ἅγιον Ὄρος, στὴν Πόλη, στὸ Βουκουρέστι καὶ στὴ Βιέννη. Ἐκεῖ ἐφημέρευε πέντε χρόνια. «ὕστερον ἐκατέβη εἰς τὴν οὐγγαρίαν καὶ ἐγένετο ἐφημέριος τῆς ἐν Πέστᾳ ἐκκλησίας ἐπὶ ἔτη δύο, καὶ ἄλλα δύο εἰς Διασέγ, καὶ τελευταῖον ἀπελθὼν εἰς γγιόγγιος ἐχρημάτισεν ἐφημέριος ἐπὶ ἔτη τρία ὅπου ἐν λιπαρῷ γήρᾳ τὸ ζῆν ἐξεμέτρησε τῷ ἔτει 1755, μαρτίου 8 καὶ τῷ 71 ἔτει τῆς ἡλικίας αὐτοῦ. . . . Πλὴν τῶν ἄλλων αὐτοῦ συγγραμμάτων, ἅτινα ἡμᾶς λανθάνουσι . . . ἔγραψε πόνημα περὶ παιδαγωγίας . . .» Ὁ Ζαβίρας προσθέτει ἀκόμη: «Παρ' αὐτῷ τῷ αἰδεσίμῳ καὶ σοφῷ ἀνδρὶ ἐνέτυχον τοσαῦτα ἑλληνικὰ χειρόγρ. συγγράμματα τὰ πλεῖστα ἰδίᾳ χειρὶ γεγραμμένα, ὅσα παρ' οὐδενὶ ἄλλῳ τῶν ἡμετέρων, ἅτινα σώζονται τανῦν παρὰ τῷ πανοσιωτάτῳ Ἀρχιμανδρίτῃ καὶ ἀνεψιῷ αὐτοῦ Κυρίῳ ἰγνατίῳ τῷ Καλλονᾶ τῷ τὰ νῦν ἐν Γγιόγγιος ἐφημερεύοντι» (Z 239—40).*[39] *Ἀρκετὸν καιρὸ ἔζησε στὴν Οὐγγαρία ἕνας ἀπὸ τοὺς γνωστότερους προμάχους τῆς ἑλληνικῆς παιδείας κατὰ τὴν προεπαναστατικὴ ἐποχή: ὁ Γεώργιος Βεντότης. Καὶ αὐτὸς ὕστερα ἀπὸ μιὰ περιοδεία ἔφτασε στὸ ἔδαφος τῆς Οὐγγαρίας. Ἀπὸ τὴ Βιέννη «κατέβη εἰς τὴν Πέσταν τῆς οὐγγαρίας ὅπου ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ἐδίδαξε τοὺς παῖδας τῶν ἑλλήνων· ὡς δὲ παραίτησε διά τινας λογοτριβὰς τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα, ἦλθεν ἐκ τῆς ἰταλίας ὁ παρὰ πᾶσι γνωστὸς πολυζώης καὶ ἤφερεν εἰς τὴν Πέσταν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τοῦ μελετίου ἀθηνῶν (μεταπεφρασμένην παρὰ Ἰωάννου τοῦ παλαιολόγου πρωτεπιστολαρίου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ εἰς τὸ ἁπλοῦν ἡμῶν ἰδίωμα ἀλλὰ κακογραμμένην διὰ τὸ δυσανάγνωστον τῶν χαρακτήρων) ζητῶν τινὰ ἵνα τὴν μεταγράψῃ καὶ διορθώσῃ αὐτὴν καὶ οὕτω νὰ τὴν ἐκδώσῃ εἰς τύπους· ὅθεν εὑρὼν τὸν βεντότην καὶ συμφωνήσας μετ' αὐτοῦ ἀνήλθασιν ἀμφότεροι εἰς τὴν βιέννην . . .» (Z 245.) Σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ Ζαβίρα μ' εὐχαρίστηση σημειώνομε καὶ τονίζομε τὸ ἄλλωστε γνωστὸ γεγονός, πὼς ὁ Βεντότης, — ποὺ στὴ Βιέννη μὲ τὴν ἐγκατάσταση ἑλληνικοῦ τυπογραφείου*

καὶ τὴν ἔκδοση τῶν πρώτων ἑλληνικῶν ἐφημερίδων καὶ ἡμερολογίων καθὼς καὶ ἄλλων ἑλληνικῶν βιβλίων, ἔγινε σπουδαῖος συντελεστὴς στὴν πνευματικὴ πρόοδο τοῦ Ἑλληνισμοῦ, — εἶχε ζήσει προηγουμένως στὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ Οὐγγρικοῦ πολιτισμοῦ.[40] Ἀξίζει νὰ ξεσηκώσωμε ἀπὸ τὴ «Νέα Ἑλλάδα» ὁλόκληρη τὴ βιογραφία τοῦ Ἀναστασίου Μουσπινιώτη, ποὺ τὰ κόκκαλά του ἀναπαύονται σὲ χῶμα οὐγγρικὸ στὸ Gyöngyös, γιατὶ ἡ σταδιοδρομία του, ὡς χαρακτηριστικὸ παράδειγμα, καθρεφτίζει τὶς περιπέτειες καὶ τοὺς ἀγῶνες ὅλου τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὸ 18ον αἰῶνα. Ἰδού τὸ ἀπόσπασμα (Z 199—201): «Ἀναστάσιος Μουσπινιώτης (ὁ διὰ τὸ λιτὸν καὶ ἀπέριττον τοῦ τρόπου καὶ τῶν ἱματίων Διογένης ὀνομαζόμενος) ἦν ἐξ Ἰωαννίνων, ἐγεννήθη ἐν αὐτῇ τῇ πόλει τῷ ἔτει αψιη· ἐδιδάχθη πρῶτον ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Μπαλάνου τὰ Γραμματικὰ Ποιητικὰ καὶ τὴν λογικὴν. εἶτα περὶ τὸ αψμ ἔτος ὁ Μαρούτζης εἷς τῶν ἐν Ἰωαννίνοις τὰ πρῶτα φερόντων καὶ εὐπορούντων, ἐσύστησεν ἐκεῖ ἰδίαν σχολὴν, καὶ ἀγαγὼν ἐκ τῆς Βενετίας τὸν περίφημον Εὐγένιον τὸν Βούλγαριν κατέστησεν αὐτὸν σχολάρχην ἐν αὐτῇ. τότε καὶ ὁ Ἀναστάσιος οὗτος ὡς ἐκ τῆς γυναικὸς τοῦ Μαρούτζη συγγενής, ἄφησε τὴν σχολὴν τοῦ Μπαλάνου καὶ μετέβη μετὰ καὶ ἄλλων πολλῶν εἰς τὴν τοῦ Εὐγενίου Σχολὴν, καὶ ἔμεινε παρὰ τῷ Εὐγενίῳ ἔτη τρία. μὴ ἀρκουμένου δὲ τοῦ Εὐγενίου εἰς τὸν τῶν 500 γροσίων ἐτήσιον μισθὸν τοῦ Μαρούτζη ἀνεχώρησεν εἰς Κοζάνην ἐπὶ μισθοῦ 800 γροσίων, καὶ οὕτω ἔμεινεν διδάσκαλος οὗτος ὁ Ἀναστάσιος ἐπὶ πέντε ἔτει, ἕως οὗ αὖθις ἐπανῆλθεν ὁ εὐγένιος, προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ ἰδίου Ἄρχοντος ἐπὶ συμφωνίᾳ πλείονος μισθοῦ. Ὁ Ἀναστάσιος οὖν ποθῶν διδαχθῆναι τὰς ἐπιστήμας ἀπῆλθεν ἐν Παταυΐῳ καὶ ἐν ἄλλαις Ἀκαδημίαις ἠκροάσατο τὴν σειρὰν τῶν μαθημάτων· καὶ οὕτως ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἐχρημάτισε πρῶτον Διδάσκαλος ἐν τῇ κατὰ Λέσβον πρωτευούσῃ πόλει Μιτηλύνῃ· μαθὼν δὲ Γεώργιος ὁ Σταυράκογλους τὴν πολυμάθειαν αὐτοῦ ἔλαβεν αὐτὸν εἰς τὴν οἰκίαν του Συμβουλάτορα καὶ διερμηνέα, καὶ ἔμεινε παρ' αὐτῷ μέχρι τῆς καταστροφῆς αὐτοῦ, ὅτε δειλίᾳ συσχεθείς, καὶ ὑποπτευθεὶς μὴ καὶ αὐτὸς πάθῃ ὅσα οἱ σὺν ἐκείνῳ ἔπαθον ἀνεχώρησε κρυφίως καὶ φυγὰς ὤχετο εἰς Ἰταλίαν. ἐκεῖθεν διέβη εἰς τὴν Σλαυονίαν ὅπου ἔν τινι πόλει ἐχρημάτισε Διδάσκ: τῆς λατινικῆς διαλέκτου· ἐκεῖθεν διὰ τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους καὶ τῆς Κερκύρας ἦλθεν εἰς Πάργαν ἐλπίζων νὰ ἐπιστρέψῃ πάλιν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ· μαθὼν δὲ παρά τινων ὅτι ἐπικίνδυνον ἦν αὐτῷ μήπως φανερωθῇ ὅτι ἦν μετὰ τοῦ σταυράκογλου, ἔμεινεν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον Ἱεροκήρυξ ἐν τῇ Πάργᾳ· εἶτα ἀμείψας καὶ σχῆμα καὶ ὄνομα περιήρχετο τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου Πελάγους καὶ τὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου κηρύττων καὶ διδάσκων τὸν λόγον τοῦ θεοῦ. τελευταῖον ἦλθεν εἰς τὴν Θράκην, καὶ ἔμεινεν ἐν τῇ Αἴνῳ ἔτει 3. ἐπὶ τῶν ἡμερῶν Τιμοθέου τοῦ τῆς πόλεως Ἀρχιερέως, ἀγνοούμενος τίς καὶ πόθεν ἐστί. ὑποπτευθεὶς δὲ καὶ ἐκεῖ μήπως γνωσθείη, καὶ ὑπὸ τῆς δειλίας εἰς ὑποχονδρίαν πεσών, ἀνεχώρη-

σεν εἰς Μολδαυΐαν, εἶτα εἰς τὴν οὐγγαρίαν περιερχόμενος τὰς ἐκεῖ πόλεις, ποτὲ μὲν διδάσκων εἰς τὰς ἐκκλησίας τῶν ὀρθοδόξων ποτὲ δὲ τοῖς νέοις παραδίδων τὴν ἰταλικὴν διάλεκτον καὶ μάλιστα ἐν τῇ πέστᾳ ἱκανὸν χρόνον διατρίψας ἀλλ' ὑπὸ τοῦ γήρους ἐν ἐνδείᾳ καὶ πενίᾳ ἐσχάτῃ ἐλθὼν τελευταῖον κατήντησεν εἰς τὸ Γιόγγιοσι εἰς τὴν τοῦ ἁγ: ναοὺμ ἐκκλησίαν τῶν ὀρθοδόξων ὅπου τῷ 1801 σεπτ: β'. καὶ τῷ 82 ἔτει τῆς ἡλικίας αὐτοῦ τὸ ζῆν ἐξεμέτρησεν καὶ ἐτέθη τὸ πολυπαθὲς αὐτοῦ σῶμα ἐν τῷ Κοιμητηρίῳ τῶν ὀρθοδόξων, εἰς τὸν ἴδιον τάφον τοῦ Διδασκάλου Γαβριὴλ τοῦ Καλλονᾶ τοῦ ἐκ τῆς νήσου Ἄνδρου, τυχὼν τῆς φιλοξένου κηδείας ταύτης παρὰ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου ἰγνατίου Καλλονᾶ τοῦ νῦν ἐφημερεύοντος ἐν τῇ αὐτῇ ἐκκλησίᾳ. Ἐκ τῶν πολλῶν αὐτοῦ Συγγραμμάτων καὶ μεταφράσεων (ἅτινα τὸ βλοσυρὸν ὄμμα τῆς τύχης κατηνάλωσε) σώζονται ἔτι 30 λόγοι εἰς διαφόρους ὑποθέσεις τῆς Γραφῆς, πολλοὶ ὅμως διεφθάρησαν καὶ κατὰ μέρος εἰσὶν ἐλλιπεῖς. Εἷς λόγος λατινικὸς ῥηθεὶς ἐν τῇ Καπέλλῃ τῶν ἐν πέστᾳ Ὀρθοδόξων· ὡσαύτως καὶ ἓν μέρος τῆς μεταφράσεως τῆς φυσικῆς τοῦ Δουχάμελ.»[41]

Ἀπὸ τοὺς ἄνω «πεπαιδευμένους» μερικοὺς λόγοι πολιτικοί, ἄλλους ἡ τύχη ἔφερε στὴν Οὐγγαρία, οἱ περισσότεροι ὅμως ὡς ἐφημέριοι ἢ διδάσκαλοι γιὰ ἐπαγγελματικοὺς σκοποὺς ἦρθαν στὶς ὀρθόδοξες κοινότητες τῶν Ἑλλήνων ἐποίκων τῆς Οὐγγαρίας. Κατὰ τὶς πληροφορίες τῆς «Νέας Ἑλλάδος» ὑπῆρξαν μεταξύ τους ἀρκετοί, ποὺ μὲ κύριο σκοπὸ ἀνωτέρων ἢ κατωτέρων σπουδῶν ἐπισκέφθηκαν τὶς διάφορες οὐγγρικὲς πόλεις. Ἕνας ἀπ' αὐτοὺς ἦταν ὁ Δημήτριος Νικολάου Καρακάσσης ὁ ἰατροφιλόσοφος, ποὺ «τῷ ... ἔτει 1752 Μαρτίου 19 ἀπεδήμησεν ἐκ τῆς πατρίδος αὐτοῦ εἰς τὴν οὐγγαρίαν, δι' ἐπίτευξιν τῆς λατινίδος καὶ ἄλλων γλωσσῶν. ὅθεν ὑπῆγεν εἰς τὰ ἐν Ποσονίῳ λουθηρανῶν Γυμνάσια ὅπου μετρίως πως ἐγένετο ἐγκρατὴς οὐ μόνον τῆς λατινίδος, ἀλλὰ καὶ τῆς Γερμανικῆς φωνῆς». Κοντὰ στὸ ἑλληνικὸ ἔργο «Περὶ φλεβοτομίας» ἔγραψε καὶ «ποιημάτια ἰατρικὰ ἅπερ ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τὴν λατινίδα φωνὴν μετένεγκε τῷ ἔτει ὡς αὐτὸς γράφει ἑξηκοστῷ τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἐν βιέννῃ τῆς ἀουστρ: 1795 ἑλληνολατινιστὶ» ποὺ δείχνει πὼς τὰ μαθητικά του χρόνια, ποὺ εἶχε περάσει στὴν Οὐγγαρία, δὲν πῆγαν χαμένα (Ζ 277—9). — Ὁ «Δωρόθεος ὁ ἐξ' Ἰθάκης Ἱερομόναχος», ἐκδότης ἔργων θεολογικῶν καὶ συγγραφέας «λόγων ἱκανῶν περὶ διαφόρων ὑποθέσεων ... ἀνὴρ σοφὸς καὶ ῥήτωρ οὐ τῶν τυχόντων ... ἠκροάσατο ... τὴν λατινίδα γλῶσσαν ἐν ποσονίῳ τῆς οὐγγαρίας» (Ζ 276). Ὁ περίφημος σχολάρχης τῆς Κοζάνης καὶ συγγραφέας διαφόρων φιλοσοφικῶν καὶ ρητορικῶν «πονημάτων» ὁ Ἀμφιλόχιος Ἱερομόναχος ὁ ἐξ' Ἰωαννίνων ἐχρημάτισεν ἐν Αἰγοπόλει (Κετζκεμέτ) τῆς οὐγγαρίας ἐπὶ τρία ἔτη ἐφημέριος· ἐκεῖθεν ἀπελθὼν εἰς τὸ Ποσόνιον ἐσπούδασεν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον τὴν λατινικὴν διάλεκτον καὶ τὰς ἐπιστήμας» (Ζ 195—6). Ἡ δίψα τῆς ἐπιστήμης ἔφερε στὴν Οὐγγαρία τὸν Κοζανίτη Γεώργιο Κωνσταντί-

νου Σακελλαρίου, τὸν — ὕστερα — γνωστὸ ἰατροφιλόσοφο καὶ μεταφραστὴ ἀρκετῶν γερμανικῶν καὶ γαλλικῶν λογοτεχνικῶν ἔργων. Ἡ «Νέα Ἑλλάς» γράφει σχετικὰ τὴν ἀκόλουθη πληροφορία: «ἀναβὰς εἰς τὴν οὐγγαρίαν ἐδιδάχθη τὴν Γερμανικὴν καὶ Γαλλικὴν γλῶσσαν ὡσαύτως καὶ τὰ φιλόσοφα μαθήματα». Ὥστε ὁ Σακελλαρίου μὲ τὶς γλωσσικὲς καὶ ἐπιστημονικὲς σπουδές του στὴν Οὐγγαρία ἐθεμελίωσε τὴν περαιτέρω φιλολογικὴ δράση του (Ζ 242—4). Ὁ Ἰωάννης Ἐμμανουήλ, «ὁ ἐκ καστορίας», συγγραφέας καὶ μεταφραστὴς παιδαγωγικῶν καὶ διδακτικῶν ἔργων «τὴν λατινικὴν καὶ Γερμανικὴν ὡσαύτως καὶ τὰ φιλοσοφικὰ ἠκροάσατο τοὺς ἐν πέστᾳ τῆς οὐγγαρίας σοφούς» (Ζ 370). — Ὁ Κωνσταντῖνος Χατζὶ Γεωργίου Τζεχάνη, «γέννημα τῆς ἐν Μακεδονίᾳ Βοσκοπόλεως . . . ἀποδημήσας διὰ τῆς πατρίδος, ἦλθεν εἰς τὴν οὐγγρίαν ἐμπορίας χάριν· ἀλλὰ πάντοτε κατακεντούμενος ὑπὸ τοῦ τῆς παιδείας ἔρωτος, ἄφησε τὸν ἐμπορικὸν βίον καὶ ὑπῆγεν εἰς τὸ ἐν Μόδορ γυμνάσιον εἰς τὸ ὁποῖον ἐχρημάτησεν δύο ἔτη ἱκανὸς ὅπως δήποτε γενόμενος τῆς Γερμανικῆς καὶ λατινικῆς διαλέκτου» Ὕστερα ἄφησε τὴν Οὐγγαρία γιὰ νὰ γυρίσῃ ὅλη τὴν Εὐρώπη. Οἱ κυριώτεροι σταθμοὶ τῆς σταδιοδρομίας του ἦταν: Wien, Halle, Göttingen, Paris, London, Leyden, Amsterdam, Venezia, Roma, *Κωνσταντινούπολη καὶ μέρη τῆς Πολωνίας. Ὁ Τζεχάνης ποὺ τὴ βάση γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐργασία τὴ βρῆκε σὲ μιὰ κωμόπολη τῆς Οὐγγαρίας* (Modor), *ἐδημοσίευσε πολυάριθμα ἔργα. Μερικὰ ἀπ' αὐτὰ σχετίζονται κάπως μὲ τὴν Οὐγγαρία, ὡς τὸ «Ἔπος Ἡρωελεγεῖον εἰς τὸν ἐκλαμπρότατον καὶ σεβασμιώτατον βικέντιον Ἰωαννοβὶτζ τὸν βιδάκον τὸν Τεμεσβαρίου ἐπίσκοπον περιεχόμενον ἐκ 40 ἡρωελεγείων στίχων· 1772 φευρουαρίου 25. ἐν βιέννῃ». καὶ τὸ «Ἔπος ἡρωελεγεῖον εἰς τὸν ἐξοχώτατον, καὶ ἐκλαμπρότατον κύριον Κόμητα φραγκῖσκον Κολλάριον μεγάλης Μάνιας· τὸν τῆς ἱερᾶς βασιλικῆς καὶ ἀποστολικῆς μεγαλειότητος ἐξ ἀπορρήτων, τὸν τῆς ἰλλυρικῆς, καὶ περὶ ὑγείας αὐλικῶν ὑποθέσεων πρόεδρον, ἱππέα μείζονος σταυροῦ τῆς τοῦ ἁγίου στεφάνου βασιλέως τῆς οὐγγαρίας τάξεως . . . ὅπερ συνίσταται ἐξ 80 ἡρωελεγείων στίχων· ἐξέδοτο τῷ ἔτει 1772 ἀπριλίου 15.» (Ζ 394—7). Ἐξέχουσα θέση κατέχει μεταξὺ τῶν «πεπαιδευμένων» Ἑλλήνων, ποὺ ἦρθαν σ' ἐπαφὴ μὲ τὸν οὐγγρικὸ πολιτισμό, ὁ Δημήτριος Παναγιώτου ὁ Γοβδελᾶς. Παραθέτομε ἕνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ἔνθερμο ἄρθρο τοῦ Ζαβίρα, ποὺ τοῦ ἀφιερώνει μέσα στὴ «Νέα Ἑλλάδα» του: «. . . ἐγεννήθη περὶ τὸ ἔτος . . . ἐν ῥαψάνῃ τῆς θετταλίας· . . . . . καταλιπὼν τὴν πατρίδα ἀνῆλθεν εἰς οὐγγαρίαν ὅπου ἠκροάσατο τοὺς ἐν πέστης Ἀκαδημίᾳ σοφοὺς εἰς τὴν ὁποίαν τοσαύτην φιλοπονίαν ἔδειξε καὶ ἀγχίνοιαν ὁποῦ μετὰ κρότου καὶ ἐπαίνων (πρῶτος τοῦ γένους ἡμῶν) ἐκηρύχθη τῷ τετάρτῳ ἔτει δι' ἀκαδημαϊκοῦ προνομίου διδάσκαλος τῶν φιλοσοφικῶν Μαθημάτων. μετ' ὀλίγον ἀνῆλθεν εἰς τὴν βιέννην τῆς ἀουστρίας καὶ ἐκεῖθεν ἀπῆλθεν εἰς τὸ παρίσιον τῆς Γαλλίας*

ἐπ' ἐλπίδι πλείονος ἐπιδόσεως . . . οὗτος ὁ ἄριστος καὶ σοφὸς νέος, εἶτα καὶ φίλος ἐμοῦ ἀκραιφνέστατος φαίνεται νὰ ὑπερέβη πάντας τοὺς συνηλικιώτας αὐτοῦ εἰς τὴν ὀξύτητα καὶ ἀγχίνοιαν τοῦ νοὸς . . . εἴθε διαφυλάττῃ ὁ Κύριος εἰς μακραίωνας ἵνα ἀποδώσῃ τὰ θρέπτρα μετὰ τόκου τῇ πατρίδι. Ἐξέδοτο οὗτος δευτέροις τύποις . . . τὰς τύχας Τηλεμάχου υἱοῦ ὀδυσσέως μετὰ πολλῶν καὶ σοφῶν σημειώσεων ἐν βούδᾳ τῆς οὐγγαρίας τῷ 1801· ἐν δυσὶ τόμοις εἰς η'. ἐξέδοτο «ὁ ἐξωστρακισμὸς τοῦ ἀσεβοῦς Χριστοδούλου τοῦ μονοφθάλμου τοῦ ἐξ ἀκαρνανίας ἤτοι τὸ κατὰ τῆς ἀσεβείας αὐτοῦ ἐξενεχθὲν καὶ ἐν πάσαις τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησίαις ἀναγνωσθὲν φρικτὸν συνοδικόν· ἐν βούδᾳ 1800·» ἐν ᾧ συνέθετο προοίμιον καὶ ἐν τῷ τέλει μίαν ἑλληνικὴν ἐπιστολὴν πρός τινα πλαστὸν γαϊ . . . ον περὶ τοῦ αὐτοῦ Χριστοδούλου.[42] *. . . Ἠθοποιΐα δραματικὴ ἐπιθαλάμιος τῷ παλατίνῳ Ἰωσὴφ καὶ Ἀλεξάνδρα Παυλόβνᾳ 1800 ἐν Πέστᾳ» (Ζ 280—1).*

Ὡς πρὸς τὶς οὐγγροελληνικὲς πνευματικὲς σχέσεις ξεπερνάει ὅλους τοὺς «πεπαιπευμένους» τῆς «Νέας Ἑλλάδος» ὁ συγγραφέας ὁ ἴδιος μὲ τ' ἀνεκτίμητη ἐργασία του καὶ ἀδικεῖ τὸν ἑαυτό του στὴν αὐτοβιογραφία του γράφοντας μὲ ὑπερβολικὴ μετριοφροσύνη: «ἃς προσθέσωμεν καὶ αὐτὸν οἰονεὶ περιττόν τι παράρτημα καὶ προσθήκην τοῖς λοιποῖς» (Ζ 246—7).[43]

Ἐξετάζοντας τὴν πατρίδα τῶν λογίων ποὺ ἀναφέραμε ἀπὸ τὴ «Νέα Ἑλλάδα» βρίσκομε πῶς ἀπὸ τὶς τοπωνυμίες ποὺ μνημονεύει ὁ Ζαβίρας σχετικὰ μὲ τὴν πατρίδα τους, σχηματίζεται ἕνας ἀρκετὰ μεγάλος κατάλογος. Ἀναφέρονται ἐκεῖ :Ἄγραφα, Ἄνδρος, Γιάννινα, Δελβίνο, Ζάκυνθος, Ἰθάκη, Καστοριά, Κεφαλληνία, Κλεισοῦρα, Κοζάνη, Κυδωνία, Λάρισσα, Λιβαδιά, Μοσχόπολη, Πάτρα, Ραψάνη, Σιάτιστα, Χίος. Ὥστε ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλληνικῆς γῆς ἀντιπροσωπεύουν ἐκεῖνοι οἱ «Πεπαιδευμένοι», ποὺ — σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ βιβλίου μας — ἔζησαν λιγώτερο ἢ περισσότερο χρονικὸ διάστημα στὸ ἔδαφος τῆς Οὐγγαρίας, οἱ περισσότεροι κατὰ τὸ 18ον αἰῶνα.

Ἡ ἐργασία τους ἐπεκτείνεται σ' ὅλους τοὺς κλάδους τοῦ πνευματικοῦ βίου κι' ἔχει σκοποὺς σχεδὸν πάντα διδακτικούς. Ἡ θρησκεία, βέβαια, στὴν ἐνδυμασία τῆς δογματικῆς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας κατέχει πρωτεύουσα θέση σ' αὐτὸ τὸ περιβάλλον, ἀφοῦ τὰ διάφορα ἱδρύματα τῆς Ἐκκλησίας ποὺ ἐφρόντιζαν, κατὰ τοὺς αἰῶνες τῆς δοκιμασίας, γιὰ τὴν παιδεία τοῦ Ἑλληνισμοῦ δυνάμωναν μέσα του τὴν ἰδέα γιὰ τὴν ταυτότητα τῆς Ἀνατολικῆς ὀρθοδοξίας μὲ τὸν Ἑλληνισμό. Ἀλλὰ κοντὰ στὶς γνώσεις, ποὺ ἦταν ἀναγκαῖες γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῆς «ἐθνικῆς» Ἐκκλησίας τους ἐνδιαφέρονταν γιὰ ὁλόκληρο τὸ βασίλειο τῶν μὴ θρησκευτικῶν γνώσεων. Ἤθελαν νὰ μάθουν ὅλα καὶ νὰ διαδώσουν τὶς γνώσεις τους καὶ στοὺς ἀδελφούς τους. Νὰ ὑπηρετήσουν τὸ κοινό: αὐτὸ ἦταν τὸ κυριώτερο ἐλατήριο τῆς λογοτεχνικῆς τους δράσης. Μέσα στὰ ἔργα ἢ στὶς μεταφράσεις τῶν σοφῶν Ἑλλήνων,ποὺ κατὰ τὸν ἄνω τρόπο ἦρθαν σ' ἐπαφὴ μὲ τὴν Οὐγγαρία, βρίσκονται ὅλα τὰ

εἴδη. Ὑπάρχουν ἐκεῖ ἀλφαβητάρια, ἐγχειρίδια ἀριθμητικῆς, γεωμετρίας, γεωγραφίας, ἀστρονομίας, φυσικῆς ἱστορίας, γραμματικῆς, μεθόδων γερμανικῆς καὶ γαλλικῆς, λεξικά, ἔργα ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτικῆς ἱστορίας, ἱστορία τῶν ἡγεμόνων τῆς Βλαχίας, τοῦ Μιχαὴλ βοηβόδα, τοῦ Σκανδερμπέη, τοῦ Πασβανζόγλου, τοῦ Μποναπάρτε (μὲ τὴ ζωὴ τοῦ τελευταίου περισσότεροι ἀσχολήθηκαν), διατριβὲς γιὰ τὸ καθῆκον, γιὰ τὴν καλοκαγαθία, τὴν εὐδαιμονία, τὴν καλὴ συμπεριφορά, τὴν προστασία τῆς ὑγείας, μελέτες νομικές, θεολογικές, φιλοσοφικές, ἐγχειρίδια παιδαγωγικά, λόγοι ἐκκλησιαστικοί, προσευχές, στίχοι θρησκευτικοὶ καὶ κοσμικοί, ὕμνοι, ἐπιγράμματα, στίχοι ἐπιθαλάμιοι καὶ θρῆνοι, ποιήματα ἱστορικά, μεταφράσεις συγχρόνων λογοτεχνικῶν ἔργων προπάντων μὲ θέμα ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο κόσμο, καὶ τέλος, — στὴν περίπτωση τοῦ Ζαβίρα — ἑλληνικὴ μετάφραση ἔργων Οὔγγρων συγγραφέων καὶ διάφορα μικρὰ καὶ μεγάλα ἔργα μὲ ὑπόθεση σχετιζομένη μὲ τὴν Οὐγγαρία. Οἱ διάφοροι κλάδοι τῆς ἐπιστήμης, ποὺ ἀναφέραμε, πολλὲς φορὲς συνδέονται μὲ τὸ ὄνομα ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πολύγλωσσου καὶ ἐγκυκλοπαιδικὰ μορφωμένου «πεπαιδευμένου».

Μὲ τὴ βοήθεια τῶν πληροφοριῶν, — ποὺ στὴ «Νέα Ἑλλάδα» βρίσκονται διεσπαρμένες μέσα στὶς ἑκατοντάδες ξένες βιογραφίες χωρὶς νὰ συγκεντρωθοῦν ἴσα μὲ σήμερα ἀπὸ τοὺς εἰδικούς, — κατορθώσαμε νὰ σχηματίσωμε μιὰ πολύτιμη εἰκόνα γιὰ ἕνα στρῶμα ἰδιαίτερο, — στὶς λεπτομέρειές του ἴσα μὲ τώρα ἄγνωστο, — τοῦ πνευματικοῦ βίου, ποὺ ἀνθοῦσε στὸ οὐγγρικὸ ἔδαφος κατὰ τὸ 18ον αἰῶνα: ἐννοοῦμε τὸν πνευματικὸ βίο τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Οὐγγαρίας. Οἱ λόγιοι αὐτοὶ — καθὼς τὸ εἴδαμε στὶς πληροφορίες τοῦ Ζαβίρα — διατηροῦν ἀδιάκοπη ἐπαφὴ ἀναμεταξύ τους, μαθαίνουν ξένες γλῶσσες, μελετοῦν, φοιτοῦν σὲ διάφορα οὐγγρικὰ ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα, ἀλληλογραφοῦν, παρακινοῦν, διδάσκουν ὁ ἕνας τὸν ἄλλο καὶ τοὺς συμπατριῶτες τους, ποὺ ἐξασκοῦν ἄλλο ἐπάγγελμα, γνωστοποιοῦν ὁ ἕνας τὰ ἔργα τοῦ ἄλλου, τὰ διαβάζουν, τὰ ἀντιγράφουν, τὰ διαδίδουν, τὰ τυπώνουν. Κοντὰ σ' αὐτὰ δὲν ἀμελοῦν τὶς σχέσεις τους μὲ τὸ ἐξωτερικό, προπάντων μὲ τὴ Βιέννη. Αὐτοὶ δημιουργοῦν καὶ ἀποτελοῦν ἐκείνη τὴν ἀπὸ θρησκευτικὲς καὶ ἐθνικὲς ἰδέες μεστὴ πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα, ποὺ περιβάλλει καὶ μὲ τὸ πατρικὸ ἔδαφος συνδέει τοὺς — σὲ μέγα μέρος — ἐμπορευομένους Ἕλληνες, ποὺ ζοῦσαν — καὶ ἦταν ἀρκετὲς χιλιάδες — σὲ διάφορα σημεῖα τῆς Οὐγγαρίας κατὰ τὸ 18ον αἰῶνα.

Μποροῦμε, νὰ βεβαιώσωμε, πὼς ἡ ὑλικὴ εὐημερία ποὺ οἱ Ἕλληνες κατόρθωσαν ν' ἀποκτήσουν στὸ οὐγγρικὸ ἔδαφος, ἀκόμη καὶ ὁ ἀνώτερος πολιτισμὸς τῆς χώρας, καὶ οἱ διάφορες ἐκπαιδευτικὲς καὶ ἐκπολιτιστικὲς εὐκαιρίες, ποὺ βρῆκαν στὴν Οὐγγαρία, εὐνοοῦσαν τὴν ἀνάπτυξη αὐτῆς τῆς πνευματικῆς ἀτμοσφαίρας, μάλιστα, ἔχομε ἀρκετὰ τεκμήρια, ποὺ δείχνουν, πὼς οἱ ἐκδηλώσεις τῆς οὐγγρικῆς πνευματικῆς ζωῆς εἶχαν ἄμεση ἐπιροὴ ἀπάνω

σ' αὐτὴ τὴν ἑλληνικὴ ἀτμόσφαιρα γιὰ νὰ τὴ γονιμοποιήσουν — καθὼς ἡ ζωὴ καὶ τὰ ἔργα τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα, ὡς αἰώνιο παράδειγμα, τὸ διακηρύττουν γιὰ τοὺς μεταγενεστέρους ὅλων τῶν ἐποχῶν.

Τὰ πολύτιμα αὐτὰ στοιχεῖα τοῦ ἔργου τοῦ Ζαβίρα, τὰ σχετιζόμενα μὲ τὴν Οὐγγαρία, ποὺ ἴσα μὲ σήμερα ἔμειναν ἀνεκμετάλλευτα, μόνα τους, φυσικά, δὲ φτάνουν γιὰ νὰ σχηματίσωμε ἀπ' αὐτὰ καὶ μόνον μιὰ εἰκόνα τέλεια γιὰ τὸν πνευματικὸ βίο τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Οὐγγαρίας κατὰ τὸ 18ον αἰῶνα. Εἶναι ὅμως βέβαιο, πὼς καὶ ἔτσι μὲ τὶς ἐλλείψεις της, ἡ «Νέα Ἑλλάς» θὰ ἀποτελέσῃ πάντα ἀφετηρία, βάση καὶ πηγὴ ἀπαραίτητη γιὰ τοὺς ἐρευνητὲς τῶν ἑλληνοουγγρικῶν πνευματικῶν σχέσεων τῆς ἐποχῆς.

Σημειώσεις.

[1] Πβ. Κλ. Τσούρκας: Τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εἰς τὴν Ρουμανίαν. Ἐλεύθερον Βῆμα, 1936. Π. 23, 3—4.

[2] Γεωγραφία νεωτερικὴ ἐρανισθεῖσα ἀπὸ διαφόρους συγγραφεῖς παρὰ δανιὴλ Ἱερομονάχου καὶ Γρηγ: Ἱεροδ: τῶν Δημητριέων. Τόμ.: αος περιέχων τὴν Εὐρωπάϊκη Τουρκία, ἰταλία, σπάνια, Πορτογαλλία, καὶ Φράντζα. ἐν Βιέννῃ 1791.

[3] Φαίνεται ἀπὸ τὶς πληροφορίες, ποὺ μᾶς παρέχει τὸ βιβλίο τοῦ Ζαβίρα, ἀλλὰ κι' ἐξ ἄλλου εἶναι γνωστό, πὼς περὶ τὰ 1800 ἀρκετὰ ἑλληνικὰ βιβλία βγῆκαν στὴν Οὐγγαρία ἀπὸ τὰ τυπογραφεῖα τῆς Πέστης καὶ τῆς Βούδας. Πρέπει νὰ καταρτισθῇ ὁ κατάλογος τῶν βιβλίων αὐτῶν.

[4] Ἠ. Π. Βουτιερίδη: Ἱστορία τῆς νοοελλ. λογοτεχνίας, ἐκδ. Μ. Ζηκάκη, 1924 σ. 185.

[5] Βλ. K. Dieterich: Geschichte der byz. u. neugr. Litt. II. Ausgabe. Leipzig 1909, 153—193, D. C. Hesseling: Histoire de la littér. grecque moderne. Paris 1924, 1—46, Ἀ. Καμπάνη: Ἱστορία τῆς νέας ἑλλ. λογοτεχνίας, Ἀλέξάνδρεια, ἐκδ. Ἀ. Κασιγόνης, 1925, 45—85, πρὸ πάντων Ἠ. Π. Βουτιερίδη: Ἱστορία τῆς νεοελλ. λογοτεχνίας, ἐκδ. Μ. Ζηκάκη, 1924, 177—454.

[6] Βλ. τὴν εἰσαγωγὴ τῆς «Νεοελλ. Φιλολ.» τοῦ Σάθα.

[7] Κ. Ν. Σάθα: Νεοελληνικὴ Φιλολογία — Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμψάντων Ἑλλήνων, ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς ἑλληνικῆς ἐθνεγερσίας (1453—1821), ἐν Ἀθήναις 1868. Στὶς παραπομπές μας = Σ. Πβ. Προσθῆκαι καὶ διορθώσεις εἰς τὴν Νεοελληνικὴν Φιλολογίαν Κ. Σάθα ὑπὸ Ἀνδρονίκου Κ. Δημητρακοπούλου. Ἐν Λειψίᾳ 1871. Ἐπανορθώσεις σφαλμάτων παρατηρηθέντων ἐν τῇ Νεοελληνικῇ Φιλολογίᾳ τοῦ Κ. Σάθα μετὰ καί τινων προσθηκῶν ὑπὸ Ἀνδρ. Δημητρακοπούλου. Τεργέστῃ 1872.

[8] Βλ. τὰ κεφάλαια: Ἰωάννης Κομνηνός, Σ 398 = Ζ 345—6, Ἀθανάσιος ὁ Ῥήτωρ, Σ 403 = Ζ 172—3, Ἰωαννίκιος Μαρκορᾶς, Σ 409 = Ζ 367, ὁ μὲ τὴν Οὐγγαρία σχετιζόμενος Σταυρινὸς Βεστιάριος, Σ 410 = Ζ 527—8, Συνέσιος Ἑλληνικὸς Σ 410 = Ζ 526—7, Ἰωαννίκιος Κασσανδρείας, Σ 414 = Ζ 346, Χριστόφορος Καμπάνας Σ 415 = Ζ 551, Βασίλειος Χατζῆ Κυριακοῦ Σ 409 = Ζ 211.

[9] Θωμᾶς Κατάνης, Σ 401 = Ζ 327—8, Θεοφάνης Ἱεροσυλύμων, Σ 402 = Ζ 317—9, Ματθαῖος ὁ Μυραίων, Σ 403 = Ζ 418 καὶ 448, Ματθαῖος Βυζάντιος, Σ 403 = Ζ 433, Νικηφόρος Μελισσηνός, Σ 406 = Ζ 497, Ῥωμανὸς Νικηφόρος, Σ 406 = Ζ 522, Ἀνδρέας Εὐγενικός, Σ 407, Ζ 201, Γερμανὸς Ῥασοξέστης, Σ 412 = Ζ 128, Παΐσιος ὁ Μικρός, Σ 414 = Ζ 505.

[10] Μακάριος Πάτμιος, Σ 439 = Ζ 433, Ἀθανάσιος Κωνσταντινουπόλεως, Σ 442 = Ζ 191—2, Ἀνδρέας Λικίνιος, Σ 444 = Ζ 414—5, Μιχαὴλ ὁ Περδικάρης, Σ 445 = Ζ 456—7,

Λαμιανὸς Παρασκευᾶς, Σ 464 = Ζ 252, Νεόφυτος Φιλιππουπόλεως, Σ 465 = Ζ 475, Θεόκλητος Πολυειδής, Σ 471 = Ζ 320—1, Σεβαστὸς Λεοντιάδης, Σ 482 = Ζ 530—1, Παΐσιος Παραμυθίας, Σ 482 = Ζ 506—7, Θεόδωρος Ἀ. Καβαλιώτης, Σ 496 = Ζ 319—20, Θεοφάνης ὁ ἐξ Ἀγράφων, Σ 497 = Ζ 324—5, Θεόκλητος Καρατσᾶς, Σ 497—8 = Ζ 325—6, Νικόλαος Ζερτζούλης, Σ 500 = Ζ 495—6, Κωνσταντῖνος Τζεχάνης, Σ 498 = Ζ 394—397, Νικόδημος Κεφαλλήν, Σ 501 = Ζ 489—90, Νικόλαος Βάρκοσης, Σ 507 = Ζ 488—9, Κυπριανὸς Ἀλεξανδρείας, Σ 513 = Ζ 393—4, Μπαλάνος Βασιλόπουλος, Σ 519, Ζ 450—2, Μιχαὴλ Παπαγεωργίου, Σ 525 = Ζ 461—6, Γαβριὴλ Καλλονᾶς, Σ 526 = Ζ 293—41, Σπυρίδων Μήλιας, Σ 527 = Ζ 534—5, Στέφανος Νικολαΐδης, Σ 528 = Ζ 535—6, Γεώργιος Ζαβίρας, Σ 540—3 = Ζ 246—50, Μιχαὴλ Δούκας, Σ 554 = Ζ 417—8, 421—2, Πολυχρόνιος ὁ Θρᾶξ, Σ 556 = Ζ 508—10, Κωνσταντῖνος ὁ Καραϊωάννης, Σ 557 = Ζ 399—400, 404—6, Δημήτριος Καρακάσης, Σ 560 = Ζ 254, 277—9, Ἀναστάσιος Μουσπινιώτης, Σ 566 = Ζ 199—201, Βησσαρίων ὁ ἐκ Ῥαψάνης, Σ 572 = Ζ 209—11.

[11] *Μεθόδιος Ἀνθρακίτης, Σ 436 = Ζ 418—21, Ἀναστάσιος Παπα—Βασιλόπουλος, Σ 441 = Ζ 129, Δημήτριος Προκοπίου ὁ Πάμπερις, Σ 443 = Ζ 264, Μητροφάνης Γρηγορᾶς, Σ 445 = Ζ 439—442, Ἀναστάσιος Μιχαήλ, Σ 451 = Ζ 136, Ἰωάννης Πατούσας, Σ 461 = Ζ 329, Χρύσανθος Ζηταῖος, Σ 465 = Ζ 546—7, Βικέντιος Δαμῳδός, Σ 469 = Ζ 207—8, Ἰάκωβος ὁ Μήλιος, Σ 471 = Ζ 376—7, Ν. Παπαδόπουλος ὁ Κομνηνός, Σ 476 = Ζ 498—500, Γεώργιος Παπαζώλης, Σ 479 = Ζ 218—19, Χριστόδουλος Ἀκαρνάν, Σ 495 = Ζ 552—3, Καισάριος Δαπόντες, Σ 504 = Ζ 388—93, Καλλίνικος Βάρκοσης, Σ 507 = Ζ 400, Ἐφραὶμ ὁ Ἀθηναῖος, Σ 508 = Ζ 299—300, Μανασσῆς ὁ Ἠλιάδης, Σ 514 = Ζ 422—23, Σεραφεὶμ Πισσίδειος, Σ 516 = Ζ 528—9, Ἀντώνιος Κατήφορος, Σ 522 = Ζ 141—2, 176, Θωμᾶς Μανδακάσης, Σ 555 = Ζ 316—7, Γεώργιος Βεντότης, Σ 562—3 = Ζ 220—1, 244—5, Ἰώσηπος ὁ Μοισιόδαξ, Σ 564 = Ζ 350—3, Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις, Σ 571 = Ζ 290—8, Ἀγάπιος Λοβέρδος, Σ 579 = Ζ 137.*

[12] *Οἱ Στρατηγοί, προπάντων ὁ Κωνστ., Σ 505—6 = Ζ 130—1, 386, Φιλόθεος ὁ Κύπρου, Σ 523—4 = Ζ 544—5, Δημήτριος Δάρβαρις, Σ 564—5 = Ζ 283, Νικηφόρος Θεοτόκης, Σ 583—5 = Ζ 490—4, ἐδῶ ὁ Σάθας ἀναφέρεται στὴν Πανδώρα τόμ. Δ. σελ. 375. Ἀπὸ τὴ σύγκριση φαίνεται, πὼς τὸ ὡραῖο καὶ μεγάλο ἄρθρο τοῦ Ζαβίρα ἦταν ἡ δική του πηγή ἢ τοῦ ἄρθρου τῆς «Πανδώρα»-ς.*

[13] *Ἰάκωβος Κύπριος, Σ 595 = Ζ 348, Ζωσιμᾶς Περιστιάνος, Σ 599 = Ζ 538, Ἀναστάσιος ὁ ἐκ Καστορίας, Σ 599 = Ζ 191, Κωνσταντῖνος Μοσχοπολίτης, Σ 602 = Ζ 388, Νικόλαος Στίγνης, Σ 603 = Ζ 237—8, Κωνστάντιος Τρίκκης, Σ 614 = Ζ 388, Ἀθανάσιος Ὑψηλάντης, Σ 617 = Ζ 203, Ζήσης Κάβουρας, Σ 619 = Ζ 305, Πολυζώης Κοντός, Σ 652 = Ζ 519—21, ὁ τελευταῖος ἀπὸ τὸ 19ον αἰ.*

[14] *Καμπίτης Παπᾶ—Φιλίππου, Σ 597 = Ζ 400, Νικόλαος Τριαντάφυλλος, Σ 598—9 = Ζ 483—4, 539—40, Κωνσταντῖνος Γορδάτος, Σ 599 = Ζ 383'—5, Χριστόφορος Ἐμπορροκομήτης, Σ 599 = Ζ 545 Θεόκλητος τῶν Ἰβήρων, Σ 599 = Ζ 324, Γεράσιμος Βυζάντιος, Σ 600 = Ζ 215—6, Ἀλέξανδρος Καγγελλάριος, Η 601 = Ζ 133—4, Ἀθανάσιος Ἰβηρίτης, Σ 604 = Ζ 202, Νικηφόρος Ἱεροδιάκονος, Σ 604 = Ζ 502, Νεράντζιος Ματραπεζόπουλος, Σ 605 = Ζ 470, Ἰάκωβος Βαλιούλιας, Σ 605 = Ζ 368, Μεθόδιος Ὀλυμπιώτης, Σ 605 = Ζ 417, Ἀλέξανδρος Χύνας, Σ 605 = Ζ 135—6, Χριστόφορος Ἀρτινός, Σ 605 = Ζ 553—4, Ἱερεμίας Καβαδίας, Σ 606 = Ζ 359, Λάζαρος Σκρίβας, Σ 606 = Ζ 414, Γρηγόριος Ἀυῤῥαχίου, Σ 606 = Ζ 236, Ἱερεμίας ὁ Κρής, Σ 606 = Ζ 347, Στέφανος Καραϊωάννου, Σ 607 = Ζ 535, Ἰωάννης Φραγκόπουλος, Σ 607 = Ζ 358, 369—70, Γρηγόριος Ἁγιοπαυλίτης, Σ 607 = Ζ 212, Παρθένιος ὁ Παλαιῶν Πατρῶν, Σ 607 = Ζ 511—2, Λαδίκης, Σ 607 = Ζ 190, 251—2, Ἀντώνιος Παλλαδοκλῆς, Σ 608 = Ζ 504—5, Μεταξόπουλος Παρθένιος, Σ 609 = Ζ 517, Καισάριος Φημινίκου, Σ 611 = Ζ 386, Λουκάκης, Σ 611—2 = Ζ 415, Γεώργιος Σκαρλάτος, Σ 612 = Ζ 237, Δωρόθεος Βουλισμᾶς, Σ 613 = Ζ 276, Γεράσιμος ὁ Χαλεπίου, Σ 614 = Ζ 241—2, Ἀμβρόσιος Πάμπερις, Σ 614 = Ζ 190, Ἀντώνιος Ἐμμανουήλ, Σ 615 = Ζ 195, Ἀμφιλόχιος Παρασκευᾶς, Σ 616 = Ζ 195—6, Κωνσταντῖνος Γεωργιάδης Κούτσικος, Σ 619 = Ζ 412, Ἄνθιμος ἐκ Λεβαδίου, Σ 619 = Ζ 196—7.*

[15] *Σ 394—7 = Z 306—311.*

[16] *Π. χ. Σ 520 παραλείπει τὴν ἔκφραση «εἴτε ἀναλυτικῆς» κατὰ τὴν ἀντιγραφὴ τῆς 18092. σειρᾶς τοῦ κειμένου τοῦ Ζαβίρα. Μέσα στὶς πληροφορίες του γιὰ τὸ Δημήτριο Χατζῆ Πολυζώη (Σ 619) ἀναφέρει, πὼς κατὰ τὰ διδασκαλικά του χρόνια στὴν Πέστα στὰ 1800 τύπωσε μιὰ «Γραμματική», ἐνῷ ἡ πηγή του (Z σειρ. 12459—68) ὀνομάζει σαφέστατα τὴ Βιέννη ὡς τόπο τῆς ἔκδοσης.*

[17] *Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν VI. 149: «. . . τῷ 1770 ἐν Κολωνίᾳ ἠκροάσθη τῶν παραδόσεων τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας . . .», Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία. XI. 879: «Βραδύτερον ὅμως μεταβὰς εἰς Κολωνίαν ἠσχολήθη περὶ πολλὰς ἐπιστήμας . . .»*

[18] *Στὸ μέρος αὐτὸ τοῦ βιβλίου τοῦ Ζαβίρα ὑπάρχουν ἀρκετὰ λάθη, καθὼς τὸ παρατήρησε καὶ ὁ* Legrand, *ποὺ ἦταν μὲ τὸ παραπάνω αὐστηρὸς κριτικὸς τοῦ Ζαβίρα, ξεχνώντας — ὑποθέτομε — τὰ 80 χρόνια, ποὺ εἶχαν περάσει ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Οὐγγροέλληνος ἱστοριογράφου τῆς προεπαναστατικῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Βλ.* Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des grecs au XVe et XVIe siècle Par Émile Legrand. Paris, 1885 *σ.* I—III.

[19] *Ἀλλὰ κι' ἐδῶ πρέπει νὰ τονίσωμε, πὼς ὁ Ζαβίρας δὲν πρόφτασε νὰ βάλῃ τὸ τελευταῖο χέρι στὸ πολύτιμο ἔργο του καὶ δὲν μπόρεσε ν' ἀποτελειώσῃ τὴ διάταξη τῆς ὕλης κατὰ τὸ ἀρχικὸ σχέδιό του.*

[20] Calvary's philologische u. archaeologische Bibliothek. 47., 48. Band. Précis d'une historie de la littérature néo-hellénique. Par A. R. Rangabé. Berlin, 1877, *σ.* 175.

[21] Geschichte der neugriechischen Literatur. Von Dr Rudolf Nicolai. Leipzig, 1876, *σ.* 17.

[22] *Βλ. τὸ ἐξώφυλλο τῆς ἔκδ. Γ. Κρέμου.*

[23] *Ἐξ αἰτίας τῶν ἑλληνικῶν ἀλφαβητικῶν χαρακτήρων καὶ τῶν συντομιῶν μ' ἀρκετοὺς κόπους κατορθώσαμε νὰ καθαρίσωμε τὶς πηγές του. Ὡς πρὸς τὴ σειρὰ εἶχαμε ὑπ' ὄψη μας τὴν πρώτη ἔκδοση ἢ τὸ ἀντίτυπο τῆς βιβλιθήκης του.*

[24] *Καὶ τὰ δυὸ ὑπάρχουν στὴ βιβλιοθήκη του, ἀρ. 126 καὶ 78.*

[25] *Στὴ βιβλιοθήκη του ἀρ. 16.*

[26] *Ὁ Ζαβίρας γράφει: «Χαίνσ».*

[27] *Z 264 Δημήτριος Προκοπίου ὁ Πάμπερης.*

[28] *Αὐτὴ ἡ περίληψη ἀπαριθμεῖ 99 «πεπαιδευμένους». Ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ βιογραφίες. Μερικὲς φορὲς ἀναφέρει καὶ τὰ ἔργα τῶν λογίων. Ὁ Ζαβίρας συμπλήρωσε τὸ ἀντίτυπό του μὲ σημειώσεις δικές του. Αὐτὲς οἱ σημειώσεις καὶ οἱ παραπομπές τῆς «Νέας Ἑλλάδος» δείχνουν, πὼς τὸ εἶχε χρησιμοποιήσει πολὺ συχνά.*

[29] *Ὁ κατάλογος τῶν συνδρομητῶν τοῦ βιβλίου τούτου ἀποτελεῖ σπουδαῖο τεκμήριο τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων, στὴν Οὐγγαρία κατὰ τὸ 18ον αἰῶνα. Βλ. Εἰσαγωγή.*

[30] *Στὸν κάθε τόμο ὑπάρχει ἡ αὐτόγραφη σημείωση «Ἐκ τῶν τῆς Βιβλιοθήκης Γεωργίου Ζαβίρα τοῦ ἐκ Σιατίστης τῆς Μακεδονίας». Ἀρ. 203.*

[31] *Πολλὲς φορὲς ἀναγάσθηκε νὰ στηριχθῇ ἀπάνω σὲ μιὰ μόνη πηγὴ καὶ νὰ τὴν ἀκολουθῇ «τυφλῷ τῷ ποδί» Z 360.*

[32] *Βλ.* R. Nicolai: Geschichte der neugr. Lit. 16—21 «Quellen und Hülfsmittel zur Darstellung einer Geschichte der neugr. Lit.».

[33] *Βλ. Ἐπετηρ. τοῦ Γυμνασίου τῶν Ἰησουϊτῶν τῆς Καλοκίας 1895—6, σ. 127. Αὐτὴ τὴν τελευταία πληροφορία χρωστοῦμε στὸ σεβ. κ.* J. Gál.

[34] *Πβ.* Wallaszky: Conspectus *σ.* 3, 4, 21, 23.

[35] *Ἔγραψε ἱστορικὸ ἐπικὸ ποίημα γιὰ τὸ Μιχαὴλ Βοηβόδα ποὺ περιέχει πολλὰ ἀξιοπερίεργα γεγονότα σχετιζόμενα μὲ τὴν ἱστορία τῆς Οὐγγαρίας κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ἡγεμονίας τοῦ Μιχαὴλ Βοηβόδα στὴν Τρανσυλβανία. Βλ.* J. Hegedüs: *Ἑλλην. ἱστορ. ποίημα γιὰ τὸ Μιχ. β. (οὐγγρ.). 1893.*

[36] *Τὸ ἔργο του: «Γραμματικὴ περιέχουσα τὰ ὀκτὼ μέρη τοῦ λόγου. Ἐν Βιέννῃ 1800» ὑπάρχει στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ζαβίρα.*

[37] *Πβ.* J. Landsteiner: Jacobus Palaeologus. Wien, 1873.

[38] *Ἡ γραμματικὴ αὐτὴ ἔχει τὴν ἀπὸ πολλὲς ἀπόψεις πολὺ διδακτικὴ ἱστορία της.*

«Γρηγόριος Γκίκας ... ὁ φιλέλλην καὶ φιλόσοφος Ἡγεμὼν τὴν ἐν τοῖς γραμματικοῖς μαθήμασι ἐπιγενομένην τοῦ πρώτου χρόνου τοῖς νέοις ἐπίδοσιν ὀλιγίστην ἰδὼν, καὶ πολλοὺς τούτων ἐν ἀμεθόδῳ τῶν γραμματικῶν γυμνασίᾳ πονοῦντας, καὶ τὴν αἰτίαν μαθὼν, γραμματικόν τι σύστημα, καὶ μέθοδον ἀρίστην τὸν ἰατρόν — Κωνσταντῖνον Καραϊωάννην — συγγράψαι προὐτρέψατο, μίαν ἐκ πασῶν γραμματικὴν, ὅση δύναμις σύντομον, καὶ εὐμέθοδον, ὥστε ταύτῃ μόνῃ χρωμένους τοὺς μαθητὰς ἐγκρατεῖς ἀποβῆναι τῆς ἑλληνικῆς διαλέκτου· καὶ γὰρ δεινὸν ἡγήσατο ὁ Ἡγεμὼν, ἅπαντα τὰ κατὰ τὴν εὐρώπην γένη οὐ μόνον τὴν ἑαυτῶν διάλεκτον ἀλλὰ καὶ τὰς ἀλλοτρίας μιᾷ δηλ: ἑκάστης διαλέκτου γραμματικῇ, ἐν βραχεῖ ἐκμανθάνειν· τοὺς δ' ἕλληνας διὰ τοσούτων γραμματικῶν τὴν πατρῷαν αὐτῶν διάλεκτον μηδόλως σχεδὸν δυναμένους μαθεῖν! Ὁ δὲ ἰατρὸς, τῷ τοῦ Ἡγεμόνος ὑπείκων κελεύσματι τὸ τῶν σχολείων ἐπιχειρίσατο χρόνιον νόσημα θεραπεῦσαι· καὶ δὴ τὰς γραμματικὰς ἁπάσας ὑπ' ὄψιν τιθεὶς, ἐκ πασῶν τὸ πρὸς διδασκαλείαν ἀναγκαῖον καὶ ἀπέριττον συνελέξατο εὐμεθόδως, καὶ μίαν γραμματικὴν ἀρίστην, σύντομον, καὶ τελειοτάτην ἐξέθετο. Ταύτην οὖν τὴν Γραμματικὴν ὁ Καραϊωάννης εἰς βιέννα ἐξέπεμψε πρὸς τὸν ἄνω ῥηθέντα Αἰδεσιμολογιώτατον Πολυζώην τὸν ἄκρον αὐτοῦ φίλον ὅπως ἐκδώσῃ αὐτὴν τύποις ἰδίοις τοῦ συγγραφέως· ἀλλ' ἐν ᾧ ἡ βίβλος τῷ τυπογράφῳ παρεδίδοτο ὁ συγγραφεὺς τὸν βίον μετήλλαξε· ὅθεν τότε μὴ δυνηθεὶς, μετὰ πολὺν χρόνον τουτέστι τῷ ἔτει 1796 ταύτην ἐν βούδᾳ τύποις ἐξέδοτο ἐν δυσὶ τόμοις εἰς ἡ. μετά τινος προσθήκης.» (Z 405—6.)

[39] *Μὲ τὴ βοήθεια τῶν βιβλιογραφικῶν σημειώσεων τῆς «Νέας Ἑλλάδος» μποροῦμε νὰ σχηματίσωμε μιὰ ἰδέα γιὰ τὴ σύνθεση τῆς συλλογῆς. Ὁ Ζαβίρας εἶδε τ' ἀκόλουθα χειρόγραφα: 1. Εὐγενίου Βούλγαρη: τῷ θεοφιλεστ: σεβασμ: καὶ ἐλλογιμωτ: ἐπισκόπ: Καμπαν: Κυρίῳ θεοφίλω, τίνα τὸ πάλαι καὶ νῦν περὶ τῶν παλιῤῥοιῶν φιλοσοφηθέντα ζητήσαντι (Z 297..). 2. Εὐστρατίου Ἀργέντη: Ἰχνογραφία τοῦ Ἀντιχρίστου ... «σώζεται παρὰ τῷ ἱερωτάτῳ γαβριὴλ τῷ τῆς Πέστας ἐφημερίῳ», 3. Τοῦ ἰδίου: ἐπιτομὴ χρονολογική ... «Παρὰ τῷ Καλλονᾶ» (Z 302), 4. Θεοφίλου Κορυδαλέως:* Epistola Dogmatica Doctoris Constantinopolitani Coridalii ad Reverendissimum Patrem Sophronium Poczaski. *(Z 315), 5. Ἰωαννικίου Ἱερομονάχου Μαρκουρᾶ: Περὶ Μετεώρων (Z 367), 6. Κωνσταντίνου Γορδάτου: ἔκθεσις συνοπτικὴ τῆς ἱερᾶς θεολογίας περὶ πίστεως... (Z 385), 7. «Παρὰ τῷ καλλονᾶ σώζεται θεολογική τις βίβλος ἐκ διαφόρων Θεολόγων διαλογικῶς συγγεγραμένη. Τὰ τοῦ διαλόγου πρόσωπα διδάσκαλος καὶ μαθητής, ἡ δὲ ἐπιγραφὴ Μελετίου Πρωτοσυγγέλου ἀλεξανδρ: τοῦ Κρητὸς τὴν ὁποίαν οὔπω ἐνέτυχον.» (Z 432), 8. Νεοφύτου πελοποννησίου: ... τίς ἡ τυραννία· ἐξήγησις (Z 485), 9. Τοῦ ἰδίου: περὶ τῶν λεγομένων φραγκμαζόνων (Z 485), 10. Χρυσάνθου Νοταρᾶ: Διασάφησις ἁπλῆ καὶ σύντομος εἰς τὰς παροιμίας τοῦ Σολομῶντος συλλεγεῖσα ἐκ διαφόρων ἑρμηνευτῶν ... (Z 550).*

[40] *Ὡς πρὸς τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Βεντότη βλ. Σ 562.*

[41] *Πρόκειται ἴσως γιὰ τὸ ἔργο* «La physique des arbres» (Paris, 1758—88) *τοῦ* Duhamel du Monceau.

[42] *Στὸ ἄρθρο γιὰ τὸ Χριστόδουλο διαβάζομε: «ἐξεδόθη τὸ κατ' αὐτοῦ συνοδικὸν παρὰ νεοφύτου Κωνσταντινουπόλεως τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη τύποις τῷ ἔτει 1800 ἐν βούδᾳ· ἐν ᾧ ἀριθμοῦνται αἱ αἱρέσεις αὐτοῦ καὶ αὐτὸς καὶ τὸ βιβλίον αὐτοῦ ἀναθεματίζεται·» Z 553.*

[43] *Ὡς ἐπίμετρο ἀναφέρομε ἐδῶ τὸ ὄνομα τοῦ «Ματθαίου τοῦ Μητροπολίτου Μυραίων τοῦ ἐκ πωγωνιανῆς τῆς Ἠπείρου» γιὰ τὶς οὐγγρικὲς σχέσεις τοῦ ἔργου του ποὺ ἐπιγράφεται: «Ἱστορία τῶν κατὰ τὴν οὐγγροβλαχίαν τελεσθέντων ...» (Z 448).*

ZAVÍRASZ GYÖRGY ÉLETE ÉS MUNKÁI.

(Οὐγγρικὴ περίληψη — Magyar kivonat.)

BEVEZETÉS.

A Bizánc eleste utáni időkben, de különösen a XVII—XVIII. században kialakult görög diaszpora jelentékeny részét alkotta a magyar szent korona országainak területe, melyen a görögök, kereskedelmi társaságok és valami 30 egyházközség keretében szervezkedve, a gazdasági élet tekintélyes tényezőivé lettek. A Pest és Buda nyomdáiból nagy számban kikerült s a tudomány és az irodalom különféle ágait képviselő görög nyelvű nyomtatványok mellett a főváros és a vidék egyházközségi és egyéb levéltáraiban őrzött számos kiadatlan emlék tanuskodik görög telepeseink szellemi életéről és kulturális igényeiről, főleg gazdasági virágzásuk tetőpontján: a XVIII. század második felében. Ezek közé tartozik a pesti görög egyházközség egyik kézirata, amely 19 olyan magyar várost sorol fel, ahol a XVIII. század 90-es éveiben görög templom, illetőleg kápolna volt. Hasonló értékű értesítést tartalmaz a budai Helytartótanács 1795-ben kelt határozata arról, hogy a görög egyházközségek terhére országos főigazgatói állás szerveztessék az okiratban névszerint felsorolt 17 görög iskola felügyelete céljából. Egy másik dokumentum: a miskolci görög egyházközségben található levél szerint, melyet Dionísziosz budai görög püspök Harísziosz miskolci lelkészhez intézett, minden előkészület megtörtént arra, hogy Pesten görög főiskolát: «akadémiát» állítsanak fel. Nem tudunk a terv megvalósulásáról, jóllehet a püspök az egyes tanszékekre kijelölt professzorok nevét, sőt évi járandóságaik összegét is megemlíti, a levél azonban így is a XVIII. századi görögség magasabb művelődési vágyának értékes bizonyítéka marad. Ezekhez járulnak a Meletiosz-féle egyháztörténet 1783-as bécsi kiadásának értesítései, melyekből kitűnik, hogy a 3 kötetes nagyszabású munkára Gyöngyös, Kecskemét, Kúnszentmiklós, Miskolc, Pancsova, Pest, Sopron, Szeben, Szentes, Temesvár,

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Tokaj és Zimony görögjei közül valami 170-en összesen 200 példányra fizettek elő. Kiegészítik ezeket az adatokat a Magyarországon készült első tudományos értékű újgörög irodalomtörténet tudósításai, amelyek azt mutatják, hogy a török elnyomatás idején, elsősorban a XVIII. században sok görög író töltött hosszabb-rövidebb időt hazánk földjén a magyarországi kultúra levegőjében, részben annak áldásos befolyása alatt. Ennek a XVIII. században hazánk területén virágzó görög szellemi életnek vezéralakja Zavírasz György.

I. Zavírasz élete.

Zavírasz György 1744-ben született a macedóniai Sziátisztában. Iskolai tanulmányait szülővárosában és valószínűleg Szalonikiben végezte. 16 éves korában Magyarországba került. Első lakóhelye — könyvbejegyzései szerint — Ráckeve volt. Innen Kalocsára költözött, ahol egy görög üzlet társtulajdonosa volt. «1770-ben Kalocsán az ottani, piaristáknak nevezett, latin szerzeteseknél újabbkori filozófiai előadásokat hallgatott, amennyire üzleti ügyei engedték» írja önéletrajzi vázlatában. A «Magyar Kurir» (1805, 370. l.) nekrológja szerint : «Kalotsán a káptalanbéli Pap urakkal való barátkozás és az Érseki Bibliotheka által, mind az Európai nyelvekben, mind a' Tudományokban, az ő pár nélkül való szorgalmatossága által a' bámulásig fokra ment, a' maga hiti sorsosainak Oskolát nyitott, az abból bé vett hasznot könyvekre fordította, magának minden Vallás és Hivatalbeli, Hadi, Papi és Polgári karban levő uri emberekből számtalan barátokat szerzett». A könyveibe írt széljegyzetek mutatják, hogy Kalocsáról Kúnszentmiklósra, innen pedig — a 80-as években — Dunavecsére költözött, ahol hosszabb ideig lakott. Élete utolsó éveit Szabadszálláson töltötte. Itt halt meg 1804 szept. 9-én. «Testvére fiát tette örökösének, minthogy nőtelen volt.» (Magyar Kurir i. h.) Öröklött hajlamai és foglalkozása miatt sokat utazgatott. A magyarországi városokon kívül gyakran megfordult Bécsben. Bukaresti 1786. évi tartózkodását a máriacelli kincsről szóló verses fordítása bizonyítja. 1800-ban hosszabb külföldi utat tett, melynek folyamán Ausztriában, Morvaországban, Csehországban, Szászországban és Poroszországban járt. Többek közt Bécs, Lipcse, Frankfurt a. d. O., Berlin, Potsdam, Halle, Jena városokat érintette, amint ezt a nevezett városokban vásárolt könyvek beírásai igazolják. Erre az útjára illik a Magyar Kurir nekrológjának az a megjegyzése is, hogy : «a Német Országi universitásokat . . . öreg korában látogatta meg». Környezetéből mindössze néhány nevet ismerünk. Tanítói Mihaíl Papajeorjíu, Papamihaíl, Nikólaosz Várkoszisz

és később a kalocsai piaristák voltak. Kalocsai ismerősei közt találjuk Br. Szalai Barkóczy Sándor József nagyprépost és Pekárik András plébános neveit. Más magyar ismerősei : Báki István, Hollósi, Kovács István és Tormássy Ferenc. Magyarországon élő görög rokonai : Konsztandínosz nevű testvére és ennek hasonló nevű fia, továbbá Ioányisz, Konsztandínosz és Mihaíl Papajeorjíu nagybátyjai, Nikólaosz unokaöccse. Barátai és ismerősei : Dimítriosz P. Govdelász, Jeórjiosz Vendótisz, Gavriíl Kalonász, Aléxiosz Lazarídisz, Nikólaosz Dimitriádisz, Theódorosz Rúszisz. Valamint e személyek mindegyikéhez, a rokoni, baráti és társadalmi viszonyon kívül, valami tudományos vonatkozású kapocs is hozzáfűzte, úgy egész életének központjában is a tudomány, a könyv állott. Szorgalmával akkora nyelvismeretet szerzett magának, hogy a művelt emberiség valamennyi szellemi termékéhez hozzáférhetett. Az ógörög, latin, újgörög, magyar, német, francia mellett — könyvtárának tanusága szerint — az olasz és a szerb nyelvet is ismerte. Élete utolsó esztendejében az angol tanulásába is belekezdett. Természetesen a magyar nyelvvel — a számára annyira értékes magyar szellemi kultúra közvetítőjével — a legbensőségesebb kapcsolatban állott. Az egyik könyvében található sajátkezű jegyzete szerint : «A magyar nyelv annyira kiváló és betűkben annyira gazdag, hogy nincs a világon olyan nyelv, melyet betűivel le ne tudna írni. Az idegenek is bevallották, hogy nincs még egy nyelv Európában, amely annyira illenék a színpadra, mint a magyar». Gazdag nyelvismeretének birtokában élénk irodalmi tevékenységet fejtett ki, melynek termékei részben nyomtatásban, részben kéziratban maradtak fenn, egy részük azonban elkallódott. Önéletrajzában saját munkái közt 6 históriai, 5 theológiai, 2 szótári munkát, 1 útleírást és 1 irodalomtörténeti életrajzgyüjteményt sorol fel. Ugyanott említett fordításai közt 9 történeti, 3 theológiai, 2 csillagászati, 1 geográfiai, 1 orvosi, 1 didaktikai, 1 nyelvészeti munka és egy görög-magyar párbeszédgyüjtemény található.

II. Zavírasz könyvtára.

Lassanként, nyelvtudásának megfelelő, tekintélyes könyvtárat szerzett magának, melyet végrendeletében (l. 17—19. l.) a pesti görög egyházközségnek hagyományozott. Erről írja önéletrajzában : «a tudásvágytól ösztönözve s minthogy Hermes nem hagyott neki időt arra, hogy az iskolákat látogassa, idővel egy kis könyvtárt gyüjtött, melyre körülbelül ötezer forintot költött». A Magyar Kurir nekrológja is kitér a könyvtárra : «Zabirával elvesztettünk ollyan Bibliothekát, a' mellyben

midőn hajdan néhai Római sz. Birodalombéli Gróf és Korona őrző Teleki Jósef Ő Excellentziája bement volna, azt mondotta : hogy ez a' Helység Városi Titulust érdemel ezért a' Bibliothékáért. Állott ez a' könyvtár Magyar, Deák, Németh, a' régi Görög és mostani, Orosz, Francia, Olasz és Rácz nyelvekenn írt munkákból, még pedig válogatottakból». A budapesti görög egyházközség jelenlegi könyvtárának katalógusába felvett 57 kézirat és 895 (1632 kötet) nyomtatvány közül a beírások tanusága szerint csak 552 munka tartozott az eredeti könyvállományhoz. Ezek közt vannak : vallási, bölcseleti, történelmi, földrajzi, természettudományi munkák, lexikonok, szótárak, nyelvkönyvek, nyelvtanok, néhány szépirodalmi mű, didaktikai, kereskedelmi könyvek, almanachok, kalendáriumok, folyóiratok és ujságok. A könyvtár eredeti állományáról nem adhatunk teljes képet, mert a tulajdonostól készített katalógusnak nyoma veszett. Az eredeti állományra vonatkozó adataink azonban így is nagyon tanulságosak. Ha meggondoljuk ugyanis, hogy a jelenlegi könyvtárban található azon 552 munka közül, amelyek kétségtelenül megvoltak az eredeti Zavírasz-féle könyvtárban is, csaknem egyötöd rész — összesen 106 munka — magyar szerző tollából származó, magyar vagy idegen nyelvű alkotás, illetőleg idegen író magyar fordítása és magyarországi nyomdák (Buda, Debrecen, Győr, Kassa, Kolozsvár, Komárom, Nagyszombat, Pest, Pozsony stb.) terméke, már ezen az alapon is fogalmat alkothatunk magunknak arról a szoros kapcsolatról, amely Zavírasz Györgyöt a magyarországi szellemi élethez hozzáfűzte.

III. Fordításai.

1. «Csillagászati tankönyv, amely csillagászati térkép és gömb nélkül közvetíti a magyarországi látóhatár nevezetesebb csillagainak ismeretét. Irta valamikor régen Maróthi György. Latinból görögre fordította a sziátisztai Zavírasz J. György. Nyomtatásban most először kiadta Emanuil Dimitriádisz a pesti görög iskola igen tisztelt felügyelőjének, Nikólaosz Bekelász úrnak költségén. Pesten, Magyarországon, Trattner nyomdájában. 1815.» — Az iskolai használatra készült fordítás, a görög oktatást jellemző formalizmus szellemében, a csillagászattant is az élettelen archaizáló nyelv gyakorlására használja fel. Valószínű, hogy Maróthi György «Methodus Astrognosiae»-ja, amely kéziratban Zavírasz könyvtárában is megvan, nyomtatásban először görög nyelven — a jelen fordításban — látott napvilágot.

2. «Vitairodalmi könyvtár. Felöleli nemzetünk mindazon tanítóit és theológusait, akik a Szentlélek származásáról írtak a latinok tanítása

ellen. Magába foglalja kiadott és kiadatlan munkáikat, valamint egyéb hasznos és érdekes dolgokat. Z. J. Gy. fordítása latinból újgörög népnyelvre. 1779.» — A fordításhoz fűzött jegyzetekben felhasználja azt a bibliográfiai anyagot, mellyel tervezett hasonló tárgyú önálló munkáját előkészítette. Forrásai közt említi L'Advocat lexikonának magyar fordítását.

3. «A földrajz elemei, vagyis könnyű és rövid kézikönyv a földrajz elemeinek elsajátítására a mi iskoláinkban tanuló ifjak használatára.» — A szokásos régieskedő nyelven készült fordítás egyik helyén azt olvassuk, hogy Magyarországról később lesz szó. Mielőtt azonban erre sor kerülne, a fordítás megszakad.

4. «Régi emlékiratok, vagyis a latinok ellen írt három munka . . . Fordítás latinból újgörögre.» — Bevezetésében áttekinti a Nyugati és a Keleti Egyház dogmatikai ellentéteit és a szakadás történetét.

5. «Comenius János: Orbis Pictus. Fordítás latinból újgörögre. A magyar fordítással együtt.» — A magyar rész, mely az 1798. pozsonyi kiadással azonos, azt mutatja, hogy Zavírasz az archaizáló verbalizmust szolgáló fordítást olyan görög iskolás gyerekeknek szánta, akiket már a magyarság nyelvben asszimilált.

6. «A XVIII. század története. A pogányok megtéréséről Európában, Ázsiában, Afrikában és Amerikában. Fordítás latinból újgörögre a fordító folytatásával.» — A XVIII. századi keresztény missziók állapotát ismertető részt Zavírasz «A Keleti Egyház missziói» c. függelékkel toldja meg, melyben az osztjákok életmódját, vallását és Szibéria érseke: Filótheosz lelkes térítő beszédeinek hatására bekövetkezett megtérését írja le.

7. «Az 1769—70-es évek orosz-török háborújának nevezetes eseményei rövid összefoglalásban. Franciából újgörögre fordította a macedóniai Sziátisztából való Z. I. Gy. 1783 május 1-én Dunavecsén.» — Zavírász könyvtárának idevonatkozó kötetei is mutatják, hogy ezek az események mennyire érdekelték a török hódoltságban élő egész kereszténységet, de elsősorban a görögöket.

8. «*A)* Kis István, a montenegróiakat csalárdul rászedő III. Pszeudopetrosz orosz cár története. Fordítás franciából újgörögre. *B)* Történelmi és politikai jegyzetek Montenegróról és a montenegróiakról. *C)* Montenegró nagyfejedelemség metropoliszának patriarchájához küldött levél 1784 április 10-én.» — A török iga alól való felszabadításért folytatott küzdelmek egyik kevésbbé ismert fejezetét tárgyaló könyvecske görög fordítása kéziratos másolatokban terjedt a diaszpora lakói közt.

9. «Csillagászati theológia vagy Isten létének és tulajdonságainak bizonyítása az ég vizsgálatából. Fordítás franciából újgörögre.» — A fordító magyar műveltségére jellemző, hogy az angol Derham hitvédelmi munkáját Segesvári István magyar fordításában is megszerezte magának.

10. «A tisztelendő lissaboni helytartó paternek a pater generalishoz küldött levele. Latinból a mi egyszerű dialektusunkra fordította Z. Gy. 1790.» — Az 1755. lissaboni földrengés és tűzvész leírásának eleven nyelvű fordítása.

11. «Magyar-újgörög párbeszédek.» — Az I. rész szócsoportokat (élet, halál, ruházat, színek, ház stb.), a II. rész jól kidolgozott, népies nyelven megírt beszélgetéseket tartalmaz. Nyomtatásban jó szolgálatokat tehetett volna a magyarországi görögöknek.

12. I. «Egy magyar író rövid és őszinte értekezése a helytelenül rácoknak nevezett szerbek nemzetéről, magyarországi vitézkedéseiről és viszontagságairól. Latinból magyarra fordította a sziátisztai Z. I. Gy.» — Az egyoldalú beállítású, szerb szempontból megírt munka a benne található igazságtalan görögellenes támadások miatt érdekelte a fordítót. — II. «. . . Milyen helyet érdemelnek a magyarországi görögök az itt lakó egyéb nemzetek közt? . . .» — A fenti támadásra megírt német választ (l. 32. l.) Konsztandínosz Emanuíl latinra, Zavírasz Gy. pedig újgörögre fordította. A névtelen szerző azt igyekszik bebizonyítani, hogy a görögség ma is őrzi régi nemes tulajdonságait, hogy az országnak igen nagy hasznára van, nem tekintendő idegennek és kiváló megbecsülést érdemel. A görög fordító az értekezést terjedelmes és igen érdekes jegyzetekkel kíséri. Egész fejezetet szentel a magyarság történetének Herodotos-szal kezdődő bőséges bibliográfia alapján. A húnokat természetesen azonosítja a magyarokkal. Beszél az őshazáról, a honfoglalásról, a keresztény hitre térésről. Hivatkozik Anonymusra, Turóczira, Bonfinire. Ezeken kívül szerepelnek még nála : Segesvári krónikaíró, Pray György, Katona István, Horányi Elek, Szekér Joakim, Pálma Károly történetírók, továbbá Wallaszky Pál irodalomtörténete, Gróf Teleki útleírása, a «Debreceni grammatika». A magyar szent koronához írt jegyzetben Horányi és Weszprémi munkái mellett utal saját értekezésére is. Könyvtárának magyar történeti munkái, saját — ma már elveszett — fordítása Magyarország politikai állapotáról a fenti jegyzetekkel és utalásokkal együtt bizonyítják, hogy Zavírász behatóan foglalkozott hazánk történetével. Elsősorban természetesen a görögség sorsa érdekli. Hosszú kitérésben védelmezi a görögök nemzeti nevét, nyelvét és ősiségét. A szerbeknek arra a vádjára, hogy a görögség Magyarországon jött-

ment nép, azt feleli, hogy Magyarország (Pannonia = Paionia) első lakosai paionok, vagyis görögök voltak. «A paionok ugyanis hellén törzs voltak épúgy, mint az aiolok, dórok, ionok.» A görögök tehát «valamennyi itt lakó nemzetiség közt a legrégibbek.» Szerinte sokkal nagyobb szerepet töltöttek volna be a görögök Magyarországon, ha erősebben élt volna bennük a nemzeti öntudat : «Hogy elhallgassuk azt a sok évszázadot, amióta a fenti bizonyítékok szerint Magyarországon laknak, ha csupán az elnyomatásunk kezdetétől eltelt 346 év óta saját nyelvükön beszéltek volna feleségeikkel és gyermekeikkel, mennyire megszaporodtak volna a mai napig? Különösen ennél a türelmes Anyánál, vagyis ebben a filhellén keresztény országban ! . . . Bizonyára, hasonlóan a többi itt lakó népekhez, ma derék, keresztény erkölcsökkel ékesített egész nemzetet alkotnánk falvakkal, városokkal, templomokkal, iskolákkal, bölcs és művelt férfiakkal, tisztekkel, vagyis századosokkal, ezredesekkel, tábornokokkal, papokkal, püspökökkel, metropolitákkal, talán bárókkal, grófokkal . . . s így szolgálva hatalmas uralkodónkat, Őfelségének nagyobb jóindulatát nyertük volna meg számunkra . . .» A magyarországi görög-szerb viszonyról keserűen beszél a fordító. « . . . Civakodó természetük — írja a szerbekről — és a görögök iránt táplált megokolatlan gyűlöletük arra indította őket, hogy sok helyen jótevőik ellen forduljanak. A görögök ugyanis mindenütt és mindenkor segítették és segítik őket. A legnagyobb bőkezűséggel — 10-szer, sőt 50-szer annyit adva, mint szerb testvéreink — áldoztak templomok építésére, fenntartására, a papok ellátására, csupán azt kötvén ki, hogy görögül és szerbül énekeljenek s hogy az ünnepeken néha görög nyelven tartsák az istentiszteletet. A szerződések és az ígéretek lassanként, mint a pókháló, szétfoszlottak. Megtiltották a görög énekeket és a görög nyelvű istentiszteletet, sőt egyes városokban a görögök szent egyházi könyveit becstelen helyekre dobálták . . . Más templomokban a hívőket helyeikről eltávolították, tanítóikat üldözték, a templomokban összegyüjtött pénzről nem számoltak el . . . A hallgatás leplével borítok be egyéb szenvedéseket. Ilyen és hasonló nehézségek miatt kénytelenek voltak a görögök elválni és elviselhetetlen költségek árán saját templomokat emelni. Ebből az okból emelkedett Magyarországon a görög templomok száma.» Végül támadja azokat a görögöket, akik szerb családba nősülvén, anyanyelvüket elhanyagolják és nevüket «vics» végzettel elszerbesítik.

13. «Orvosi tanácsok, melyek magukban foglalják a leggyakoribb betegségeket, azok tüneteit és gyógyítását. Magyar nyelven kiadta a legkiválóbb és az orvosbölcselők közt legkitűnőbb Rácz Sámuel, a pesti egyetemen az anatómia tanítója. Nemzetünk közös hasznára most először

fordította le a mi egyszerű nyelvünkre a sziátisztai Z. J. Gy. Nyomtatták testvérének, Z. Konstantin úrnak szorgalmából és költségén. Pesten 1787-ben Lettner József nyomdájában.» — A munkát görög és latin nyelvű (l. 38. l.) ajánlások, továbbá görög előszó vezeti be. A végén orvosi és gyógyszerészeti szógyüjtemény található. A népieshez közeledő egyszerű, tehát közérthető nyelven készült fordítást Zavírasz elsősorban a magyarországi görögöknek szánta. Ez abból is kitűnik, hogy a görög szövegben magyar szavakat is használ latin- vagy görögbetűs átírásban. Az eredeti munkának ugyanaz a nemzeti oktató célja volt, mint a fordításnak, amely annak idején bizonyára jó szolgálatokat tett Zavírasz honfitársainak. A görög nyelvű «Orvosi Tanácsok» jelentősége azonban ma is változatlanul megvan, mint a görög-magyar kapcsolatok és általában a magyarság civilizáló szerepének állandó bizonyítéka.

14. «Cantemir Demeter, Moldva fejedelme : Az oláhországi Cantacuzino-k és Brancovan-ok története. Fordítás németből. Bécs 1795. Puliu nyomda.» — A fordítást a különféle bibliográfiai munkák és lexikonok ismételten idézik.

15. «Az ó és új Szövetség szent története. Kezdő fiatalok használatára. Pesten 1787.» — A számos kiadásban megjelent iskolakönyvből könyvtárainkban nem sikerült egyetlen egy példányt sem megtalálnunk.

16. Elveszett (lappangó?) fordítások :

I. «Cornelius Nepos : A görögök kiváló hadvezéreiről. Fordítás latinból újgörögre.»

II. «A pápák. vagyis a régi Róma püspökeinek chronológikus története. Péter apostoltól a jelenlegi VI. Piusig. Fordítás németből újgörögre.»

III. «Péczeli József értekezése a görög és más nyelvekről. Fordítás magyarból újgörögre.» — A hányt-vetett életű, a nemzeti művelődésért és nyelvért fáradozó és a korabeli görög litteratusokhoz sok tekintetben hasonló magyar tudós munkásságát Zavírasz jól ismerte. Nevét idézi a szent koronáról szóló értekezésben, a szerkesztésében megjelenő Mindenes Gyüjtemény előfizetője — könyvtára tanusága szerint. Az elveszett fordítás eredetije bizonyára a Mindenes Gyüjtemény 1791-es (könyvtárában sajátkezű bejegyzésével ellátott) évfolyamának hasonló című cikksorozata (l. 41. l.).

IV. «Magyarország politikai állapota, azaz könyvecske, amely röviden magában foglalja mindazt, ami szükséges ahhoz, hogy Magyarország jelenlegi helyzetét az olvasó megértse. Fordítás magyarból. Szükséges magyarázó jegyzetekkel ellátva.»

IV. Munkái.

1. «Értekezés az isteni eucharisztia szent kelyhének egyesüléséről és vegyüléséről. Vandale József és társai ellen, akik azt állítják, hogy ez a Vegyülés teljesen ismeretlen volt a régi egyház előtt; amiből azt a következtetést vonják le, hogy a keleti egyház az isteni eucharisztia Szentségének anyagát megrontja. Összeállította Zavírasz J. Gy. a macedoniai Sziátisztából. Maga semmit nem írt, hanem mindent a Szent Írásból és a szent tanítókból merített — erejéhez képest — az igazság bebizonyítására.» — Előszavában bevallja, hogy ő a theológiában is és az irodalomban is járatlan, de az egyházát és nemzetét ért sértések rákényszerítették könyvének megírására. Az Oltáriszentséggel kapcsolatos eltérő vélemények felsorolása és a keleti egyház magasztalása után a Szentírásból, zsinati határozatokból, egyházatyákból, a nyugati egyház irodalmából vett érvekkel, végül «valószínűségi észokokkal» igyekszik az orthodoxia álláspontját igazolni. A felhasznált szakirodalomban magyar szerzők is szerepelnek. Hivatkozik Debreceni Ember Pálra és Helmeczi Istvánra. Utóbbinak «Igazság Paizsa» c. munkájából magyar idézetet közöl. Zavírasz első munkája tudományos felkészültséggel, lelkiismeretesen megírt theológiai értekezés, amelynek nyelvében a népies formák nagyobb számban fordulnak elő, mint későbbi műveiben. Zavírasz György egész szellemi pályafutására jellemző körülmény, hogy mindjárt első művében figyelembe vette a magyar nyelvű szakirodalmat is. Bizonyára elsősorban anyagi okokra vezethető vissza, hogy az értekezés nem jelenhetett meg nyomtatásban.

2. «Kálvin János élete. Különféle latin, francia, német írók után.» — Kálvinnal és a kálvinizmussal szemben elfoglalt ellenséges álláspontját lépten-nyomon kifejezi a szerző. Bibliográfiájában idézi Katona Istvánt és a L'Advocat-féle lexikon magyar fordítását.

3. «Értekezés a magyar szent koronáról.» (v. ö. E Ph K. LX [1936] 358—367. l.) — A görög értekezés a szakirodalom alapos ismeretével, elsősorban Schwartz Gottfried munkája alapján készült 1791-ben. Első részében a Nagy Konstantin-féle adománylevél hitelességét s a Nagy Konstantin-féle állítólagos korona és a magyar szent korona azonosságára vonatkozó Révay-féle feltevést cáfolja. A második részben a Szilveszterbulla hitelességét támadja, továbbá Hartvik adatainak megbízhatóságát, sőt a szerző létezését is kétségbe vonja. Az ezekkel kapcsolatosan felsorakoztatott érvek és a görög feliratok alapján lehetetlennek tartja a magyar szent korona pápai eredetét. Értekezése nemcsak azért figye-

lemreméltó, mert a szent korona irodalmának egyetlen görög nyelvű terméke, hanem azért is, mert — éppen a szerző nemzetisége miatt — olyan részleteket vesz fel a szent korona problémakörébe — itt elsősorban a Nagy Konstantin-féle Constitutumra gondolunk —, amelyeket ebbe a keretbe senki sem illesztett bele, szellemével pedig a szent korona irodalmának egyéb hajtásaiban fel nem lelhető új felekezeti szempontot : a keleti orthodoxia álláspontját képviseli.

4. I. «A konstantinápolyi patriarchák története. Azon egyház megalapítójának : András apostolnak idejétől sorban minden egyes patriarcha élettörténete egészen Konstantinápolynak szomorú törökkézrejutásáig.» II. «Másik (t. i. történet) Konstantinápoly elestétől 1600-ig.» — Ezt a munkát is a tőle megszokott széles bibliográfiai alapon írta meg, a forrásokra való állandó lelkiismeretes hivatkozással. Plútarchosz nevénél Bod Péter «Az Isten vitézkedő Anyaszentegyházának rövid Historiája» c. munkáját idézi.

5. «Négynyelvű botanikai névszótár, vagyis a különféle növények neveit négy különböző nyelven, azaz görögül, népies görög nyelven, latinul és magyarul tartalmazó könyvecske. Különféle botanikus írókból összeállította görög nemzetünk hasznára Zavírasz J. Konstantin. Pesten, 1787. Lettner Józsefnél.» — A Bibliographia Oeconomica Hungariae (1934, I. 347 l.) Zavira Konstantin János néven említi a szerzőt ezzel a megjegyzéssel : «életéről, származásáról nem sikerült semmit se megtudnunk». A Zarívasz-féle irodalomtörténet kiadója : Kremosz szerint György a munka szerzője s maga Zavírasz szintén a saját munkái közé sorozza. A probléma megfejtéséhez könyvtára értékes adatokat szolgáltat. Az ott található és Zavírasz György kezéből származó széljegyzetekkel ellátott botanikai munkák (l. 56—7 l.) és a «Négynyelvű botanikai névszótár» részletes egybevetése bizonyítja, hogy György és nem Konstantin a szerző. Az egybevetésből az is kitűnik, hogy Comenius «Janua Linguarum»-a, Rembertus Dodonaeus «Stirpium historiae»-je, Dioskorides botanikai iratai — a könyveket a bejegyzések alapján, a beszerzés és felhasználás időrendjében említjük — Szenczi Molnár Albert szótára, Lonicerus «Kräuter-Buch»-ja mellett Csapó József «Új füves és virágos magyar kert»-je a görög munka főforrása és egyik mintája volt. Tehát Zavírasz György sajátkezű széljegyzetei tanuskodnak arról, hogy a könyvecskét, — amely a magyar-görög szellemi kölcsönhatás egyik értékes bizonyítéka marad —, évek hosszú során (1764-től 1787-ig) maga készítette elő s így jogosan sorozhatta önéletrajzi vázlatában saját munkái közé. Hogy mégis Konsztandínosz neve alatt jelent meg, annak elsősorban anyagi okai lehettek. A «Négynyelvű botanikai névszótár» kiadási

évében testvére költségén jelent meg az «Orvosi tanácsok» könyve és valószínűleg «Az ó és új Szövetség szent története» is. Zavírasz György ennek a támogatásnak viszonzásául engedhette át (a könyv címlapján és az előszóban) a szerzőséget testvérének, aki — talán — az újgörög népies nevek gyüjtésével maga is hozzájárult a névszótár összeállításához. Konstantin munkatársi szerepe azonban olyan kisméretű lehetett, hogy a különben igen lelkiismeretes szerző nem tartotta szükségesnek, hogy nevét irodalomtörténeti életrajzgyüjteményébe felvegye. Pedig erre a családi büszkeség és a hála érzése is sarkalhatta volna, ha fivére megörökítésre méltó munkásságot fejtett volna ki.

6. «A Maria Zell-nek nevezett stájerországi kolostorban nemrég talált kincs története versben... Bukarestben, 1786.» — A versezet alapja valami magyar nyelvű, a katholikus szerzetesek ellen írt, gúnyirat lehetett. Erre következtethetünk a görög szövegben előforduló «atyám uram !» görög betűs magyar kifejezésről. Nyelve és versformája népies, mint a XVII. századi, Mihály vajdáról szóló versezeteké.

7. «Kereskedelmi szógyüjtemény. Különféle régebbi görög és latin írókból összegyüjtötte a macedóniai Sziátisztából való Z. J. Gy. a magyarországi Dunavecsén 1785-ben.» — A gyüjtemény betűrendben közli a kereskedelmi élet különféle ágából vett szavakat. Az ógörög alapszót többnyire újgörög népnyelven, sokszor magyar szóval, ritkábban német, török, esetleg más szóval magyarázza meg. A végén külön szógyüjtemény van, melyben megtalálhatók pl. a kocsi részei görög és magyar nyelven. A magyarországi görög kereskedők használatára szánt szógyüjteménynek a görög betűk köntösébe öltöztetett magyar szavak különös érdekességet kölcsönöznek.

8. «A sziátisztai macedón Z. J. Gy. válasza az orthodoxok meg nem keresztelt csecsemőinek üdvözüléséről kérdezősködő atyjához.» — A kérdésre vonatkozó theológiai irodalom alapján fejtegeti a protestánsok és a keleti egyház álláspontját.

9. Elveszett (lappangó?) munkák :

I. «A görögök történetének rövid összefoglalása származásuktól az utolsó királynőnek : Kleopátrának haláláig. A mi iskoláinkban tanuló ifjak számára ; a tanítók figyelmeztetésére és használatára szánt számos jegyzettel.»

II. «... Z. Gy. útleírása. 1800-ban utazott Bécsből Morvaországba, onnan Csehországba, Szászországba és Poroszországba.»

III. «Egyházi és politikai chronológiai kézikönyv. Tartalmazza a chronológiát a világ teremtésétől kezdve : az öt Apostoli szék patriarcháinak, a Keleti Egyház érsekeinek és püspökeinek, az összes ökume-

nikus és helyi zsinatoknak, az egyházi íróknak, a szakadároknak, a pogányok megtérésének és a föld csaknem valamennyi nemzete királyainak sorrendjét.»

IV. «Vegyes vallási iratok. Az eretnekek üdvözüléséről. A «Mi közöm hozzád, asszony?»-ról. Az Atya képéről. A csodatevő képekről. A felavatásról. A csecsemők megkeresztelésére. Klopász Máriájáról. Az önrendelkezésről.»

V. «Vitairodalmi könyvtár. Felöleli az összes vitás dogmákról és szokásokról a latinok ellen író nemzeti tanítóinkat, műveiket, kiadott és kiadatlan másolataikat stb. Még befejezetlen, mert csak Konstantinápoly elestéig készült el.»

VI. «A szerdai és szombati böjtről. Nagytekintetű és Főtisztelendő Barkóczi Sándornak. Görögül és magyarul.»

VII. Egyik kéziratában (l. 32—33. l.) olvassuk : «Ha valami gonosz véletlen meg nem akadályozza félig kész munkánk befejezését az ógörög, római és héber pénzekről, súlyokról és mértékekről pontosan szembeállítva a mostani német, török, francia, olasz és más nemzetek pénzeivel, súlyaival és mértékeivel, akkor bárki könnyen megtudja majd a sztatérok és más ógörög pénzek pontos értékét . . .» Könyvtárának mai állománya is mutatja, hogy komolyan készült a munka megírására. Foglalkozásából tudta, hogy a mértékekről stb. szóló összehasonlító kézikönyvre nagy szükségük van a görög diaszpora kereskedőinek. Úgy látszik azonban, hogy lassan dolgozott, mert Thomász Dimitriu nevű földije 1793-ban megjelent, az újabb korra vonatkozó — tehát gyakorlati értékű — hasonló tárgyú könyvével megelőzte.

V. Az «Új Görögország».

1. *Az «Új Görögország» jellemzése.*

A Zavírasz Györgyre vonatkozó irodalom egybehangzó tanusága szerint legfontosabb munkája az «Új Görögország vagy Görög Szintér». Teljes címe : «Új Görögország vagyis a nemzetünk szomorú bukása után virágzó művelt hellének története, akik fáradságukkal és verejtékükkel — amennyire tőlük telt — melengették és élesztették a hanyatló és halállal vívódó Görögországot. Tartalmazza csaknem valamennyi munkájukat, azok kiadásának helyét, idejét és számát, a kiadatlanokat is, annak megjelölésével, hogy Európa vagy Görögország mely könyvtárában leihetők fel. Különféle görög, latin, francia, német, olasz és magyar írók nyomán (— sok kiadott és kiadatlan művet maga is elolvasott —) az anyagot chronológiai sorrendbe állította a macedóniai Sziátisztából szár-

mazó Jeórjiosz Joánu Zavírasz». A szerző a címhez a következő szavakat fűzi hozzá : «Megjegyzendő azonban, hogy ez csupán az első, következőleg formátlan és rendezetlen tervezet. Később ölt majd kijavított és rendesebb alakot». A címlapot alfabetikus, ezt pedig choronológikus táblázat követi. Azután több mint 500 oldalon át — az ismétlések leszámításával — 517 író életéről és munkásságáról számol be a könyv, melynek elolvasása alatt 350 esztendőt élünk át a görög szellem történetéből : a XV. század közepétől a XVIII. század végéig terjedő korszakot. Az egész korra — könyvünkre is — rányomta bélyegét a humanizmustól, a keleti egyháztól és később a fanariótáktól egyaránt ápolt — még Bizánctól öröklött — szellemi irányzat, melynek egyik lényeges vonása az ókori formákhoz való ragaszkodás. A valóságban azonban, különösen a korszak vége felé, a régi nyelvhez való ragaszkodás és a keleti egyház iránt tanusított hűség nem öncélú, csak nyelvesztétikai vagy csak vallásfilozófiai meggyőződésből fakadó szellemi irányzatot jelentett. A görögök úgy érezték, hogy az ógörög nyelv és az orthodoxia ápolásával a nemzet ügyét szolgálják. A nemzet : ez munkásságuk rúgója, érzelmeik megindítója, legfőbb gondjuk. Központi eszmény délttől északig, kelettől nyugatig az ősi földön és a diaszpora széles területein egyaránt, mindenütt, ahol csak görög szellemi élet virágzott ezekben az időkben. Könyvek írása, másolása, kiadása, terjesztése nemzeti ügy volt a kor íróinak szemében. Igaz ugyan, hogy a tárgyalt kor írott termékei igen csekély részének van kimondottan irodalmi jelentősége, azonban az is kétségen felül áll, hogy ezek a jobbára tudós írók nemzeti szempontból mérhetetlen érdemeket szereztek. Ők voltak az elnyomatás idején a szétszórt görögség összekapcsolói, az antik és modern görögség azonosságának hirdetői, a nemzeti öntudat ébrentartói s így a politikai felszabadulás előkészítői. Egész, nagy szellemi tevékenységüknek, ha nem mindig hangsúlyozottan is, egy célja volt : hamvaiból újra feltámasztani Görögországot. A könyv címe, mely egy emberöltővel a görög Phoenix megélemedése előtt született meg, nemcsak a Konstantinápoly eleste után élő és szellemileg tevékenykedő újgörög nemzedékre, hanem a még fel nem támadt új hazára is vonatkozik. A cím is hangsúlyozza a következő generációk számára a könyvben tárgyalt íróknak, mint az Új Görögország előkészítőinek nemzeti jelentőségét. Zavírasz György elévülhetetlen érdemeket szerzett azzal, hogy monumentális munkájában ő gyüjtötte össze, részben ő kutatta fel és ő rendszerezte először azt az anyagot, amelynek alapján a későbbi kutatók a görög szellemi élet történetének igen jelentős fejezetét : a görög szabadságharcot és az új Görögország eljövetelét előkészítő 350 esztendő történetét rekonstruálhatták.

2. *Az «Új Görögország» sorsa és szerepe az újabbkori görög irodalomtörténetírásban.*

A munka — sajnálatos módon — csak 1872-ben jelent meg nyomtatásban. Értékére jellemző, hogy kéziratos formájában is nagy szolgálatokat tett a görög tudománynak. Zavírasz ugyanis irodalomtörténeti életrajzgyüjteményének megírásával olyan eszmét valósított meg, amely honfitársai közt jóval később, a leghivatalosabb formában csak 1865-ben vetődött fel újra, amikor az athéni egyetem pályatételnek tűzte ki az elnyomatás korának biografikus feldolgozását. A pályadíjat a nagynevű közép- és újgörög filológus : K. N. Száthasz «Újgörög irodalom» című, csaknem 800 oldalas kötete nyerte meg. A két munka részletes összehasonlítása alapján megállapítottuk, hogy Száthasz 117 író életére és munkásságára vonatkozó adatát Zavírasz könyvéből merítette. A XVIII. századbeli írók nagy többségénél kizárólagos, egy részüknél pedig főforrása volt az «Új Görögország» összeállítása. Körülbelül 40 oldalt írt ki belőle többé-kevésbbé átstilizált formában. Száthasz könyve nem egyéb, mint Zavírasz munkájának gyökeres átdolgozása és kiegészítése a közben eltelt 70 esztendő tudományos haladásának megfelelő apparatussal. Száthasz tagadhatatlanul értékes munkájának 1868-ban történt megjelenése után természetes, hogy az idők múlásával sok tekintetben elavult «Új Görögország» kiadása 1872-ben korántsem lehetett olyan jelentőségű, mintha az annak idején történt volna meg. Száthasz tudományos tekintélye, munkájának rendszere és nagyobb terjedelme magyarázza meg azt a körülményt, hogy a görög irodalom- és tudománytörténet későbbi búvárai, a legtöbb esetben, már csak kényelemszeretetből sem mentek vissza Zavíraszra, hanem Száthasz könyvét használták és arra hivatkoztak, miközben sokszor talán nem is sejtették, hogy tulajdonképpen Zavíraszból merítenek. Egybevetésünkből következik, hogy Száthasz munkáján keresztül tulajdonképpen az «Új Görögország» termékenyítette meg az utána következő újgörög irodalomtörténetírást.

3. *Az «Új Görögország» forrásai és mintái.*

(Magyarországi származása és kapcsolata az egykorú magyar irodalomtörténeti munkákkal.)

Valami húsz görög, latin és egyéb idegennyelvű szerző neve ismétlődik bibliográfiai felsorolásaiban. Ezek mellett magyar nyelvű forrásokat is használt. Így Gavriil Szevírosz, Theódorosz Gázisz, Nikólaosz Komninosz, Ioányisz Lászkarisz tárgyalása végén a «magyar L'Advocat»-ra is hivatkozik. A humanista Viszarion (Bessarion)-ról írt cikk

bibliografiájában olvassuk: «Lásd Budai Ézsaiást!» Utalása a könyvtárában is megtalálható «Régi tudós világ historiájá»-ra vonatkozik. Önként vetődik fel az a kérdés, hogyan jutott Zavírasz abban az időben — kortársait megelőzve — arra a gondolatra, hogy életének főművét: az első tudományos újgörög irodalmi életrajzgyüjteményt megalkossa? Honnan vette mintáját? Ha az őt megelőző görög kezdeményezéseken és sovány próbálkozásokon végigtekintünk, belátjuk, hogy ezek közt mintát hiába keresünk. Kutatás közben nem szabad megfeledkeznünk arról a tényről, hogy munkáját Magyarországon (és pedig valószínűleg 1790 és 1804 közt Szabadszálláson) írta meg. Tudjuk, hogy akkor, midőn Zavírasz az «Új Görögország» írásába belekezdett, Magyarországon már tekintélyes multja volt a hasonló életrajzgyüjtemények irodalmának. Elég Czvittinger Dávid, Bod Péter, Horányi Elek és Wallaszky Pál nevére hivatkoznunk. Az összehasonlítás azt mutatja, hogy az egyes cikkek kidolgozásában a görög munka a magyarországi életrajzgyüjtemények közül legközelebb áll a «Memoria Hungarorum»-hoz. Kérdés, hogy ismerte-e Zavírasz a fenti magyar szerzők munkásságát? Bod Péter két munkája is megtalálható könyvtárában. Horányira és ugyancsak Bod Péterre ismételten hivatkozik munkáiban. Horányit, aki éppen azokban az években tanított Kalocsán, amikor Zavírasz ott lakott s az ottani piaristák előadásait hallgatta, bizonyára személyesen is ismerte. Hozzátehetjük, hogy munkáik: az «Új Görögország» és a «Memoria Hungarorum» a jelzett külső hasonlóság mellett keletkezésük hazafias indítékában is rokonságot mutatnak egymással. Mindezek az adatok valószínűvé teszik Zavírasz és a magyarországi irodalomtörténetírás kapcsolatát. Találunk azonban magánál Zavírasznál konkrét bizonyítékot is, amely a fenti kapcsolatot, mint kétségbevonhatatlan tényt állítja elénk. Egyik kéziratában ugyanis hivatkozik Wallaszky Pál «Conspectus»-ára. Tekintettel arra, hogy Wallaszky munkájának bevezetésében hosszasan tárgyalja a megelőző irodalmat, különösen Czvittinger, Bod Péter és Horányi idevonatkozó munkásságát, kétségtelen, hogy Zavírasz György tudott a magyarországi irodalomtörténeti életrajzokról, amint már eleve is feltehető volt, hogy ő, aki a magyarság politikai történetét tárgyaló munkákat állandóan idézte, ismerte a magyarság szellemi életére vonatkozó fontos dokumentumokat is. Tehát Magyarországon, a Czvittingerek, Bod Péterek és Horányiak hazájában, az említett irodalomtörténetírók munkáiban megnyilatkozó szellemben, hasonló eljárással, magyar kultúrmiljőben, részben magyar források felhasználásával, magyar minták szerint

keletkezett az első tudományos értékű és hatásában is nagyjelentőségű újgörög irodalom történet.

4. *Az «Új Görögország» adatai a magyarországi görög szellemi életről a XVIII. században.*

A magyar olvasónak, mindjárt az első figyelmesebb átlapozásnál, lépten-nyomon valami magyarországi helységneven, nem egyszer bennünket érintő tulajdonnéven akad meg tekintete. A magyar helynevek (Bánátszentmiklós, Beszterce, Brassó, Buda, Diószeg, Eger, Gyöngyös, Kalocsa, Kecskemét, Kolozsvár, Miskolc, Modor, Nagyszombat, Pest, Pozsony, a szerémségi Ruma, Temesvár, Tokaj, Zimony, továbbá Erdély, Magyarország) egyes írók pályájának állomásait, sok esetben műveik kiadási helyét jelölik. A könyvben méltatott görög írók életrajzából ugyanis kitűnik, hogy közülük csaknem harminc — főleg a XVIII. században — hosszabb vagy rövidebb időt töltött Magyarországon. Akadnak köztük olyanok, akik politikai okokból kerültek kapcsolatba hazánk földjével (Sztavrinosz Vesztiáriosz, Nikólaosz Mavrokordátosz), egyeseknél csak a magyarországi tartózkodás tényét említi könyvünk más idevonatkozó életrajzi adat mellőzésével (Lukákisz, Andóniosz Manuil, Nikólaosz Vilarász, Konsztandínosz Jeorjiádisz Kúcikosz, Jeremiász, Aléxandrosz Eládiosz, Paisziosz, Amvrósziosz Pámberisz), másokról (és ez a nagyobb rész) azt olvassuk, hogy kenyérkereseti célból lelkészkedtek vagy tanítóskodtak a magyarországi telepesek egyházközségeiben (Jákovosz Paleológosz, Dimítriosz Hadzi Polyzóisz, Chryszánthosz Ziteosz, Harísziosz, Nikódimosz Kefalin, Livádiai Anthimosz, Konsztandínosz archimandrita, Dimítriosz Nikólaosz Darvárisz, Mihaíl Papajeorjíu, Polyzóisz Kondosz, Gavriil Kalonász, Jeórjiosz Vendótisz, Anasztásziosz Muszpiniótisz). Ezek mellett azonban olyan írókról is tud az «Új Görögország», akik kifejezetten művelődési szándékból keresték fel városainkat. Igy a később Bukarestben működő sziátisztai származású jónevű orvos és szakíró, Dimítriosz Nikolau Karakászisz, 18 esztendős korában «latin és egyéb nyelvek tanulása végett» jött Magyarországba s a pozsonyi lutheránus gimnáziumban sikerült is a latin és a német nyelvet elsajátítania, amint ezt Zavírasz megállapításán kívül Bécsben, 1795-ben kiadott latin-görög bilinguis munkája igazolja. Az ithakai Dorótheosz szintén Pozsonyban tanult latinul. Ugyancsak Pozsonyban végzett «latin és egyéb tanulmányokat» a janinai Amfilóhiosz. Művelődési vágya hozta hazánkba Jeórjiosz Szakelariu-t Kozányiból. Számos francia és német szépirodalmi művet, főleg drámákat fordított újgörögre, melyek

Bécsben jelentek meg nyomtatásban. Nálunk filozófiai tanulmányokat folytatott és itt tanult meg németül és franciául. Konsztandínosz Cehányisz kereskedőnek készült s ezért jött Magyarországba, később azonban a művelődési vágytól hajtva, elhagyta pályáját és beiratkozott a modori gimnáziumba, ahol két éven át tanult latinul és németül. Előkelő helyet foglal el a Magyarországon tanuló görögök közt Dimítriosz Panajótu Govdelász. Fiatalon került Magyarországra, ahol a pesti egyetem tanárait hallgatta. «Szorgalmának és tehetségének elismeréseüi — mondja könyvünk — a negyedik esztendőben, egyetemi privilegium alapján nagy dícsérettel a filozófia doktorává avatták. Ő az első görög, aki ebben a kitüntetésben részesült.» Valamennyi közül messze kiemelkedik a magyar-görög szellemi kapcsolatok szempontjából páratlanul álló munkásságával maga a könyv szerzője, aki azonban önmagának a művében tárgyalt többszáz litterátus közt az utolsó helyet jelöli ki. A szárazföldi Görögország és a görög szigetvilág minden részét képviselik — szülőföldjük szerint — ezek a magyarországi litterátusok. Munkásságuk, amely a szellemi élet nagy területére kiterjed, csaknem mindig tanítócélzatú. Természetesen a vallás központi szerepet kap ebben a környezetben, ahol a lelkek mélyén gyökerezett a keleti orthodoxia és a hellén nemzet azonosságának a hite. A «nemzeti» egyház védelmére szükséges tudnivalók mellett azonban a profán ismeretek egész birodalma érdekelte őket. A hazánk földjével kapcsolatba került görög tudósok szellemi termékei és idegenből fordított munkái közt mindent megtalálunk. Egymás mellett — sok esetben ugyanazon poliglott és polihisztor neve alatt — szerepelnek itt ábécés könyvek, számtan, mértan, földrajz, csillagászattan, természetrajz, grammatikai kézikönyvek, német, francianyelvkönyvek, szótárak, egyház- és világtörténeti összefoglaló munkák, az oláh fejedelmek története, Mihály vajda, Szkanderbég, Paszvanzoglu, Bonaparte élete ; vannak köztük értekezések a kötelességről, a kalokagathiáról, a boldog életről, az illemről, az egészségvédelemről ; vannak jogi tanulmányok, theológiai, filozófiai, pedagógiai kézikönyvek, egyházi beszédek, imák, vallásos és világi versek, himnuszok, epigrammák, lakodalmi ének, gyászének, históriás versezetek, továbbá — főleg antik tárgyú — modern szépirodalmi fordítások, végük — éppen Zavírasznál — magyar tudósok műveinek görög fordítása és számos magyar vonatkozású kisebb-nagyobb dolgozat. Ezek a személyek és ezek a munkák alkották azt a vallásos és nemzeti eszméktől fűtött szellemi légkört, mely a XVIII. században Magyarország különböző pontjain sok ezer számban élő, jobbára kereskedést folytató görögöket körülvette s a szülőhazához kapcsolta.

Zavírasz művének ismertetett tudósításai természetesen önmagukban nem elegendők arra, hogy belőlük a XVIII. században hazánkban élő görögségnek szellemi életéről teljes képet alkossunk magunknak. Az ő értesítéseiből nyert kép sok szempontból kiegészítésre szorul még. Az «Új Görögország» azonban az idevonatkozó további kutatásoknak mindig nélkülözhetetlen forrása, kiinduló pontja és szilárd bázisa marad.

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ — TARTALOMJEGYZÉK.

Εἰσαγωγή 5

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'.

Ἡ ζωὴ τοῦ Γ. Ζαβίρα 7

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'.

Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Γ. Ζαβίρα 14

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'.

Μεταφράσεις τοῦ Γ. Ζαβίρα 23

α'. Μέθοδος Ἀστρογνωσίας. — β'. Βιβλιοθήκη πολεμική. — γ'. Στοιχεῖα τῆς Γεωγραφίας. — δ'. Τρία κατὰ Λατίνων συγγραμμάτια. — ε'. Ἰωάννου Κομενίου Γραπτὸς Κόσμος. — ς'. Ἱστορία τοῦ ιη' αἰῶνος. — ζ'. Συμβεβηκότα ἀξιομνημόνευτα τοῦ Ῥωσσοτουρκικοῦ πολέμου. — η'. Ἱστορία Στεφάνου τοῦ Μικροῦ. — θ'. Θεολογία Ἀστρονομική. — ι'. Περὶ τῆς καταστροφῆς τῆς Λισβώνης. — ια'. Διάλογοι οὐγγαρικοὶ καὶ ἁπλοελληνικοί. — ιβ'. Μεταφράσεις ἔργων ἀναφερομένων στὴ ζωὴ τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς Οὐγγαρίας. — ιγ'. Ἰατρικαὶ παραινέσεις. — ιδ'. Ἱστορία τῶν Καντακουζηνῶν καὶ Βραγκοβάνων τοῦ Καντεμίρ. — ιε'. Ἱερὰ ἱστορία τῆς Παλαιᾶς καὶ νέας Διαθήκης. — ις'. Μεταφράσεις ποὺ χάθηκαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'.

Ἔργα τοῦ Γ. Ζαβίρα 44

α'. Σύνταγμα περὶ τῆς ἑνώσεως καὶ κράσεως τοῦ ἱεροῦ ποτηρίου. — β'. Βίος Ἰωάννου τοῦ Καλβίνου. — γ'. Διατριβὴ περὶ τοῦ ἱεροῦ στέμματος τῆς Οὐγγαρίας. — δ'. Πατριαρχικὴ ἱστορία. — ε'. Ὀνοματολογία βοτανική. — ς'. Ἱστορία τοῦ θησαυροῦ τοῦ Μάρια Τζέλ. — ζ'. Ὀνομαστικὸν ἐμπορικόν. — η'. Ἡ σωτηρία τῶν ἀβαπτίστων νηπίων. — θ'. Ἔργα ποὺ χάθηκαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε'.

Ἡ «Νέα Ἑλλάς» 66

α'. Χαρακτηρισμὸς τῆς «Νέας Ἑλλάδος». — β'. Οἱ περιπέτειες τῆς «Νέας Ἑλλάδος» καὶ ὁ ῥόλος της στὴν ἱστοριογραφία τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας. — γ'. Οἱ πηγὲς καὶ τὰ ὑποδείγματα τῆς «Νέας Ἑλλάδος». — δ'. Πληροφορίες τῆς «Νέας Ἑλλάδος» γιὰ τὸν πνευματικὸ βίο τῶν Ἑλλήνων στὴν Οὐγγαρία κατὰ τὸ 18ον αἰῶνα.

Zavírasz György élete és munkái (*Οὐγγρικὴ περίληψη* — Magyar kivonat) 100

A kiadásért felelős a szerző.

Stephaneum nyomda Budapest VIII., Szentkirályi-u. 28. — A nyomdáért felelős: ifj. Kohl Ferenc.

ΚΑΚΑΟΣ

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 680 /1957. sz.

MAGYAR-GÖRÖG TANULMÁNYOK — ΟΥΓΓΡΟΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ.

1. Görög költemény a várnai csatáról. Kiadta Moravcsik Gyula. — *Ἑλληνικὸν ποίημα περὶ τῆς μάχης τῆς Βάρνης. Ἐκδιδόμενον ὑπὸ Ἰουλίου* Moravcsik. Budapest 1935.

2. Jeórjiosz Zavírasz budapesti könyvtárának katalógusa. Összeállította Graf András. — *Κατάλογος τῆς ἐν Βουδαπέστῃ βιβλιοθήκης Γεωργίου Ζαβίρα. Συνταχθεὶς ὑπὸ Ἀνδρέα* Graf. Budapest 1935.

3. *Ἡ ζωὴ καὶ τὰ ἔργα τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα ὑπὸ Ἀνδρέα* Horváth. — Zavírasz György élete és munkái. Irta Horváth Endre. Budapest 1937.